

T.C.
ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET ANABİLİM DALI

**AZERBAYCAN'IN EKONOMİK BÜYÜMESİ İLE TÜRKİYE'YE
PETROL İHRACATI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK
ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Elmin ALİYEV

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Özgür UYSAL

Alanya
Aralık 2018

ALANYA ALAADİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AZERBAYCAN'IN EKONOMİK BÜYÜMESİ İLE TÜRKİYE'YE PETROL İHRACATI
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Elmin ALİYEV

Danışman

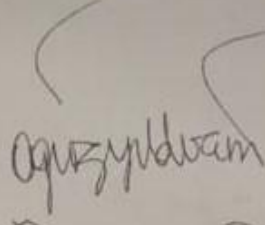
Dr. Öğr. Üyesi Özgür UYSAL

Alanya, 2018

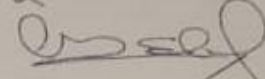
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Elmin ALIYEV'in bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası Ticaret Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

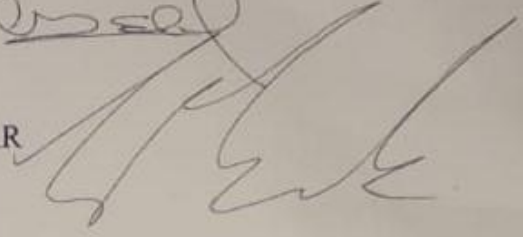
Başkan : Doç. Dr. Oğuz YILDIRIM

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğretim Üyesi Özgür UYSAL

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Avni Önder HANEDAR

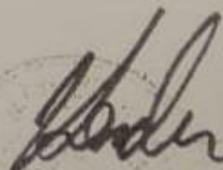

Tez Başlığı: Azerbaycan'ın Ekonomik Büyümesi ile Türkiye'ye Petrol İhracatı Arasındaki
İlişkinin Ekonometrik Analizi

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi 28/11/2018

Mezuniyet Tarihi / /2018

Prof. Dr. Harun UÇAK
Müdür

Müdür

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Elmin ALİYEV

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR.....	v
GRAFİKLER.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
TABLolar.....	ix
ÖN SÖZ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE PETROL

1.1 Azerbaycan Ekonomisinde Petrolün Yeri.....	3
1.1.1 Uluslararası Petrol Anlaşmaları.....	8
1.1.2 Dış Ticaret Hacminde Petrolün Yeri.....	12
1.2 Türkiye’de Petrol Sektörü.....	15
1.2.1 Petrol Üretim Ve Tüketimi.....	17
1.2.2 Türkiye’de Faaliyet Gösteren Petrol Şirketleri.....	20
1.2.3 Petrol İthalatı.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE TÜRKİYE AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2.1 Azerbaycan Ekonomisine Genel Bakış.....	24
2.1.1 SSCB Dönemi.....	25
2.1.2 Bağımsızlık Sonrası Dönem.....	26
2.1.2.1 Dış ticaret politikaları.....	31
2.1.2.2 Ticaret Anlaşmaları.....	32
2.1.2.3 Ürünler'e Göre Ticaret.....	33
2.1.2.4 Ülkelere Göre Ticaret.....	34
2.2 Türkiye Azerbaycan Ekonomik İlişkileri.....	35
2.2.1 Sanayi Alanında İş birliği.....	35
2.2.2 Enerji Alanında İş birliği.....	36
2.2.3 Ulaştırma ve Taşıma Sektöründe İşbirliği.....	37
2.2.4 Dış Ticaret İlişkileri.....	37
2.2.5 Azerbaycan’ın İhracat ve İthalatında Türkiye’nin Yeri.....	38
2.2.6 Azerbaycan’ın Türkiye’ye Petrol İhracatı.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN’IN EKONOMİK BÜYÜMESİ İLE TÜRKİYE’YE PETROL İHRACATI ARASINDAKİ İLİŞKİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

3.1 Çalışmanın Temasına İlişkin Literatür Taraması.....	46
3.1.1 Ekonomik Büyüme ve Petrol İhracatı İlişkisine Dayalı Literatür.....	46
3.1.2 Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerini İnceleyen Çalışmalara İlişkin Literatür.....	48
3.2 Azerbaycan’ın Ekonomik Büyümesi İle Türkiye’ye Petrol İhracatı Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi.....	49
3.2.1 Veri Seti.....	49
3.2.2 Uygulama Sonuçları.....	50
3.2.2.1 Durağanlık Testi Sonucu.....	50
3.2.2.2 Eşbütünleşme Testi Sonucu.....	51

3.2.2.3 Vektör Otoregresyon Model Sonucu.....	52
3.2.2.3.1 Varyans Ayrıştırması.....	53
3.2.2.3.2 Etki Tepki Analizi	55
3.2.3 Nedensellik Testi Sonucu.....	56
3.2.4 Otokorelasyon Analizi Sonucu	57
SONUÇ	58
KAYNAKLAR.....	62

ÖZET

Dünya enerji ekonomisi içinde önemli bir konumda olan petrolün ticareti ülkelerin ekonomik gelişimi açısından önemli bir göstergedir. Nitekim 1973-74, 1979-80, 1990-91, 2003 ve 2015 yıllarında dünya ekonomisinde gerçekleşen dalgalanma ve daralmanın temelinde petrol ticaretinin olduğu görülmektedir. Bu nedenledir ki, dünya ekonomisi üzerinde yaşattığı bu etki onun kendi adıyla petrol krizi olarak anılmasına sebebiyet vermiştir. Böylece petrol ticaretindeki süreç ve miktar açısından değişimler ülkelerin makroekonomik göstergeleri üzerinde ciddi etki bırakmaktadır.

Çalışmada Türkiye'ye petrol ihracı ile Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi arasındaki ilişki teorik ve ampirik olarak araştırılmakta olup petrol ihracatı ile ekonomik büyüme ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu noktadan hareketle Azerbaycan'ın ekonomik büyümesiyle Türkiye'ye olan petrol ihracı arasındaki ilişkinin ortaya konulması çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Çalışmada Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2000-2017 dönemine ilişkin yıllık bazda veriler kullanılarak Türkiye'ye petrol ihracatı ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkinin varlığı ve değişkenlerdeki ilişki ve değişimin nedenselliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ekonometrik analiz yöntemi kullanılan çalışmada Augmented Dickey Fuller birim kök testi, Engle ve Granger Eşbütünleşme testi, Vektör Otoregresyon Modeli kurularak ilişki incelenmiş ve Granger nedensellik testi ile değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Analiz sonucu Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi ile Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı arasında ilişkinin olduğu görülmüştür. Azerbaycan'ın ekonomik büyümesinden Türkiye'ye gerçekleştirdiği petrol ihracatına doğru tek yönlü nedensellik sonucu elde edilmiştir. Azerbaycan ekonomisindeki değişimin petrol ihracatını büyük oranda etkilediği görülmektedir. Şöyle ki, petrol ihracatında değişimin %50 üzeri kaynağı ekonomik büyümedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Petrol İhracatı, Dış Ticaret, Nedensellik

ABSTRACT

The trade of oil, which is in an important position in the world energy economy, is an important indicator for the economic development of the countries. As a matter of fact, oil trade is the basis of the fluctuation and contraction in the world economy between 1973-74, 1979-80, 1990-91, 2003 and 2015. For this reason, this effect on the world economy has caused it to be called oil crisis. Thus, changes in the oil trade process and quantity have a serious impact on the macroeconomic indicators of countries.

Working with Azerbaijan's oil export to Turkey is being investigated as theoretical and empirical relationship between economic growth has been evaluated in relation to the economic growth of oil exports. To reveal the relationship between the Azerbaijan From this point to the economic growth of oil exports to Turkey constitute the main purpose of the study. The Republic of Azerbaijan in the study tried to reveal the existence and causation of the change in the relationship and the relationship between variables on an annual basis for the period 2000-2017 using data on oil exports and economic growth in Turkey. Augmented Dickey Fuller unit root test, Engle and Granger cointegration test, Vector Autoregression Model were used in the study in which the econometric analysis method was used. Analysis of the results of Azerbaijan's economic growth has been observed that the relationship between oil exports to Turkey. Azerbaijan's oil exports as a result of unidirectional causality from economic growth to Turkey were obtained. It is seen that the change in Azerbaijan economy has a great effect on oil exports. In other words, 50% of the change in oil exports is the economic growth.

Keywords: *Azerbaijan, Turkey, OilExport, ForeignTrade, Causality*

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşmiş Devletleri
AÇG	: Azeri Çırag Güneş Petrol ve Gaz Yatağı
ADF	: Augmented Dickey Fuller
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
AIOC	: Azerbaycan Uluslararası İşletme Konsorsiyumu
AK	: Avrupa Komisyonu
BDT	: Bağımsız Devlet Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı Anonim Şirketi
BTC	: Bakü Tiflis Ceyhan
BTAK	: Bakü Tiflis Ahılkelek Kars
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
GCA	: Granger Nedensellik Analizi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
INPEX	: Kuzey Sumatra Açık Deniz Petrol Arama Limited Şirketi (Japonya)
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KEİT	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
LPG	: Sıvılaştırılmış Petrol Gazı
MTA	: Maden Tetkik ve Arama
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NEP	: Yeni Ekonomi Politikası
NICO	: İran Milli Petrol Şirketi
OILEX	: Petrol İhracatı

PİGM	: Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
PSA	: Production Sharing Agreements
RGDP	: Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
SIC	: Schwarz Bilgi Kriteri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı
SOCAR	: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
VAR	: Vektor Otoregresif Model

GRAFİKLER

Grafik 1.1. Petrol İhracatının Yıllara Göre Toplam İhracat İçindeki Payı (1995-2017, mln \$)	13
Grafik 1.2 Azerbaycan'ın Petrol İhracatı mln \$ (1995-2017)	14
Grafik 1.3 Petrol İhracatı Yapılan Ülkeler, 2017	15
Grafik 1.4 Yıllar itibariyle Türkiye'nin Ham Petrol Üretim Dağılımı	18
Grafik 1.5 2015 yılı Türkiye Birincil Enerji Talebi.....	19
Grafik 1.6 2015 Yılı Türkiye Enerji Tüketiminin Sektörel Dağılımı	20
Grafik 1.7 2007-2016 Yılları Arasında Petrol Tüketimi Ve Yerli Üretimi	22
Grafik 1.8. 2016 Yılında Türkiye'nin İthal Ettiği Petrolün Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı	23
Grafik 2.1. Türkiye'nin Azerbaycan'dan Petrol İthalatı	44
Grafik 2.2. Türkiye'nin Petrol İthalinde Azerbaycan Petrolünün Payı	45
Grafik 3.1 Varyans Ayrıştırması Sonucu	54
Grafik 3.2. Etki-tepki Fonksiyonları Sonucu.....	55

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Azerbaycanı'nın Petrol Yatakları.....	8
Şekil 3.1. Nedensellik Analizi Sonucu	56

TABLolar

Tablo 1.1 Azerbaycan'ın 192-1992 ve 1995-2016 Petrol Üretimi.....	5
Tablo 1.2 Azeri, Çıracak ve Güneşli Sahalarının Üretim Paylaşımı	6
Tablo 1.3 Şahdeniz Üretim Paylaşımı	7
Tablo 1.4 Azeri-Çıracak-Güneşli Yatağı Anlaşması.....	10
Tablo 1.5 Asrın Anlaşmasının Son Hali.....	11
Tablo 1.6 5574 No'lu Türk Petrol Kanunu'na Göre Petrol ve Doğalgaz Üretiminde Devletin İmtiyazı	17
Tablo 1.7 2017 Yılı Başlangıcı İtibariyle Petrol Rezervi	17
Tablo 1.8 2017 Başlangıcı İtibariyle Petrol Kuyuları Bilgileri	18
Tablo 2.1 Azerbaycan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgi.....	24
Tablo 2.2. Azerbaycan Dış Ticaretinin Genel Görünümü (milyar dolar).....	31
Tablo 2.3. 2017 Yılında Ürün Gruplarına Dış Ticaret.....	33
Tablo 2.4 Azerbaycan Dış Ticaretinde Önemli Paya Sahip Olan Ülkeler (mln. \$, 2007-2017).....	34
Tablo 2.5. Azerbaycan Türkiye Ticaret Hacmi Verileri.....	39
Tablo 2.6 Azerbaycan'ın Türkiye'ye Olan İhracat-İthalat Verileri	40
Tablo 2.7. Azerbaycan'ın Türkiye'den İthal Ettiği Ürünler, 2016	41
Tablo 2.8. Azerbaycan'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Ürünlerin Verileri, 2016	43
Tablo 3.1 Değişkenlere İlişkin Açıklayıcı İstatistikler	50
Tablo 3.2. Durağanlık Testi Sonucu (düzey değerleri).....	50
Tablo 3.3. Durağanlık Testi Sonucu (birinci dereceden farkı)	51
Tablo 3.4. Eşbütünleşme Testi Sonucu	51
Tablo 3.5. Var Modeli Sonucu	52
Tablo 3.6. Varyans Ayırıştırması Bulguları	53
Tablo 3.7. Nedensellik Testi Sonucu.....	56
Tablo 3.8. LM Testi Sonucu.....	57

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanmasında ve bana bilimin en doğru yol olduğunu gösteren ve beni motive eden, dürüstlüğü, yardımseverliği, kişiliği ve duruşuyla bana örnek olarak ufkumu açan kıymetli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Özgür UYSAL'a çok teşekkür etmek isterim. Ayrıca, üzerimde büyük emeği olan ve daima beni destekleyen, Dr. Öğretim Üyesi Namık HÜSEYİNLİ hocama da teşekkürü borç bilirim.

Öğrenim hayatım boyunca tanıdığım, akademik ve mesleki başarılarının yanı sıra insani değerlerini de örnek aldığım beni destekleyen, iyi ve kötü günümde yanımda olan ve araştırmamı hayata geçirdiğim müddetçe desteklerini sakınmayan Dr. Rza MAMMADOV'a, Davud NASİBOV'a, Selvi GÖÇMEN'e, Mikhail NIKISHIN'e Ali MAMMADOV'a, Firuz FERZALİYEV'e yürekten teşekkür etmek isterim.

Dürüstlüğü ve anlayışıyla bana her zaman örnek olan ve benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, güler yüzü, cana yakınlığı ve saf sevgisiyle her zaman yanımda bulunan, bana hem baba hem anne olan annem Sevda ABDULLAYEVA'ya; sırdaşım ve en büyük destekçim, sevgili kardeşim Aysel ALİYEVA'ya ithafen ...

GİRİŞ

Dünya yaşam döngüsünün temelinde enerji olduğu bilinmektedir. Günümüzde bu enerjinin karşılandığı birincil kaynak petroldür. Petrol, dünya yaşam biçimine yani ülkelerin ekonomik göstergelerine yön veren en önemli kaynaktır. Bazı ülkeler petrol ihracatçısı, bazı ülkeler petrol ithalatçısı konumundadır. Bu konunun hangisinde olursa olsun her ülkenin ekonomik olarak ayakta durabilmesi için petrol ve petrol ürünlerine ihtiyacı vardır. Çünkü yenilenemeyen kaynakların başında gelen petrol, dünya ekonomisinde hammadde, ara mal, nihai ürün, güç, enerji, giyim kaynağı olarak çok önemli bir yerdedir. Günümüzde petrolün yerine kullanılacak alternatif enerji kaynaklarının üretiminin çok maliyetli olması, petrol üzerinde rekabeti canlı tutmaktadır. Çünkü dünya ekonomisinin parçası olan ülkelerin petrole sahip olmak veya petrol kaynak ve ticaretini kontrol etmek istemeleri, petrolün siyasi ve ekonomik açıdan halen vazgeçilmez bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Petrol ticaretinde fiyat artışları ihracatçı ülkelerin lehine, ithalatçı ülkelerin ise aleyhine bir gelişme olmaktadır. Fiyat artışları sayesinde ihracatçı ülkelerin dünya ekonomisinden daha fazla pay alma imkânı olması, gelirlerin artması ve yaşam standardının yükselmesi gibi avantajlar kazanılmaktadır. İthalatçı ülkeler açısından ise dışa daha fazla ödeme yapılması nedeniyle ülke içinde fiyat artışı yani enflasyon oranını artırma etkisi görülebilmektedir.

Yaşanan krizler sonucu petrol ticaretinde gerçekleşen şokların etkisi, petrol ticareti ile ekonomik büyüme arasında olası bağın varlığının araştırılması gerçeğini ortaya çıkarmıştır. 1970 yılından itibaren petrol ticareti ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Hem ihracatçı hem de ithalatçı ülkeler açısından yapılan ampirik çalışmalar sonucunda farklı yöntem ve çeşitli değişkenlerin aynı zamanda farklı aralıklarla değişik sonuçlar elde edilmiştir.

Bu araştırmaya ilk olarak Türkiye'nin karşılıklı siyasi, ekonomik, ticari, politik ve kültürel yakınlığı en üst düzeyde olan komşusu Azerbaycan'dan değil de diğer komşu ülkelerden daha fazla petrol ithal ettiği sorusuna cevap aranmak için yola çıkılmıştır. Lakin 2002 yılından sonra Türkiye hükümeti tarafından petrol ithalatına ilişkin bilgilerin gizli tutulmasıyla ilgili kararından dolayı istatistiksel verilere ulaşılammış ve araştırmanı farklı taraftan değerlendirilmesine karar verilmiştir. Bu noktadan hareketle Azerbaycan'ın petrol ihracatında Türkiye'nin konumu belirlenmeye ve bu durumunun ekonomik büyümeyle ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın temelinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol

ihracatı ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin var olup olmadığının tespit edilmesi ve varsa değişkenler arasında olası nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi yatmaktadır.

Azerbaycan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan, ardından Ermenistan ile yaşanan Karabağ savaşı ile ayakta durmaya çalışan genç bir ülkedir. Buna karşın doğal kaynak (petrol ve doğal gaz) zengini olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gelişim süreci içerisinde petrol ticareti için yaptığı girişimler, dünya ülkeleri tarafından saygınlık kazanmasında en önemli etkidir. Diğer taraftan tarihi ve kültürel bağlara sahip Türkiye ile son yıllardaki ticari gelişiminin ele alınması açısından da önemlidir. Bunun yanı sıra, Avrupa'ya petrol ihracatı yapan Azerbaycan Cumhuriyeti, bunun büyük bir kısmını Türkiye üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu nedenle çalışmada Azerbaycan'ın kişi başına düşen milli geliri ile Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Çalışmada Azerbaycan'ın petrol ihracatı sadece Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı ile sınırlandırılmıştır. Değişkenler açısından Azerbaycan'ın kişi başına düşen reel GSYİH ve Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı ile sınırlandırılmıştır. Zaman kısıtlığı ise 2000-2015 ile gerçekleştirilmiştir. Bu yıl aralığının seçilme nedeni ise eski yıllara ait petrol ihracat verilerinin kronolojik bir bütün olarak bulunamamasıdır. Çalışmada uzun dönemli ilişkilerin tespiti için bu tür çalışmalarda yaygın olarak kullanılan ekonometrik yöntem kullanılmıştır. Değişkenlerdeki durağan olmama sorununu gidermek için Augmented Dickey Fuller birim kök testi, değişkenler arası uzun dönemli ilişkinin varlığının tespiti için Engle ve Granger Eşbütünleşme Testi ve değişkenlerdeki değişimin diğer değişkendeki değişimin nedenini belirlemek için Granger Nedensellik testi yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümde enerji kaynağı olarak petrol anlatılmıştır. Enerji kaynağı olarak petrolün önemi, Azerbaycan ve Türkiye ekonomisinde petrolün konumu istatistiki bilgiler ile kaleme alınmıştır. İkinci bölümde SSCB öncesi ve sonrası Azerbaycan ekonomisi belli bir kronolojiye göre anlatılmış, tarihsel ve kültürel bağa sahip iki ülke- Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişki ekonomik veriler üzerinden değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise çalışmanın temasına uygun literatür taraması Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi ile Türkiye'ye petrol ihracatı arasındaki ilişki ekonometrik yöntemle ampirik olarak analiz edilmiştir. Ardından da sonuçlara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE PETROL

Petrol sözcüğü, Latin dilinden “kaya” manasını veren “*petra*” ve “yağ” manasını veren “*oleum*” kelimelerinden türetilmiştir. Petrol, yeraltı kaynakları olarak bilinen kireçtaşları ve kumtaşları içinde tespit edildiği için böyle isimlendirilmiştir. Petrol; benzin, fueloil, motorin vb. gibi yakıt ürünleri değil, yeraltından çıkarılan, ham ve doğal halde bulunan petrolü ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Petrol rengi koyu, yapışkan yapısı ve yanma özelliği olan sıvıdır. Çeşitli hidrokarbon bileşiminden oluşan petrolün yoğunluğu kimyasal bileşimlerine ve viskozitesine (viskozite-yapışkanlık) göre çeşitlilik göstermektedir (<https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/petrol-nedir/>, erişim tarihi: 20.05.2017).

Temel enerji kaynaklarından biri olan petrolün insanoğlunun yaşamında çok önemli bir yeri vardır. İktisadi anlamda neredeyse tüm sektörler, direkt veya dolaylı yoldan petrole bağımlıdır. Bu sebeple petrol pazarında veya fiyatında meydana gelen değişiklikler, tesiri aracılığıyla hem ülke hem de dünya ekonomisi üzerinde farklı etkiler oluşturmaktadır.

Azerbaycan’da enerji kaynağı olarak petrolün çıkarılmaya başlanması ve bölgede üretime geçilmesiyle birlikte Kafkasya’da ülkenin öneminin daha da artmasına sebep olmuştur. Tarihi belgelere göre 7. ve 8. Yüzyıllardan beri petrolün çıkarıldığı Azerbaycan ‘Ateşler Ülkesi’ (Odlar Yurdu) olarak da biliniyor. Bununla ilgili, Pontuslu Prisk (5 yy), Abu Istahri (8 yy), Ahmet Balazuru (9 yy), Mesudi (10 yy) gibi meşhur tarihçi ve gezginlerin notları arasında da yer almaktadır. 14. yüzyılın ünlü İtalyan kâşifi Marco Polo ‘Harikalar Ülkesi’ kitabında Bakü çevresinde çıkarılan petrolün tedavi ve aydınlatma için kullanıldığını yazmıştır (Rizvangızı, 2005: 18). 1647 yılında gezileri sırasında Bakü’de bulunan meşhur Türk gezgini Evliya Çelebi’nin yazdığı notlarına göre Bakü’nün eskiden beri siyasi ve ekonomik hayatının petrole direkt bağlantılı olduğu görülmektedir.

Bu bölümde petrol ürününün geçmişi, önemi ve üretimi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra petrolün Azerbaycan açısından önemi rezerv, üretim ve ticareti çerçevesinde ele alınmıştır.

1.1 Azerbaycan Ekonomisinde Petrolün Yeri

Azerbaycan dünyada petrol endüstrisine ilk geçen ülkeler içinde yer almaktadır. Petrol sektörüne ait ilklerde Azerbaycan’ın da adı bulunmaktadır. Tarih kaynaklarına göre, 1594’te Nuroğlu adında birisi dünyanın ilk petrol kuyusunu kazma ile 35 metre derinlikten kazmıştır

(Bağırov, 2003: 23). 18. yüzyılın ilk yıllarına kadar Abşeron yarımadasında 500'e kadar elle kazılmış petrol kuyuları mevcut olmuştur (İbadoğlu, 2005: 9). Bakü'de ilk modern petrol kuyusu 1847 yılında Bakü'nün Bibiheybet kasabasında mekanik usullerle açılmıştır (Hasanov, 2005: 98).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bakü Dünya kapitalini kendine çeken önemli merkezlerden biri olmuştur. 1872 reformlarından sonra Azerbaycan petrol sanayine büyük yabancı sermaye akımı beklenmekteydi. Fakat ilk olarak Rusya ve Kafkasya'dan gelen iş adamları harekete geçmişlerdi. 1872 yılında mevcut petrol kuyularının %41'i Ermeni, %50'si Rus burjuvazisinin payına düşmekteydi. Azerbaycan'da burjuvazinin petrol sanayiinde ağırlığı önemsenmeyecek kadar az olmuştur. Büyük sayılacak H. Z. Tağıyev, M. Nağıyev, S. Esedullayev, M. Muhtarov gibi birkaç sanayici dışında, Türk burjuvazisi, minimum yatırım gerektiren ve risk olasılığı yüksek olmayan sektörlerle ilgi göstermişti. 1872'den başlayarak Bakü petrol alanlarında ilk kez yabancı şirketler piyasada gözükmeğe başladı. 1873 yılında Bakü'de 12 şirket faaliyet gösterdiği halde, 1900'lara gelindiğinde bu rakam 140 yükselmışti (İbadoğlu, 2005: 9). Bakü petrol sanayine yabancı sermayenin giriş kronolojisine dikkat edersek, 1873 yılında Robert Nobel, 1883'te Fransız sermayedarı olan Rothshild ve 1898 yılında İngiliz sermayedarı olan James Wishaw bölgede aktif hale gelmişler (Nuriyev, 2002:102). İlk rafinerilerini 1873 yılında başlatarak Azerbaycan petrol endüstrisine giriş yapan İsveçli Nobel Kardeşler 'Zoroaster' adlı dünyada ilk kez petrol tankerini 1878 yılında Hazar denizinde kullanıma soktular (İsmayılov ve İbrahimov, 1991: 18). Nobel isminin anılmasıyla ilk akla gelen Nobel ödülü olmaktadır. Bu Nobel ödülünün paraları Bakü petrolerinden elde edilmektedir. 1873 yılında bir iş için Hazar denizi yöresinde bulunan Robert Nobel küçük bir toprak şeridini çok az bir para karşılığında satın almıştır. 1874 yılında işletmeye başladıkları petrol yatakları kısa sürede Bakü'nün en zengin ve en önemli petrol yatakları olmuştur (Yergin, 1995: 103). Başarı haberleri İngilizlerin de gözünü açarak petrol hakkı satın almak için hemen Rusya'ya koşmalarına yol açmıştır. İlk zamanlarda Bakü'de büyük israf olmuştur. Abşeron yarımadasının herhangi bir yerine deliciyi daldırmak hemen bir petrol fişkırmasına yetiyordu. Bir gözlemci "Deliciler, petrol yönünden zengin olan kumlu tabakalara rastladığında fişkıran gaz, petrol ve kum öylesine güçlüydü ki, yer kabuğunu etkileyen sarsıntı her şeyi altüst edip yıkıyordu" demiştir (Guliyev, 1997: 24). Aşağı yukarı her gün bir petrol ve gaz fişkırması oluyordu. Bakü petrolünü elde etmek ve Nobel kardeşleri ile rekabet etmek isteyen Rothshild'in temsil ettiği Fransız sermayesi 1880'li yıllarda, İngiliz sermayesi ise 1890'lı yıllarda Bakü'ye geldi. 1890'da Rothshild'ler ülkede üretilen petrol ihracının %40'ından fazlasından, Nobel kardeşleri ise %26'dan sorumluydu. 1910 yılında petrol madenlerinin yaklaşık %60'ına üç

şirket: Royal Dutch Shell, Nobel kardeşlerinin petrol çıkarma şirketi ve Rusya Petrol Topluluğu sahipti (Aras, 2001: 20). 1874'den 1899'dek Azerbaycan'da petrol sanayisinde yabancı yatırımın olduğu 29 ortak şirket kuruldu. 1911'de Hollanda Kraliyetinin Shell şirketi Rothshild'lerin tüm petrol imtiyazlarını satın aldı ve bu tarihten sonra Shell şirketi uluslararası petrol piyasalarında önemli bir rol oynamaya başladı. 1916'da mevcut yabancı şirketlerin sayısı 100'den fazlaydı. Yabancı şirketler çıkarılan petrolün %54'e varan kısmını ve petrol ürünlerindeki tüm ticaretin %75'ini ellerinde bulundurmaktaydılar (Nuriyev, 2002: 89).

1921'den 1930'a kadar SSCB'de petrol endüstrisinin gelişiminde, yabancı şirketlerin ve onların ileri teknolojilerin ve usullerinin büyük rolü olmuştur. Yeni Ekonomi Politikası (NEP) tarafından belirtilen çerçevelere dayalı olarak British Petroleum, Standart Oil ve American Barnsdall, İtalya ve Belçika, Japon, Alman ve diğer firmalar gibi batı merkezli petrol şirketlerine, Sovyet ülkelerinin petrolünü çıkarma ve petrolden ihracat etme imtiyazı hakkı verilmiştir. Böylece yabancı yatırımlar ve teknolojiler petrol sektörünün gelişme sürecini devam ettirmişlerdir (Hasanov, 1997: 25).

1940'da Azerbaycan'ın petrol üretimi Sovyet Birliğinin toplam üretiminin %71,5'ni oluşturmuştur. 1941'de petrol üretimi rekor rakam olan 23.481.000 tona ulaşmıştır (Aliyev, 1987: 18).

Tablo 1.1 Azerbaycan'ın 1921-1992 ve 1995-2016 Petrol Üretimi (milyon ton)

Yıl	Üretim (mln ton)	Yıl	Üretim (mln ton)	Yıl	Üretim (mln ton)	Yıl	Üretim (mln ton)	Yıl	Üretim (mln ton)
1921	2.4	1935	19.080	1950	14.7	1989	13.2	2003	15,2
1922	2.9	1936	20.600	1951	15.2	1990	12.5	2004	15,3
1923	3.4	1937	21.3	1952	15.6	1991	11.7	2005	22,0
1924	4.1	1938	22.1	1953	15.7	1992	11.2	2006	32,0
1925	4.6	1939	21.5	1954	14.3	1993	-	2007	41,3
1926	5.5	1940	22.1	1955	15.2	1994	-	2008	42,0
1927	6.8	1941	23.4	1956	15.5	1995	8,9	2009	48,3
1928	7.5	1942	15.7	1957	16.0	1996	8,9	2010	48,6
1929	8.6	1943	12.6	1958	16.5	1997	8,8	2011	43,4
1930	10.2	1944	11.8	1965	21.5	1998	11,2	2012	41,0
1931	13.1	1945	11.4	1975	9.8	1999	13,6	2013	40,7
1932	12.1	1946	11.9	1985	13,0	2000	13,8	2014	39,4
1933	15.3	1948	13.8	1987	13.8	2001	14,8	2015	39,0
1934	19.1	1949	14.3	1988	13.7	2002	15,2	2016	38,2

Kaynak: 1921-1992 Guliyev. (1997). Petrol ve Politika. İstanbul s.25.,

1995-2016 Azerbaycan Sanayi Üretimi, Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 03.03.2018.

Bağımsızlık sonrası petrol şirketlerinin Azerbaycan'a gelişi 'Ramco' şirketinin başkanı S. Rimp'in gelişiyle başlanmıştır. Bundan sonra ülkeye Pennzoil, BP/Statoil, Amoco temsilcileri gelmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Karabağ savaşı nedeniyle iç istikrarsızlık vardı ve petrol anlaşmaları 1994 yılında H. Aliyev'in göreve gelmesinden bir sene sonra görüşülmeye başlanmış ve 'Asrın Anlaşması' imzalanmıştır. Tablo 1.1'de görüldüğü gibi 1993 yılından bu anlaşma yapılana kadar petrol üretiminde yeni düzenlemelerin yapılması amacıyla geçici bir süreliğine üretim durdurulmuştur.

1970'li yılların sonundan itibaren toplam rezervi 700 milyon ton ve 200 milyar m³ olan dört yeni çok katmanlı saha, Güneşli (1979), Çırag (1985), Azeri (1988) ve Kepez (1989) yatakları keşfedilmiştir (İbadoğlu 2005b: 11). Keşfedilen bu dört sahadan Sovyet döneminde Güneşli sahasının sığ sularındaki rezervi işletmeye alınmıştır. 2000 yılına kadar yukarıda belirtilenler de dâhil Azerbaycan'daki sahalarından toplamda 1,4 milyar ton petrol, 450 milyar m³ doğalgaz üretimi yapılmıştır (İbadoğlu 2005a: 10).

Azerbaycan'ın petrolünü dünya pazarına çıkarmak için 8 ülkeden 11 şirket bir araya gelerek 20 Eylül 1994'te 'Asrın Anlaşması'nı imzalamış ve böylece Azeri, Çırag ve Güneşli (AÇG) yataklarında petrol kaynaklarının birlikte kullanımı yasalaşmıştır. Bu şirketlerden biri de Türkiye'den katılan TPAO'dur. Bu anlaşmada yer alan şirketler ve merkezlerinin bulunduğu ülke listesi Tablo 1.2'de gösterilmiştir. Bu tablonun sol kısmında 'AÇG Üretim Paylaşım Anlaşması'nın ilk hali, sağdaki kısımda ise bazı şirketlerin paylarını projeye katılan diğer şirketlere devretmesi veya şirket birleşmeleri sonucunda oluşan en son hali yer almaktadır.

Tablo 1.2 Azeri, Çırag ve Güneşli Sahalarının Üretim Paylaşımı

Şirketler	Pay (%)	Şirketler	Pay (%)
SOCAR	20,0	SOCAR	10,0
BP	17,13	BP	34,14
Amoco	17,01	Chevron	10,28
Lukoil	10,0	INPEX	10,0
Penzoil	9,82	Statoil	8,56
Unocat	9,52	ExxonMobil	8,0
Statoil	8,56	TPAO	6,75
McDermott	2,45	Devon Enerqu	5,63
Ramco	2,08	Itochu	3,92
TPAO	1,75	Delta Hess	2,72
Delta	1,68	-	-
Toplam	100,0	Toplam	100,0

Kaynak: AÇG Product Sharing Agreements (Projenin İlk Hali solda); SOCAR, 2006: 32

AÇG anlaşmasıyla çıkarılan petrol “erken petrol” ismi ile adlandırılan başlangıç kısmındaki kısmı ağırlıklı olarak Gürcistan’dan geçerek batı hattı gibi belirtilen Bakü-Supsa boru hattıyla ve Rusya’dan geçen kuzey hattı olan Bakü-Novorosiyysk boru hattıyla taşınarak dünya pazarına ulaşmıştır. Ama gerek bu hatlardaki kapasitenin daha sonra AÇG yataklarından yapılacak üretimlerdeki artış dolayısıyla yeterli olmayacağı, yeni boru hattının çekilmesini son derece gerekli hale getirmiştir. Böylece ‘Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı’nın inşasının başlaması kaçınılmaz olmuştur.

BTC boru hattı bu aşamaya gelinceye kadar birçok engelle karşılaştı. Rusya, kendi topraklarından geçen Bakü-Novorosiyysk petrol boru hattına alternatif olacağından dolayı, bağımsız bir rota izleyerek kendi enerji projelerine rakip olması sebebiyle bu projeye karşı çıkmaktaydı. Bunun yanı sıra AÇG konsorsiyumunda yer alan bazı şirketler de bu hattın pahalıya mal olacağı düşüncesiyle, onun yerine Bakü-Supsa ve Bakü-Novorosiyysk hatlarının kapasitelerini daha az harcama yapılarak artırılmasından yana olmuştur. Fakat burada ihracatçı ülke Azerbaycan olduğu için, onun çıkarlarına uygun güzergâhın seçilmesi gerekiyordu. Nitekim gelişmeler de bu yönde olmuştur. 2007 yılı sonuna gelindiğinde BTC Boru hattı vasıtasıyla AÇG yataklarından çıkarılan 35 milyon ton petrol taşınmıştır (<http://socar.az/1043-news-view-az.html>, erişim tarihi:12.12.2017).

Tablo 1.3 Şahdeniz Üretim Paylaşımı

Şirketler	Ülke	Pay (%)
BP	Birleşik Krallık	25,5
Statoil	Norveç	25,5
SOCAR	Azerbaycan	10,0
LukAgip	Rusya-İtalya	10,0
NICO	İran	10,0
Total	Fransa	10,0
TPAO	Türkiye	9,0
Toplam	-	100,0

Kaynak: AÇG Product Sharing Agreements, SOCAR, 2006: 35

Azerbaycan’ın Şahdeniz yatağından üretilen doğal gazın Türkiye ve Türkiye üzerinden Avrupa kıtasına taşınmasını planlayan proje ‘Üretim Paylaşım Anlaşması’yla Azerbaycan doğal gazı ve petrolünün Türkiye üzerinden ulaştırılmasının önünü açmıştır. Bu anlaşmaya göre projeyi kapsayan arazi 859,8 km^2 ve projenin maliyeti ise 4-5 milyar dolar olarak öngörülmüştür. 1996 yılının haziran ayında yapılan ve şirketlerin dâhil olduğu anlaşmada pay dağılımı Tablo 1.3’te gösterilmiştir ve buradan görüldüğü üzere bu anlaşmanın ortaklarından

biri olan TPAO'nun %9'luk payı vardır (<http://socar.az/1043-news-view-az.html>, erişim tarihi: 12.12.2017).

1.1.1 Uluslararası Petrol Anlaşmaları

Azerbaycan'ın Hazar sektöründe 1970'lerde bulunmuş olan Güneşli ve 80'lerde keşfedilen Azeri ve Çıracak yatakları uluslararası petrol şirketlerini ülke ekonomisine çekebilmek için en önemli vasıta olmuştur. 1991 yılının ocak ayında hükümetin Çıracak, Azeri ve Güneşli yataklarıyla ilgili açtığı ihalede Amoco şirketi ihaleyi kazanmıştır. Temmuz ayında açıklanan ihale sonuçlarından sonra ihaleye katılan BP, Statoil, Unocal, Ramco, McDermott, TPAO, Pennzoil şirketleri Amoco'nun liderliğinde yabancı bir konsorsiyum oluşturmuştur (Nesibli, 2000:15).

Şekil 1.1 Azerbaycan'ın Petrol Yatakları

Kaynak: http://images.wn.com/i/ec_oilcontracts_map, 12.05.2017

Petrol projelerinin hayata geçirilmesinde 72'si yerli şirket, 328 şirket bulunmaktadır. Şekil 1.1'de Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz yatakları verilmiştir.

Azerbaycan tarafını devlet şirketi SOCAR'ın temsil ettiği görüşmeler 1992 yılında yeni hükümetin kurulmasıyla daha da hızlanmıştır. Elçibey başkanlığı dönemi içinde, 7 Eylül

1992’de çırak ve Şahdeniz sahası için Statoil ve BP, 1 Ekim 1992’de ise Güneşli sahası için Pennzoil ve Ramco Şirketleri ile anlaşma imzalanmıştır (Cafersoy, 2001: 147).

Bu anlaşmalar çırak ve Şahdeniz alanları ile ilgili olarak fizibilite çalışmaları ve taslak anlaşma için 6 ay müsaade ediyordu ve Güneşli bölgesinin rehabilitasyonu ve geliştirilmesi için teklif hazırlanması için en çok 90 güne izin veriyordu. Konsorsiyum ile yapılan anlaşmalarda SOCAR’ın payı %30 oranında tespit edilmiştir. Ekim ayı içinde yatakların aynı nitelikte oluŐu ve coğrafı olarak aynı bölgede bulunması, ayrıca yatırım ve harcamalardan tasarruf edebilmek için her 3 yatak anlaşmaları birleŐtirilmiŐ ve tek konsorsiyum tarafından iŐlenmesine karar verilmiştir. Yeni sistem için AIOC kurulmuştur. SOCAR en fazla paya sahip olmanın yanında kendi hissesinin finansal kaynağını bulmak için diğerlerinden iki yıl daha fazla sreye sahiptir. Herhangi bir Şirketin kendi payını diğer bir Őirkete devretmesi için SOCAR tarafından onaylanma zorunluluğu getirilmiştir. Birleşik Yönetim Komitesine başkan olarak SOCAR’ı temsilen bir temsilcinin atanması kararlaŐtırılmıŐtır (Soylu, 2000: 80).

Yeni konsorsiyumla 1992 Kasımında baŐlayan teknik görüşmeler 1993 Mayıs ayında ortak iŐletimi düzenleyen 6 anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıŐ, beyanname imzalanmıştır. Şirketlerin uzmanları kontrat Őartlarını hazırlama iŐlerine başlamış, Haziran 1993’te devlet başkanı Elçibey’in de Londra’da yapılacak görüŐmelere katılarak nihai anlaşma metni üzerinde çalışmaların sonuçlanması beklenmiŐtir. Fakat 4 Haziran’da i bölgelerde Rusya destekli askeri isyan başlamıştır. İç savaş tehlikesini gerekçe gösteren Eblfez Elçibey, Bakü’y terk ederek yönetimi Haydar Aliyev’e devretmiştir (Nesibli, 2000: 16).

Haydar Aliyev denge siyasetine başlayarak görüŐmeleri durdurma ve batılı Şirketlerin Azerbaycan’daki faaliyetlerini ve banka hesaplarını geçici olarak dondurma kararını 23 Haziran’da açıklamıştır. SOCAR görüŐmelerden uzaklaŐtırılmıŐ, tamamen yabancı uzmanlardan oluşan yeni özel ekip kurularak Azerbaycan adına görüŐmelere katılmıŐtır. Yönetim deĐiŐikliĐi ile durdurulan görüşmeler 1994 baŐlarında yeniden başlamıştır. 1994 yılının Nisanında Azerbaycan kendi hissesinden %10’luk payı Rus Şirketi Lukoil’e devrettiğini resmen açıklamıştır. SOCAR’ın görüŐmelere yeniden katılması ve Şirketin başkan yardımcılığına devlet başkanı Aliyev’in oğlu İlham Aliyev’in getirilmesi anlaşma sürecini hızlandırmıŐtır. 20 Eylül 1994’te Gülistan sarayında SOCAR Şirketi ile konsorsiyum arasında “Asrın Anlaşması” adlandırılan “Hazar Denizi’nin Azerbaycan Sektöründe Yer Alan Azeri, ırak ve Güneşli Yataklarında Petrolün Ortak İŐlenmesi ve Pay BölüŐümü Hakkında Anlaşma” imzalanmıştır. Bu ilk anlaŐmayı takiben uluslararası Şirketlerle denizdeki yatakları kapsayan 14 anlaşma daha imzalanmıştır (Kuleyin ve Cerit, 2011: 18). Bu anlaşmaların imzalanma tarihleri ve katılımcı Şirketler Tablo 1.4’te verilmiştir.

Tablo 1.4 Azeri-Çırac-Güneşli Yatağı Anlaşması

Anlaşma Tarihi	20 Eylül 1994
Onay Tarihi	2 Aralık 1994
Tahmini Rezerv	551 mln ton petrol, 70 mlr m ³ doğalgaz
Yatırım Tutarı	8,3 mlr \$
Şirketler	Pay (%)
SOCAR	20,0
BP	17,13
AMOCO	22,01
UNOCAL	9,8
LUKOIL	10,0
PENZOIL	4,82
STATOIL	8,56
Mc MERMOTT	2,45
RAMCO	2,08
TPAO	1,75
DELTA NIMR	1,68
Toplam	100,0

Kaynak: www.socar.gov.az, 21.05.2017

Fakat bu paylaşım son olmamış, Azerbaycan 12 Şubat 1995 yılına kadar olan süre içinde ilk yatırım payı olan 600 milyon doları sağlayamayınca kendi payından %5' ini Exxon şirketine, %5'ini de TPAO'ya devretmiştir. Nisan 1995'te Japon Itochu şirketi proje ile ilgilenmeye başlamış ve %3,9'luk pay elde etmiştir. Amoco'nun kalan hisse satışının %3'ünü Exxon, %0,5'ini Unocal satın almıştır. 17 Temmuz 2000 yılında Ramco %2.0825 olan payını Amerada Hess şirketine 150 milyon \$ karşılığında satacağını açıklamıştır. Süren görüşmeler sonunda Ramco şirketinin payı Amerada Hess %1.0413, Penzzoil (Devon Energy) %0.8087, Unocal %0.2325 oranlarında bu şirketler arasında paylaşılmıştır. Aralık 2002 tarihinde de Lukoil %10'luk payını INPEX şirketine devretmiştir. Bu sürecin sonunda "Asrın Anlaşması'nın son şekli Tablo 1.5'teki gibi olmuştur (www.socar.gov.az, erişim tarihi: 21.05.2017).

Tablo 1.5 Asrın Anlaşmasının Son Hali

Şirketler	Ülke	Pay (%)
BP/AMOCO	Birleşik Krallık/ABD	34,14
UNOCAL	ABD	10,28
SOCAR	Azerbaycan	10,0
INPEX	Japonya	10,0
STATOIL	Norveç	8,56
Exxon Mobil	ABD	8,0
TPAO	Türkiye	6,75
Devon Energy	ABD	5,63
ITOCHU	Japonya	3,92
Amerada Hess	Birleşik Krallık/S. Arabistan	2,72
Toplam	-	100,0

Kaynak: Mirzoev, 2003:160-336

Bundan sonra Şahdeniz anlaşması gelmektedir. Bu proje İran'ın katıldığı tek proje olarak dikkat çekmektedir. Aynı zamanda Amerikan hükümeti ABD şirketlerinin projede yer almasını yasakladı ve ABD şirketlerinin katılmadığı tek büyük proje oldu. Azerbaycan %20'lik payından %10'unu İran'a vererek İran'ın Karabağ sorununda tarafsızlığını sağlamaya çalıştı (Aslan, 1997: 75).

Petrol sektörüne yönelik genel politikalar çerçevesinde uluslararası şirketlerle kara yataklarının işletilmesi üzerine çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. İlki 1992 yılında yapılan anlaşmalarda üretim için yatırım ortaklığını öngören Joint Venture tipi sözleşmeler tercih edilmiştir. Fakat 'Asrın Anlaşması'nı izleyen süreçte üretim paylaşımını öngören Production-Sharing Agreements (PSA) tipli anlaşmaların tercih edildiği görülmektedir. Karadaki yatakların büyük çoğunluğu uzun zamandan beri faaliyette olan, fakat yatırım eksikliği ve aşırı kullanım nedeniyle verimliliğini kaybeden yatakların rehabilitasyonunu amaçlamıştır (Kirsten, 1999: 61).

Azerbaycan bugüne kadar 15'i denizde, 13'ü karada olmak üzere toplam 28 petrol anlaşması imzalamıştır. Deniz yataklarını kapsayan anlaşmalardan petrol üretimine başlanan 'Asrın Anlaşması' dışındaki diğer 14 anlaşma Sovyetler Birliği döneminde keşfedilen fakat yeterince araştırılmayan perspektifli sahalardan oluşmaktadır.

Azerbaycan, kuru ve denizdeki yataklar üzerine yaptığı anlaşmalarda "Yapılması Zorunlu İşlerin Asgari Programı" maddesi bulunmaktadır ki, yabancı şirketler tarafından yerine getirilmelidir. Bu programa araştırma, çevrenin korunması, yeniden yapılandırma ve ıslah

çalışmaları, üç boyutlu sismik çekim, üç sondaj kuyusu kazılması, gemiler ve diğer araçların modernizasyonu dâhildir. İşlerin anlaşmada belirtilen sürede yapılmadığı takdirde hukuki yollara başvuramama ve yapılan harcamaların geri ödenmemesi şartı devreye girer yabancı şirketler anlaşmada iştirak hakkını kaybederler (Aliyev, 1999).

Yatırım harcamalarının %30–60 oranında Azerbaycan’da yerli şirket ve kurumların mal ve hizmetlerinden yararlanılmak suretiyle kullanılması şartı getirilmiştir. 5 yıllık süre zarfında vasıflı işçilerin %90’ı, vasıfsız işçilerin ise %95’i yerel işgücünden karşılanacaktır. Ayrıca, ülkeye yeni teknoloji, araç ve bunların kullanımının gerektireceği çağdaş bilgi ve donanımın da gelmesi anlaşmanın önemli sonuçlarındandır (Guliyev, 1990: 110).

1.1.2 Dış Ticaret Hacminde Petrolün Yeri

Petrol gelirleri Azerbaycan ekonomisine esasen üç yolla dâhil olmaktadır: Vergiler, riyolitiler ve SOCAR’a ödemeler. Uzmanların tahminlerine göre Azerbaycan’ın yalnız Mega Proje’den 2030 yılına kadar elde edeceği gelir miktarı 30 milyar dolardan 155 milyar dolara kadar olacaktır. Rakamların böyle farklı olması ise petrol fiyatlarının esnek olması ile bağlantılıdır. Tahminde 1 varil petrolün fiyatı 15 dolarla 45 dolar arasında değerlendirilmiştir (www.socar.az, erişim tarihi: 12.12.2017).

Petrolden gelen gelirler 3 yöne yönlendirilmektedir:

1. Devlet Petrol Fonu’na
2. Devlet Bütçesine
3. Devlet Petrol Şirketine

Devlet Petrol Fonu’nun gelirleri aşağıdaki kaynaklardan oluşur:

- Devletin payında olan kar petrolünün satışından;
- Bonuslardan;
- Akreditif hesabı ödemelerinden;
- Petrol alanlarının kira gelirlerinden;
- Transit tarifelerden;
- Diğer gelirlerden.

Devlet bütçesinin gelirleri aşağıdaki ödemelerden elde edilmektedir:

- Devlet Petrol Şirketinin bağımsız faaliyeti sonucu elde edilen gelirden vergiler ve maden vergisi;
- Petrol anlaşmaları üzere çalışan şirketlerin gelirlerinden vergiler;
- Petrol anlaşmaları üzere çalışan taşeron firmaların gelirlerinden vergiler;
- Petrol şirketleri işçilerinin gelir vergisi;

- Diğer gelirler.

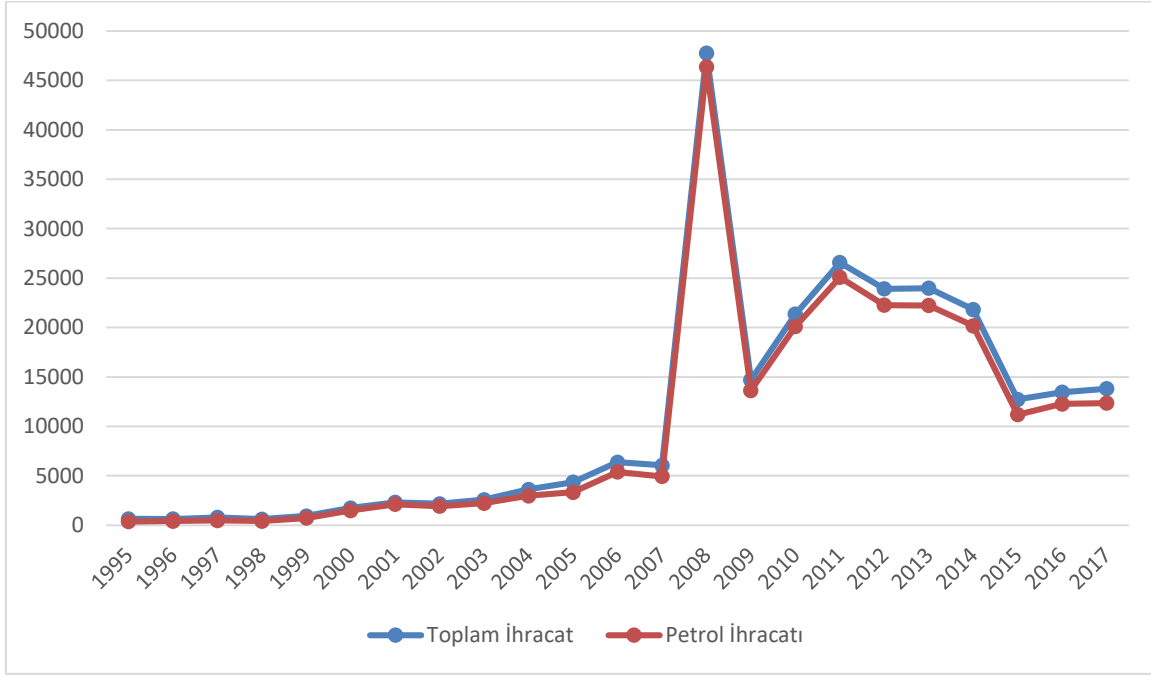
Devlet Petrol Şirketinin gelirleri aşağıdaki kaynaklardan elde edilmektedir:

- Petrol yataklarında bağımsız faaliyet;

- Yabancı petrol şirketleriyle imzalanan petrol anlaşmalarında Devlet Petrol Şirketi'nin payı.

Dış Ticaretine bakıldığında petrol ihracatının önemli ölçüde olduğu görülmektedir.

Petrol ihracatının yıllara göre değişimi grafik 1.1'de verilmiştir.

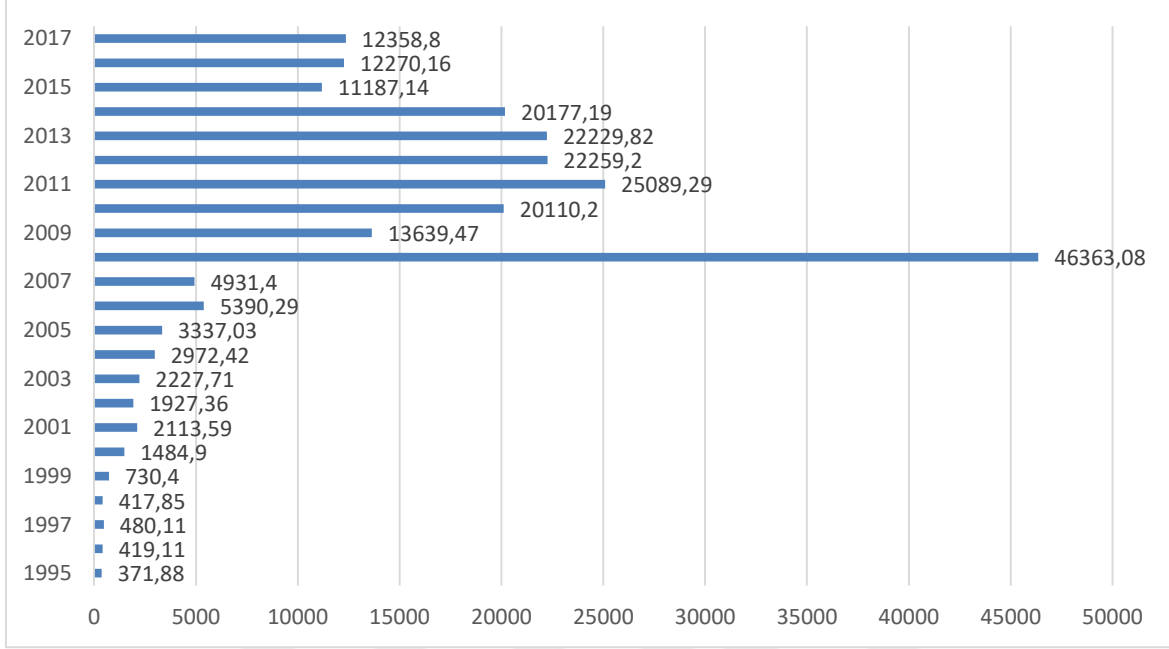
Grafik 1.1. Azerbaycan Toplam İhracatı ve Petrol İhracatı (1995-2017, mln \$)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 20.03.2018

Grafik 1.1'de görüldüğü gibi petrol ihracatı, 1995-2017 yılları arasında toplam ihracat içinde en yüksek paya sahiptir.

Petrol ihracatının Azerbaycan ihracatında hangi düzeyde olduğunu ortaya koymak amacıyla son 22 yıllık veriler incelenmiştir. Bu verilere Grafik 1.2' de yer verilmiştir. Grafikten görüldüğü üzere Azerbaycan'da petrol ihracatı 2005 yılından itibaren daha hızlı trendle artış göstermeye başlamıştır. Bu artışa neden olan en önemli etken 2005 yılında açılan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattı olmuştur. BTC hattının faaliyete başlaması petrol ihracatını doğal olarak yükseltmiştir. Şöyle ki, 2005 yılında petrol ihracatı 3 milyon dolar iken, 2008 yılında bu rakam 46 milyona dolara yükselmiştir. Petrolün ihracat geliri içerisinde payının artış göstermesine neden olan diğer bir unsur da petrol fiyatlarındaki artıştır. Çünkü bugüne kadar Azerbaycan ham petrol fiyatı en yüksek değerine 2008 yılında ulaşmıştır. 2001 yılında "Azeri LT CIF" ham petrolün 1 varilinin fiyatı 19,15 dolar iken 2008 yılında 149,66 dolar olmuştur

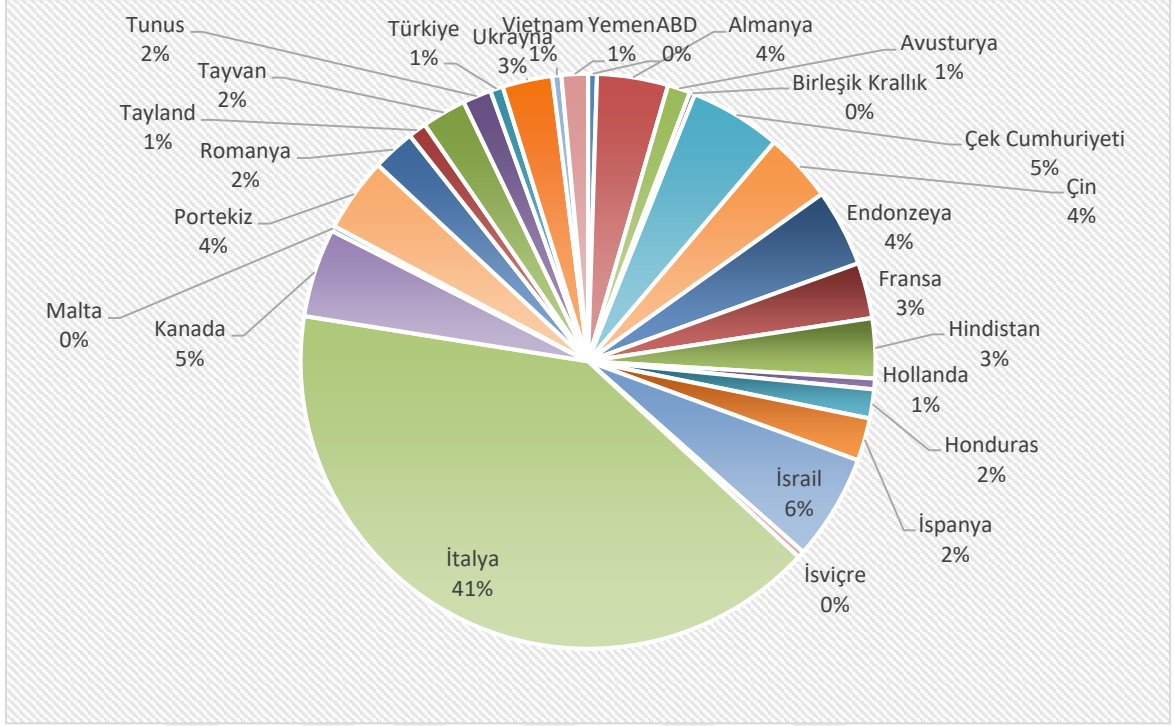
(www.metbuat.az, erişim tarihi: 21.05.2017). 2008 yılını takip eden yıllarda hem petrol fiyatlarındaki düşüş hem de küresel kriz petrol ihracatında düşüşler yaşanmasına neden olmuştur. 01.01.2018 tarihinde bir varil petrol fiyatı 69,89 dolar olarak gerçekleşmiştir (www.abc.az, erişim tarihi: 31.05.2018).

Grafik 1.2 Azerbaycan'ın Petrol İhracatı mln \$ (1995-2017)

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 03.03.2018

Azerbaycan'ın piyasa ekonomisine geçişi ile birlikte ihracatının artmasının petrole dayalı olduğu önceki açıklamalarda ifade edilmiştir. Petrolün ihracatında 2017 yılında pay sahibi olan ülkeler ise Grafik 1.2'de verilmiştir.

Grafik 1.3 Petrol İhracatı Yapılan Ülkeler, 2017

Kaynak: Azerbaycan'ın Dış Ticareti, 2018: 220

Azerbaycan'ın petrol ihracatında en büyük payı %41 ile İtalya almaktadır. İkinci sırada %6 ile İsrail, daha sonra %5 ile Kanada ve Çek Cumhuriyeti gelmektedir. Genel olarak bakıldığında ihracatın büyük kısmı Avrupa'ya yapılmaktadır. Burada Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının önemliliği daha da ortaya çıkmaktadır.

1.2 Türkiye'de Petrol Sektörü

Türkiye'de petrol varlığına ilişkin ilk bilgiler Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bulunmaktadır. Ülkede ilk petrol aramaları 19. Yüzyılın sonunda Osmanlı döneminde başta İskenderun, Trakya ve Musul bölgeleri olmakla ülkenin birkaç yerinde yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk sondaj yapılan yer İskenderun yakınlarında bulunan Çengen bölgesidir (PİGM 2007d).

Cumhuriyet döneminde petrolün tarihçesi, arama ve üretim faaliyetleriyle ilgili yasal düzenlemelerdeki farklılık nedeniyle 1954 öncesi, 1954-73 dönemi ve 1973 sonrası olmak üzere başlıca üç dönemde incelenebilir.

Türkiye'de petrol arama ve işletmesini yürütecek ilk kuruluş 20 Mayıs 1933 tarihinde çıkarılan 2189 sayılı yasa ile kurulan 'Petrol Arama ve İşletme İdaresi' olmuştur. Yeni kurulan bu idare yurtdışından getirdiği uzmanlara ülkede petrol olasılığı olan bölgelerin etütlerini yaptırmıştır. Bu araştırmaların sonucunda Türkiye tarihinde ilk defa derin bir kuyu açılmıştır.

Bahsi geçen bu ilk kuyunun sondajına Mardin ilinin Başpirin yöresinde 1934 yılının ekim ayında başlanmış ve 20 ay devam etmiştir. Başpirin kuyusu 1327 metre derinliğe kadar kazılmış, petrole rastlanmadığı için kapatılarak terk edilmiştir (Atalay, 2003: 1).

Ülkede ilk ekonomik ve ticari petrol keşfi Batman bölgesindeki Raman sahasında yapılmıştır. 1939 yılının temmuz ayında sondajına başlanan Raman-1 kuyusu 1940 yılının haziran ayında bitirilerek üretim için istismara verilmiştir (PİGM 2007b, www.pigm.gov.tr, erişim tarihi: 12.12.2017). Raman sahasından sonra, 1951 yılında ikinci büyük saha olan Garzan petrol sahası keşfedilmiştir (Atalay 2003: 2).

Türkiye’de ilk kuyunun açıldığı 1934 yılından 1954 yılına kadar 20 yıllık zaman diliminde 37’si arama ve 13 üretim kuyusu ile toplam 76 adet kuyu açılmış ve toplamda 95,9 bin ton petrol çıkarılmıştır (PİGM 2007b). 1955 yılında Türkiye’de TPAO’nun günlük petrol üretimi 3316 varil, başka deyişle 527 ton olmuştur (Zicshka. vd., 1965: 138).

792 sayılı kanunun birçok açıdan eksik ve yetersiz kabul edilmesi ve petrole olan ihtiyacın artması sebebiyle 7 Mart 1954 tarihinde 6326 sayılı yeni bir “Petrol Yasası” çıkarılmıştır. Türkiye’de petrol alanında yeni dönemin başlangıcını oluşturan ve hala uygulanmakta olan bu petrol yasada yerli ve yabancı özel teşebbüsün faaliyet göstermesi dikkate alınmıştır. 1954 yılı mart ayında özel bir yasayla “Türkiye Petrolleri A.O.” kurulmuştur. ‘Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün ilgili birimleri bu ortaklığa devredilmiştir. 6326 sayılı Petrol Yasası ile adı “Petrol İşleri Genel Müdürlüğü” olarak değiştirilerek “Petrol Dairesi Reisliği” kurulmuş ve petrol yasasının uygulanmasının denetlenmesi bu idareye verilmiştir (PİGM, 2007b).

Tükettiği petrolün büyük bölümünü ithal eden bir ülke olarak Türkiye, 1974 ve 1979 yıllarında dünyada baş gösteren petrol şokları nedeniyle ekonomik olarak sarsılmıştır. 1983 yılında petrol yasasında 2808 sayılı kanunla yerli ve yabancı girişimleri destekleyici değişiklikler edilmiştir. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle ülkede petrol üretimi sıçramalar yapmasa da giderek yükselişe geçmiştir (PİGM, 2007d).

Türkiye’de uygulanmakta olan Petrol Arama ve Üretim Anlaşması, İmtiyaz ve Vergi Anlaşması’dır. En son 5574 No’lu yasa ile değiştirilen ama henüz yürürlüğe girmemiş ve tartışılan Türk Petrol Kanunu’nda devletin imtiyaz payı Tablo 2.6’daki gibidir. Bunun yanı sıra yeni kanun çerçevesinde yatırımcıya üretimi teşvik için aşağıda da belirtildiği üzere ek imtiyazların sağlanması amaçlanmıştır.

Tablo 1.6 5574 No’lu Türk Petrol Kanunu’na Göre Petrol ve Doğalgaz Üretiminde Devletin İmtiyazı

Karada			
Ham Petrol Üretimi (varil/gün)		Doğal Gaz Üretimi (m^3 /gün)	
500’e kadar	%2	85.000’e kadar	%3
501-2000 için	%4	85.001-340.000 için	%6
2001-5000 için	%6	340.001-750.000 için	%8
5001-10.000 için	%8	750.001-1.5mln için	%10
10.000’den fazla	%12	1.5 mln’dan fazla	%12

Denizde			
Ham Petrol Üretimi (varil/gün)		Doğal Gaz Üretimi (m^3 /gün)	
20000’e kadar	%2	3,3 mln’a kadar	%3
20001-50000 için	%6	3.3 mln-8.2mln için	%6
50001-100000 için	%8	8.2 mln- 16.4mln için	%8
100001-150000 için	%10	16.4 mln-24.6mln için	%10
150000’den fazla	%12	24.6 mln’dan fazla	%12

Kaynak: PİGM,2007b, 25.03.2018

Tablo 1.6’ dan da görüldüğü üzere 5574 sayılı Petrol Yasası üretimde faaliyet gösterecek özel teşebbüsü teşvik edici fırsatlar sunmaktadır. Devlet tarafından istenilen imtiyaz payı yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için çok cazip durumdadır. Hatta ülke menfaatleri açısından tartışılabilir boyutlarda olduğu söylenebilir.

1.2.1 Petrol Üretim ve Tüketimi

Türkiye’nin ham petrol rezervlerinin gösterildiği Tablo 1.7’de ilk dikkati çeken husus, “rezervdeki petrol” değerleri ile “üretilebilir petrol” değerleri arasında büyük farklılığın olmasıdır. Bu durum ülkedeki petrol kaynaklarının büyük çoğunluğunun ağır petrol (kendiliğinden çıkan hafif petrolün aksine ağır petrol buhar basıncı yardımıyla çıkarılıyor) içerdiğini göstermektedir. Tablo 1.7’de görüldüğü üzere Türkiye’de şimdiye kadar ispatlanmış, varlığı mümkün ve muhtemel olan petrolün yalnızca %15’lik bölümü üretilebilir niteliktedir.

Tablo 1.7 2017 Yılı Başlangıcı İtibariyle Petrol Rezervi

	Rezerve Petrol	Üretilebilir Petrol	Kümülatif	Kalan Üretilebilir Petrol
	Mln. Ton	Mln. Ton	Mln. Ton	Mln. Ton
Toplam	1 058 086 528	199 533 105	150 214 732	49 318 373

Kaynak: PİGM, 2007a, 25.03.2018

Türkiye’nin üretilebilir petrol rezervi Tablo 1.7’den görüldüğü gibi 199,5 milyon tondur. 2016 yılı sonu itibariyle, bu miktarın %75’i üretilmiştir, geri kalan %25’lik miktar ise

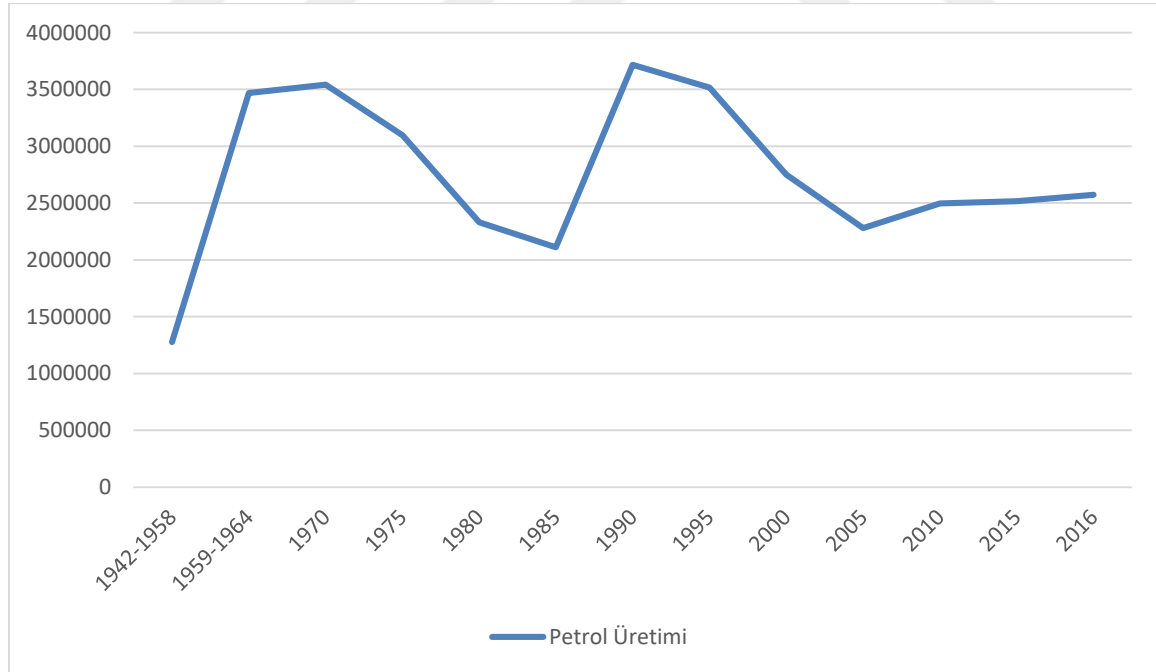
yaklaşık 49,3 milyon tondur. Üretilen petrolün yaklaşık %60'lık kısmı TPAO'ya aittir. Ayrıca 2016 yılı sonu itibari ile petrol kuyularına göre cinsleri Tablo 2.8'de verilmiştir.

Tablo 1.8 2017 Başlangıcı İtibariyle Petrol Kuyuları Bilgileri

Şirket	Arama		Tespit		Kuyu Cinsleri Üretim		Enjeksiyon		Geo. İstikşaf		Toplam	
	Adet	Metraj	Adet	Metraj	Adet	Metraj	Adet	Metraj	Adet	Metraj	Adet	Metraj
Türkiye Petrolleri A.O.	919	2228,092	476	997,224	1368	2326,073	25	35,814	41	84,705	2829	5671,908
M.T.A.	61	92,599	8	11,763	15	22,081			20	6,943	104	133,386
Diğer Yerli Şirketler	131	148,527	15	22,577	30	35,376			21	11,210	197	217,690
Yabancı Şirketler	538	961,306	297	439,922	434	730,424	2	5,669	5	4,035	1276	2141,355
Yerli ve Yabancı Şirket Ortaklığı	194	409,547	84	153,760	42	93,081	7	11,956	1	1,656	328	670,600
Toplam	1843	3840,070	880	1625,247	1889	3207,635	34	53,439	88	108,548	4734	8838,939

Kaynak: www.pigm.gov.tr, 21.03.2018

Türkiye'nin yıllara göre petrol üretim dağılımı Grafik 1.4'te verilmiştir. Grafikte de görüldüğü üzere petrol üretimi sabit bir trend izlememiştir. Bu duruma 1958 yılına kadar özel sektöre izin verilmemesi ve küresel değişimler etki etmiştir. 1990'lı yıllardan tasarruf amaçlı petrol üretimi planlı olarak azaltılmıştır.

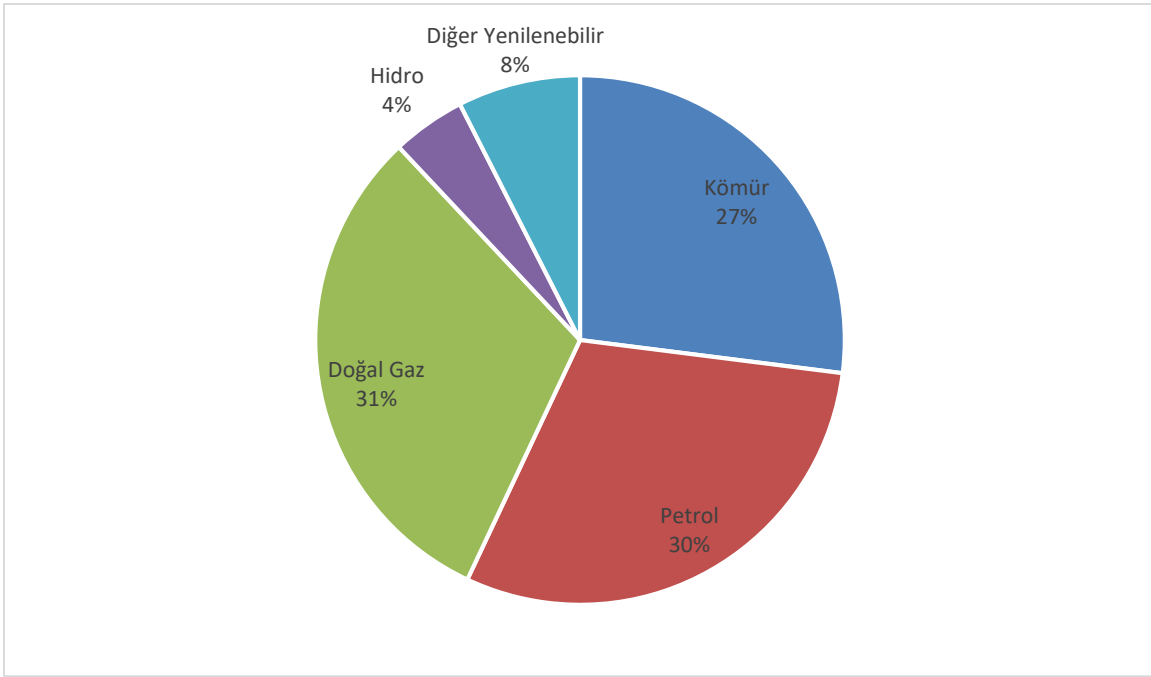
Grafik 1.4 Yıllar itibariyle Türkiye'nin Ham Petrol Üretim Dağılımı

Kaynak: www.pigm.gov.tr, 21.03.2018

Petrol üretiminde özel şirketlerin ilk yıllardaki (1954 petrol yasası sonrası dönem için) önemi daha büyük olmuştur. 1965 -85 yılları arasında TPAO'nun yıllık üretimi diğerlerinin

retiminden daha az olmuş, fakat 1985 yılından sonra durum değişmiştir. 90'lı yıllara gelindiğinde kısıtlı olan rezervlerde üretim tasarrufuna gidilmiştir. 2000'li yıllarda ise birçok petrol arama çabaları sonuçsuz kalmış ve yeni aramalar yüksek maliyet gerektirmesi sebebi ile arama çalışmaları devam etmemiştir.

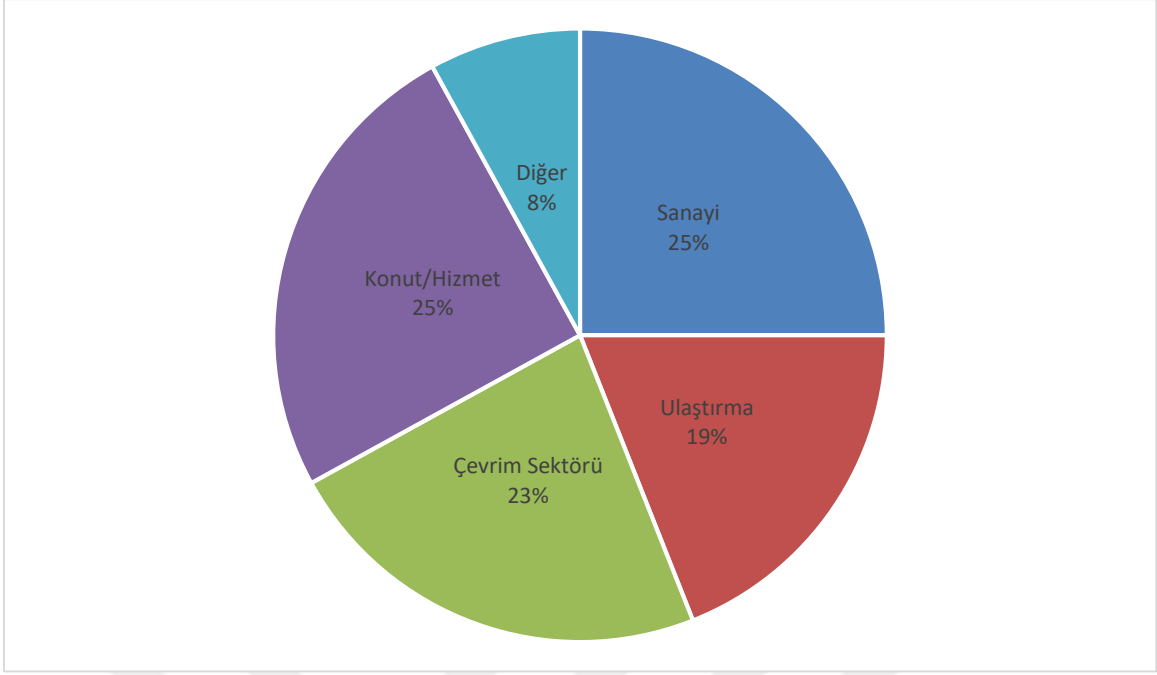
2015 yılında petrol fiyatlarının düşmeye devam etmesi, Türkiye'de petrol ve doğal gaz ithalatındaki maliyetin düşmesine neden olmuştur. Dış ticaret açığındaki düşüşe paralel olarak 2015'teki petrol fiyatlarında yaşanan azalmalar nedeniyle cari açık önceki seneye göre %26 küçülerek, 32,19 milyar \$ olarak açıklanmıştır (www.enerji.gov.tr, erişim tarihi: 03.03.2018).

Grafik 1.5 2015 yılı Türkiye Birincil Enerji Talebi

Kaynak. TP, 03.03.2018

Petrol, kömür, doğalgaz, hidrolik, rzgr, güneş enerjisi birincil enerji olarak isimlendirilir. Grafik 1.5'teki verilere göre birincil enerji talebinin Türkiye'de sektörlere göre dağılımını incelendiğinde; tüketimde %25 konut ve hizmet sektörünün, %25 sanayi, %23 çevrim sektörünün (petrol kullanılarak elektrik enerjisi üretimi) ve %19 ulaştırma sektörünün payına düşmektedir (TP, 2017: 30).

Grafik 1.6 2015 Yılı Türkiye Enerji Tüketiminin Sektörel Dağılımı

Kaynak: TP, 03.03.2018

2015'te, Türkiye'de günde yaklaşık olarak 51 bin varil/gün ham petrol üretilmiş; buna karşın ham petrol tüketimi 796 bin v/g olmuş; yaklaşık 503 bin varil/gün ham petrol ithalatı yapılmış, 242 bin v/g ise işlenmiş ürün ithalatı yapılmıştır. Bu durum petrol ihtiyacını karşılamada Türkiye'nin dışa bağımlı olduğunu göstermektedir.

1.2.2 Türkiye'de Faaliyet Gösteren Petrol Şirketleri

Türkiye'de hem petrol hem de doğalgaz alanında faaliyet gösteren etkin kuruluşlar mevcuttur. Bunların içerisinde hem kamu bünyesinde bulunanlar hem de özel teşebbüse ait olanlar mevcuttur.

- **Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı:** 1954'te TPAO 6327 sayılı yasaya dayanarak Türkiye Milli Petrol Şirketi olarak kurulmuştur. TPAO, 1983'e merkezi çatı altında faaliyetine devam etmiştir (TPAO 2006: 13).

Ortaklık petrol alanında temel olarak arama, sondaj, üretim, doğalgaz depolama, boru hattı projelerine katılım, petrol ticareti ve taşımacılığı alanlarındaki faaliyetleri birlikte yürütmektir (TPAO 2006: 13).

TPAO son birkaç yılda sadece ülke içerisinde kullanılmakta olan alanlardan başka deniz alanlarına da yönelmiştir. 2006 Ağustos ayında büyük bir yatırım projesi olan Ortak İşletme Anlaşması TPAO'nun Karadeniz'deki hidrokarbon varlığına ve çıkarılmasına önemli derecede

ilgili olan PETROBRAS ile imzalanmıştır. Buna benzer ortaklık için birçok şirketle görüşmeler devam etmektedir (TPAO 2006: 29). TPAO büyük çaplı olmasa da Batı Karadeniz’de birkaç doğal gaz yatağı bulmuştur. Ortaklık Karadeniz’de üçboyutlu önemli sismik araştırmalar yapmaktadır. Özellikle Karadeniz’de sondaj çalışmaları, ortaklık tarafından çok büyük bir düzeyde gerçekleştirilmektedir.

TPAO yurt dışında da faaliyet göstermektedir. Bu bölgelerin başında, Hazar bölgesi gelmektedir. Hazar bölgesinin hidrokarbon rezervleri bakımından iki zengin ülkesi olan Kazakistan ve Azerbaycan TPAO’nun 1990’ların başından beri faaliyetlerini sürdürdüğü ülkelerdir.

TPAO’nun, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde önemli arama, araştırma-geliştirme ve üretim projelerinde ortaklığı bulunmaktadır. Bu projeler Azeri-Çırag-Güneşli Projesi, Şah Deniz Projesi ve Alov Projesi’dir. Ayrıca, şirketin BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi’ni hayata geçiren BTC Co.’da %6,53, Şah Deniz gazını taşıyan Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nde ise %9 payı vardır (TPAO 2006: 42, 43). Kazakistan’da da faaliyet gösteren TPAO, Kazak Türk Munay (KTM) limited şirketinin ortağıdır. (TPAO 2006: 41).

- **Boru Hatları ile Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı Anonim Şirketi (BOTAŞ):** BOTAŞ, TPAO tarafından 1974 yılında Irak petrolünün Akdeniz’e taşınması amacıyla oluşturulmuştur. 1995 yılına gelindiğinde Bakanlar Kurulu kararıyla (95-6526 sayılı 08/02/95 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı) TPAO’dan ayrılarak ekonomik kamusal teşebbüs olarak konumlandırılmıştır (BOTAŞ, 2008).

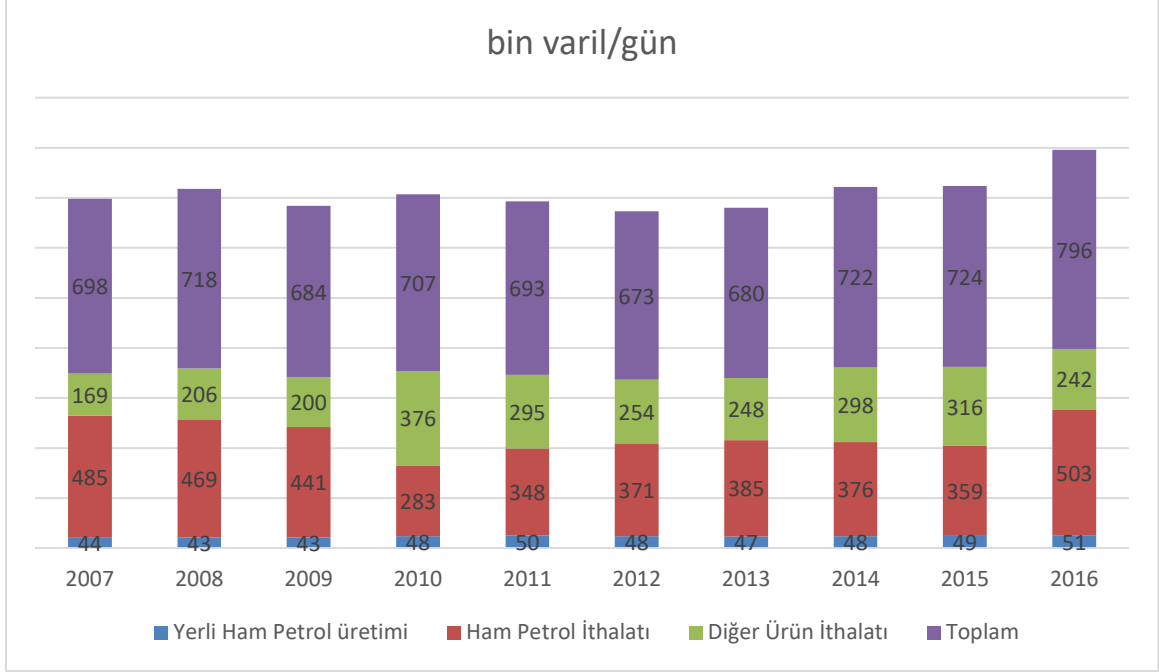
Doğalgazın ülke içinde ve dışında ticaretinden sorumlu olan BOTAŞ, boru hattı yapımı, bakımı ve işletmeciliği gibi faaliyetlerde bulunan kamusal strateji kuruluşur.

- **Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi (TÜPRAŞ):** TÜPRAŞ şu an için Türkiye’nin tek rafinaj kuruluşu konumundadır. Bu anlamda TÜPRAŞ monopol pozisyona sahiptir. Dört büyük rafineriye, petrokimya tesisine sahip olan TÜPRAŞ’ın 2007 sonu itibariyle yıllık 28,1 milyon ton rafinaj kapasitesi bulunmaktadır. Aynı yıl bu kapasitenin yaklaşık %91’lik kısmı kullanılmıştır (TÜPRAŞ 2007: 29). Türkiye’nin en büyük sanayi kuruluşu olan ve kamuya ait olan TÜPRAŞ 26 Ocak 2006 tarihinde %51 oranında kamu hissesinin özelleştirilmesiyle Koç Topluluğuna devredilmiştir (OİB 2006: 33).

1.2.3 Petrol İthalatı

2015 yılı enerji raporuna göre Türkiye’de günlük yaklaşık 51 bin v/g ham petrol üretilmiş; öte yandan 796 bin v/g ham petrol tüketimi yapılmış; ham petrol ithalatı 503 bin v/g, işlenmiş ürün ithalatı ise 242 bin v/g düzeyinde olmuştur (TPAO, 2017: 31).

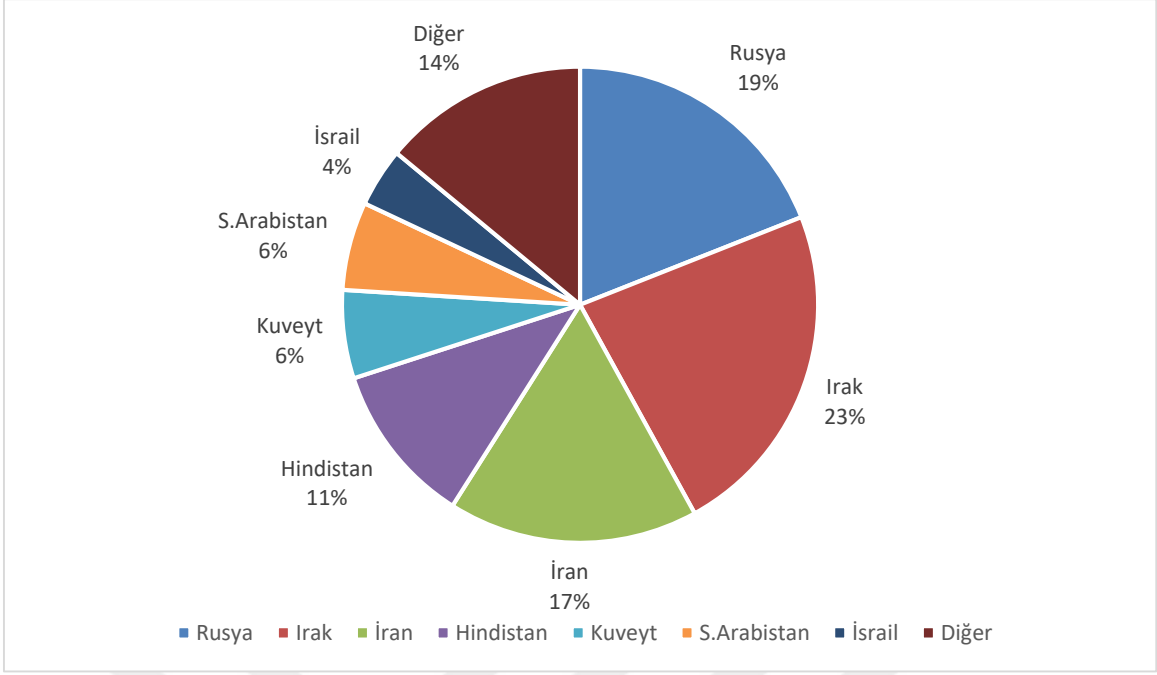
2015 yılı ile kıyaslandığında, işlenmiş ürün ithalatında azalma görülürken, ham petrol ithalatı ve tüketilen ham petrol rakamlarında artış yaşanmıştır. 2016 yılında, ülkede yapılan ham petrol üretiminin, toplam ham petrol tüketimine oranı %6,4 oranında olmuştur (Grafik 1.7).

Grafik 1.7 2007-2016 Yılları Arasında Petrol Tüketimi Ve Yerli Üretimi

Kaynak: TPAO, 21.03.2018

Grafik 1.7'deki rakamlardan da görüldüğü gibi 2010 yılından 2016 yılına kadarki sürede OECD ülkeleri arasında en yüksek enerji talep artış oranına sahip olan Türkiye'nin yerli üretimi ihtiyacı karşılamaya yetmemesi nedeniyle ithalatında artışlar gözlemlenmiştir. 2015 yılından petrol fiyatlarında yaşanan düşüşün devam etmesine paralel olarak petrol ithalatının miktarında da artışa neden olduğu görülmüştür (www.enerji.gov.tr, erişim tarihi: 03.03.2018).

Grafik 1.8. 2016 Yılında Türkiye'nin İthal Ettiği Petrolün Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: EPDK, 21.05.2017

Grafik 1.8'e göre Irak %23'lük payla ilk sırada yer alırken, Rusya %19 ile ikinci, İran %17 ile üçüncü sırada yer almıştır. Hindistan'ın %11, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in ithal payı ise %6 oranında olduğu görülmektedir. Onları %4 ile İsrail takip etmektedir. 2016 verilerine göre Türkiye'nin %93 oranında petrol ithalatına bağımlılığı bulunmaktadır (www.enerji.gov.tr, erişim tarihi: 03.03.2018).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE TÜRKİYE AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2.1 Azerbaycan Ekonomisine Genel Bakış

Azerbaycan Cumhuriyeti coğrafi konum olarak Güney Kafkasya'nın güneydoğu kısmında bulunan ve Avrupa-Asya kıtalarını ayıran sınırdır. 44°-52' doğu ile 38°-42' kuzey meridyenleri arasında bulunmaktadır. Kuzeyde Rusya Federasyonu ile güneyde İran İslam Cumhuriyeti ve doğuda Hazar denizi ile batıda ise Gürcistan, Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyetleri ile sınır komşusudur. Çevrili olduğu sınırların toplam uzunluğu 3472 kilometredir. Bunun 825 kilometresini deniz sınırı oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın da kıyısında bulunduğu Hazar denizi dünyanın en büyük gölü olarak bilinmektedir. Fakat Hazar'ın hidrolojik özellikleri ve coğrafi büyüklüğü onun deniz adlandırılmasına olanak vermektedir. En yüksek dağ zirvesi Bazardüzü dağı, 4466 metredir. En uzun nehirleri; 1515 km ile Kür ve 1072 km ile Araz nehridir. Dünyadaki 11 iklim kuşağının 9'nu barındırmaktadır. Ormanlık alanı %12 kapsadığı Azerbaycan'ın toplam su havzası %1,6, tarıma yararlı toprakları ise %54,9'dur. Ülke 657 metre deniz seviyesi yüksekliğine sahiptir. (www.e-gov.az, Azerbaycan Elektronik Hükümet Portalı, erişim tarihi: 20.05.2017).

Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'dür. Hazar denizinin batı kıyısında bulunan Abşeron yarımadasının güneyinde yer alan Bakü önemli tarihi olaylara sahip olan bir şehirdir. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın Sumgayıt, Gence, Nahcivan, Şeki, Gebele, Lenkeran, Zakatala, Guba, Mingeçevir, Şamahı gibi büyük şehirleri vardır.

Tablo 2.1 Azerbaycan Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgi

Azerbaycan Cumhuriyeti	
Kuruluş	Mayıs 28 1918
Bağımsızlık	Ekim 18 1991
Başkenti	Bakü
Yüzölçümü, bin km ²	86.6
Nüfusu, bin kişi (2017)	9810,1
Nüfus Yoğunluğu	95.5(kişi/km ²)
Devlet dili	Azerbaycan Türkçesi
Dini	Çoğunluk İslam
Para Birimi	Manat
Özerk Cumhuriyet sayısı	Nahcivan Özerk Cumhuriyeti (bir)
Reyon (İl) sayısı	63

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu, 25.05.20170

Azerbaycan devlet yapısı olarak demokratik, hukuki, üniter cumhuriyettir. Etnik yapısını Türkler teşkil etmektedir (www.azerbaijans.com, erişim tarihi: 20.05.2017). 28 Mayıs 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Müslüman doğunun ilk cumhuriyeti olarak tarihe geçmiştir. 2 yıl süren Cumhuriyet dönemi Sovyetlerin işgal etmiş olmasıyla son bulsa da sonradan Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuşmuştur. Para birimi Manat olan Azerbaycan'ın yaklaşık 10 milyon olan nüfusunun %95' i Müslümandır.

Bu bölümde Azerbaycan'ın geçmişi ve günümüzü ekonomik verilerle değerlendirilmiştir. İlk önce SSCB döneminde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ele alınmış ve kısa bilgiler verilmiştir. Daha sonra Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın ekonomik gelişme süreçleri anlatılmıştır. En sonda ise ülkenin dış ticareti istatistiki bilgiler çerçevesinde ele alınmıştır.

2.1.1 SSCB Dönemi

Sovyetler Birliği döneminde (SSCB), Azerbaycan Cumhuriyeti diğer cumhuriyetler gibi ekonomik yapısı ve işleyişi bakımından SSCB genel iktisadi stratejileri kapsamında örgütlenmişti. SSCB'nin ihtiyacı kapsamında üretim gücü yüksek sınai tesisler kurulmuştu. Sovyetler Birliği'ne dâhil olan tüm ülkeler farklı farklı işbölümü ve uzmanlaşma alanına ayrılarak merkezden planlanır ve yönetilirdi. Bu çerçevede Azerbaycan ekonomisinde uzmanlaşma alanı her zaman olduğu gibi lokomotif niteliğindeki petrol sanayisi olmuştu. İhracatında büyük pay alan rafine petrol ürünleri, teçhizat, giyim sanayisi ürünleri ve alkollü içkileri idi. İhracatını genelde Ukrayna ve Rusya başta olmak üzere diğer SSCB ülkelerine gerçekleştiriyordu. İthalatında ise büyük payı gıda ürünleri oluşturmaktaydı (IMF, 1993: 3). Daha SSCB dağılmadan önce, uzmanların bağımsızlığa iktisadi açıdan öncülük edebilecek ülke olarak Azerbaycan'ı gösteriyor olmalarındaki ana sebep ülkenin doğal kaynak zenginliğinin (petrolün) bulunmasıydı. Ayrıca ekonomik kalkınma açısından olumlu gelişmeler göstermekteydi. SSCB içinde Azerbaycan'ın devlet harcamaları SSCB bütçesinin gelirleri içerisinde az bir paya sahipti. Milli gelir içerisinde üretilen, tüketilenden fazla oluyordu (Emiraslanov, 2001: 51).

Ekonomik veriler dikkate alındığında ise Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği döneminde hatırı sayılır bir kalkınma seviyesine yükseldiği görülmüştür. Ama bu sürede Azerbaycan'ın kaybı kazancından fazla olmuştur. Çünkü SSCB'ye dâhil 15 ülkenin tümünde olduğu gibi ekonomilerin tek merkezden planlanması, bu sebeple Azerbaycan'ın ekonomik ayrıntılarının önemsenmemesine neden oluyordu. Mamul mallar SSCB'deki diğer ülkelere düşük fiyatla

satılıyor, ardından da işlenmiş nihai ürün halinde yüksek fiyatla Azerbaycan'a geri dönüyordu. Diğer taraftan Azerbaycan ekonomisine en fazla katkısı olan petrole dayalı ürünleri, şarap, tütün, pamuk türevi gibi hazır mamullerin ihracından gelen gelirler Sovyetlerde ana merkezde toplandığı için Azerbaycan'ın kendi servetleri üzerinde söz hakkı olmuyordu (Emiraslanov, 2001: 54).

Bağımsızlık öncesi ülkenin son yirmi yıllık periyodunda kalkınma mekanizmasının hiç istikrar sağlamadığı görülmektedir (Aras, 2003: 12). Örneğin, ülkede 1960-70 yılları arasında ortalama ekonomik büyüme trendi %5,2 oranında seyir gösterirken, 1970-80 yıllarında bu oran %7,4'e kadar artmıştır. 1980-1990 yıllarındaysa bu rakamlarda hissedilir bir düşüş söz konusu olmuştur. Daha sonra ekonomi 1981-85 periyodunda ortalama olarak %4,9 büyür iken, 1986-1990 yılları arasındaysa %5-6 oranında küçülmüştür. Ucuz ve çok işgücü kullanımı gerektiren enerji sektörü gibi alanlara daha çok önem verilmiş olması, ekonomik temelde olası krizlerin patlak vermesine müsait durum oluşturmuştur. Farklı farklı cumhuriyetlerin oluşturduğu bir birliğin yönetimi sosyal ve iktisadi kalkınmayı hayata geçirme açısından ciddi problemlerle karşılaşmaktaydı. Küresel ekonomik oluşumlardan soyutlanmış olan Sovyet ekonomisinin bu durumu, onun gelişmekte olan ülkelerin de gerisinde kalmasına sebep oluyordu (Eyyubov, 2001: 7-8).

2.1.2 Bağımsızlık Sonrası Dönem

Bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomik gelişme sürecinin isabetli olarak değerlendirilebilmesi için birlikten ayrıldığı zaman yaşanan olaylara ve özgürlüğünün ilk yıllarında yaşanan gelişmelere özellikle bakmak gerekir.

1989-1991 yılları siyasi bağımsızlık mücadelesinin yoğun yaşandığı ve sonuca ulaşıldığı yıllar olarak tarihe geçmiştir. 1991 ve 1994 yılları arası bağımsızlık sonrası ilk dönem olarak değerlendirilebilir. 18 Ekim 1991'de "Azerbaycan'ın Devlet Bağımsızlığı Hakkında" anayasa tasarısı kabul edildi. Bağımsızlık uğrunda verilen mücadelede siyasi ve ekonomik olarak ağır ve zor şartlar düşünüldüğünde, 18 Ekim 1991 tarihi ülkenin gelişme sürecinde ciddi ve önemli bir yere sahip olmaktadır. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan'da çalışma alanlarında beşerî sermaye gelişimine dayalı ekonomik yapılanmanın sona erdiği ve ülkenin, genel pazarlarını kaybettiği görülmektedir (Aras, 2003a: 13). Hammaddesinden yarı mamulüne, teçhizat ve ekipmanından finansmanına, işletme yöneticiliğine kadar birlikteki merkezi planlama kapsamında örgütlenmesi sebebiyle bir sıra tesisin üretiminin durduğu veya üretimin kullanılamaz durumda bırakılmış olduğu söylenebilir. Sovyetler Birliği'ndeki işletmelerle olan ekonomik ilişkilerin kesilmesi ve Azerbaycan'ın diğer Birlik

Cumhuriyetlerinde bulunan pazar payını yitirmesine ek olarak Sovyetler dönemindeki merkezi bütçeden gelen sübvansiyonların da bitirilmesiyle ülkedeki üretimde önemli ölçüde daralma olmuştur. Ermenistan'la yaşanan savaş ve Rusya-Çeçenistan iç kargaşası ise, Azerbaycan sanayisinde gereken ara malların ithalinde transit geçişlerin güvensizliğine sebep olmuştur. 1990'ların ilk yılları ülke ekonomisinde durgunluk ve bunalımın artışıyla geçilmiştir. Bu sürede siyasal anlamda yaşanan istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçiş Azerbaycan'da büyük ekonomik krizin patlak vermesine neden olmuştur. Üretimde azalma ve enflasyonun hız kazanması ekonomik krizin ve toplum içinde sosyo-ekonomik farkın iyice açılmasına sebep olmuştur. Azerbaycan henüz Sovyetler Birliği'nin son yıllarındayken- 1988'den başlayarak Ermenistan tarafından sözde toprak iddiaları nedeniyle sınır bölgelerden silahlı tecavüze uğramış ve ardından 12 Mayıs 1994 tarihinde ateşkes imzalanmıştır. Bu anlaşmaya kadar %20 oranında topraklarını kaybetmiştir (Aras, 2003a: 16).

1993 yılından 1994 yılına kadar süren savaşın etkisi altında olduğundan dolayı reform süreci yavaş ilerlemiştir. Ocak 1993'te küçük ölçekteki işletmelerin özelleştirilmesiyle ilgili kanun yürürlüğe girerken, Ocak 1994'te para birimi olarak Manat tek ve yasal olarak işlem görmeye başlanmıştır. Ermenistan'la Mayıs'ta imzalanan ateşkes anlaşmasıyla ekonomideki dönüşüm süreci yeniden hızlanırken, aynı yıl Haziran'da ise İflas Kanunu kabul edilerek, bankaların konsolidasyonu işlemine başlanmıştır

(www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.html, erişim tarihi: 20.05.2017).

1993 yılından başlayarak hukuk reformlarının yürürlüğe konması hız kazanmıştır. Bu aralıkta ekonomik süreçteki düşüşü önleme amaçlı ekonomik reform programları düzenlenirken, aynı zamanda ekonomik stratejilerle kalkınma yöntemlerini ortaya çıkaracak modeller yapılmaya başlanmıştır. Dönemin gerekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda ekonomide serbest piyasaya geçişin sağlanması, özelleştirmeler ve özel teşebbüslerin geliştirilmesi, yeni iktisadi temelin, mali, vergi ve gümrük sistemlerinin yeni baştan yapılandırılması, ticarete liberalleşmeye gidilmesi, tarım ve toprak reformlarının yeniden yapılandırılması, vatandaşların sosyal durumlarının iyileştirilmesi, sağlık ve eğitim alanlarında köklü bir değişikliğe gidilerek inkişaf ettirilmesi için gereken hukuksal temeller yasalaştırılarak yürürlüğe konulmuştur (Ceferzade, 2001: 3).

Dış ticarete ve döviz kurlarında liberalleşmeye gidilmesi, ekonomisinde serbest piyasa koşullarının oluşturulmaya başlanması gibi stratejilerle birlikte enflasyon oranında ciddi ölçüde düşüşler yaşanmış, bütçede oluşmuş açıklarda önemli azalmalar görülmüştür. Alınmış bu önlemlerden sonra küçük kuruluşların özelleştirilme işlemleri sonuçlanmıştır. Hizmet sektörü

genel olarak özel teşebbüslerin faaliyetine devredilmiştir. Orta ve büyük ölçekli işletmelerde de özelleştirme girişimlerine başlanmış, makroekonomik gelişmelerde devamlılık sağlanmış, iktisadi durgunluk sonlanarak ekonomik kalkınma süreci başlamıştır. Daha sonra toprak reformları uygulamaya konularak şahsi mülkiyet devri başlamıştır. Birlikten kalan kolhoz ve sovhozlardan kalan emlak özelleştirmelerine gidilmiş, bir tek toprak vergisi dışında diğer vergilere 5 yıllık muafiyet uygulanmış ve vergiye ait olan borçlar sıfırlanmış, bu müessese ve kuruluşlara yakıt ve enerji satışında indirim yapılmıştır. Tarım alanında planlanan emlak özelleştirmelerinin %93.2 oranında büyük kısmının özelleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bütün bunların sonucunda 1997 yılından itibaren tarım ve hayvancılık ürünlerinde yıllık ortalama %7 artışın olduğu gözlemlenmiştir (Yaqubov ve Mahmudzade, 2001: 62-63). Ülkenin kendi imkânları ile ekonomik kalkınma sürecinin hızlandırılması zor olan Azerbaycan'da, uluslararası ekonomik ve finans sistemlerine entegrasyonla, dış yatırımların ülkeye akımı temin edilmiştir. 1993 yılının ikinci döneminden başlayarak uygulamaya konan düzenlemelerin ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasal hayatında istikrarı sağlamaya imkân verdiği söylenebilir. Ülkenin finans ve bankacılık sisteminde yeni yapılanmaya yönelik mühim sayılacak adımlar atılmıştır. Serbest piyasa ekonomisine yönelik başlatılan girişimler ülkenin uluslararası finansal kuruluşlarla olan ilişkilerinde önemli gelişmeler sağlamıştır (Aras, 2003:16). Bu dönem içerisinde en büyük uluslararası petrol şirketleri ile "asrın anlaşması" olarak bilinen son derece mühim projeler olan petrol anlaşmaları yapılmıştır. 1994' te asrın anlaşması yapıldıktan sonra 12 Kasım 1995'te kabul edilen yeni anayasayla piyasa ekonomisinin yasal temellerinin atılması ile birlikte Azerbaycan'a büyük ölçüde sermaye akımı başlamıştır.

Azerbaycan'da ilk Anayasanın kabulü ülkedeki sosyo-ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması açısından dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Kabul edilmiş Anayasa devletin yönetimin şeklinin düzenlenmesini, vatandaşın hak, özgürlük ve sorumluluğunu oluşturmanın da yanında demokratik değerler esasında, piyasa ekonomisinin kurulmasının hayati öneme sahip olduğunu kabul etmiştir. Anayasayla birlikte özel teşebbüsün, özel mülkiyetin, küresel ekonomiye entegrasyonun yasal esasları tespit edilmiştir. Bu açıdan 1995 yılı ülkede genel olarak iktisadi düzenlemelerin başlangıç yılı olarak kabul edilebilir. Özet olarak Ermenistan'la yapılan ateşkes ve içeride sosyal-siyasal anlamda sağlanan istikrarla beraber sıra artık iktisadi reformlara gelmişti. 1994'ten başlayarak Azerbaycan ciddi iktisadi tedbirler alınmaya başlandığı, IMF ortaklığıyla yürütülmekte olan iş birliği ve IMF'in sunduğu programların taviz verilmeden sıkı para politikası ile en kısa zamanda genel olarak ekonomisinde de bir ferahlama yaratarak fiyat düzeyinde kontrolün sağlandığı ve GSYİH'daki düşüşlerin önlenmesini sağladığı görülmektedir (Ceferzade, 2001: 3). Bu reformlar iktisadi

gerilemeyi önemli ölçüde önlemiş, 1996 yılından başlayarak ise ekonomik gelişim görülmeye başlanmıştır (Barhurdarov, 2003:14). 1996 yılından itibaren oluşturulan kalkınma planları olumlu sonuçlarını göstermeye başlamıştır. Açıklamak gerekirse, 1996-2001 yılları arasında GSMH %26,3 artış göstermiş, ülke halkının hayat standartları iki kat gelişmiş, ekonomideki özel sektöre ait pay %29'dan %68'e kadar yükselmiştir. 1994'ten 2000 yılına kadarki sürede petrol kuyularında ortak üretim maksadıyla anlaşmalar yapılan şirketler tarafından yatırımlara yaklaşık 3,4 milyar dolar para ayrılmıştır. Ama ülkede 1996 ve 1997 yıllarında takip edilen iktisadi istikrarı oluşturan politikanın, ekonomiyi destekleyici devlet politikası ile desteklenmemesi, 1997 yılına kadar uluslararası yatırımların Azerbaycan'a teşviki için uygulanmakta olan vergi muafiyetinin kaldırılması ve devletin konuyla ilgili organlarında gereken hassasiyetin yeterince gösterilmemesi sebebiyle üretim alanı yatırımlardan yoksun kalmıştır. 1994'ten 2000 yılına kadarki aralıkta yatırılmış olan toplam uluslararası sermaye miktarı 6 milyar dolara ulaşmıştır. 6 milyar doların %56,3'ü petrol sanayisine, %22,8'i finansal kredi, %20,9'u da diğer alanlara yatırılmıştır. Ülkedeki petrol alanına yapılmış büyük hacimli uluslararası yatırım sonucunda eski SSCB ülkeleri içinde hızla büyüyen ülkelerden biri konumuna yükselmiştir. 1998 yılında %10 olan GSYİH artış oranı, takip eden 1999'da %7,2 düzeyine yükselmiştir. Ülke ekonomisindeki en önemli büyüme payını petrol sektörü ve petrol sektörüyle bağlantılı olan inşaat, ardından iletişim olurken, az miktarda tarım sektörü oluşturuyordu (Musayev, 2001: 12).

Azerbaycan ekonomisinin canlanmasında doğrudan olan yabancı yatırımlar büyük öneme sahip olmuştur. Şöyle ki, doğrudan yabancı sermayenin esas yatırım alanı petrol üretimi ve çıkarımına yapılmıştır. 1995'ten 1998 yılına kadarki süreçte yatırımlar %59,1 oranına kadar yükselmiştir. GSYİH içindeki sabit yatırımların payı 1998 yılına gelindiğinde 1995 yılındaki payın iki katına çıkarak %40,6'ya ulaşmıştır. Ülkenin ikinci önemli istihdam kaynağı ve GSMH'ye katkıda bulunan tarım sektörü olmasına rağmen yabancı yatırımların katkısı %0,5 oranının altında kalmıştır. İmalat sanayi sektörüne genelde yabancı yatırımcılar yatırım yapmaktan geri durmuşlardır. Bunun neticesinde sektörün üretimi önemli ölçüde azalmıştır (Eyyubov, 2001: 66-67).

2000 yılına gelindiğinde dünyanın 122 ülkesi ile ekonomik ilişkiler oluşturulmuş, dış ticaretin toplam hacmi 2,9 milyar doları aşmıştır. Şöyle ki, bu rakam 1993 yılına kıyasla 2,2 katı kadar artmıştır.

Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi yani yüzölçümünün %20'nin Ermenistan'ın işgal etmesi sonucunda bölgeden 290 bin aile, yaklaşık bir milyondan fazla yurttaş mecbur göçe maruz bırakılmıştır. Ermenistan'ın yaptığı bu toprak tecavüzü sonucunda 27 il ve ilçe arazisinin toplam

22,7 bin km^2 'si tahribata uğramıştır. Dağlık Karabağ'ın yanı sıra Nahcivan'da da bazı sınır bölgeleri tecavüze uğramıştır. 17,1 bin km^2 'lik (toplam ülken yüzölçümünün %20'i) toprağı ise hala Ermenistan'ın işgali altındadır. Karabağ'daki altın madenlerinden çıkarılan altınlar Ararat altın fabrikasında işlenmekte ve külçe altın halinde Rusya başta olmak üzere birçok ülkeye satılmaktadır. Şöyle ki, Ermenistan'ın bütçe gelirlerinin %51'ini altın madenlerinden elde edilen gelir oluşturduğu söylenmektedir (Vefalı, 2003: 3).

İşgal edilmiş bölgeler aynı zamanda ekolojik yönden de tehlike altındadır. Karabağ bölgesine nükleer atıklar bırakıldığı, diğer yandan %26 oranında ormanlık alandan oluşan işgal edilmiş topraklardaki canlı türlerine zarar verilerek yok edilmesi tehlikesinin büyüklüğünün göstergesidir. Yapılan hesaplamalara göre orman bölgelerin yaklaşık olarak %8-10'luk kısmı artık yok edilmiştir. Tahribatın yol açtığı ekonomik kaybın yaklaşık 22 milyar dolar civarında olduğu tahmin ediliyor (vww.economy.gov erişim tarihi: 20.05.2017).

Uluslararası kurumlarla Azerbaycan hükümetinin yapmış olduğu görüşmeler neticesinde hazırlayıp sunduğu orta dönemli faaliyet programıyla halkın gelir seviyesinin artırılması amaçlanmıştır. Bu yüzden bu kademedeki uygulanması planlanan ekonomi politikası ile daha çok petrol sektörü dışında kalan sektörlerin kalkındırılması hedeflenmekteydi. Hammaddede olarak petrol ve petrol ürünlerinin bulunduğu petrol üretimi, kimya sanayi ve enerji sektörü petrolün ekonomik önemini daha fazla ön plana çıkarmaktaydı.

Ekonomik gelişim stratejisinin en önemli temel maksadı; yapılmış ekonomik düzenlemelerin geliştirilerek modern piyasa sistemine geçiş eğilimi bazında Azerbaycan'ın ekonomik sisteminin kalkınma ve gelişim kademesine geçişinin sağlanması olmuştur. Azerbaycan'ın kalkınmada kazandığı ivme, GSYİH'nin kişi başına 5 milyon manata yükselmesi ile sonuçlanmıştır. Aylık gelir ortalama olarak 483,4 bin manata ulaşmıştır. Bunun sonucu olarak kişi başına düşen GSYİH %19,6 arttı. 2005 yılı başı itibariyle Azerbaycan ekonomisinde yapılan yatırımlar 22 milyar dolara yükselirken, ekonomideki özel sektöre düşen pay %74'e ulaşmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2004 11 Şubat tarihinde, ülkenin tüm bölgelerinin 2004 ile 2008 yılları arası sosyoekonomik kalkınmayı içeren 'Devlet Programı'nı onaylamıştır. Bahsi geçen program, ülkenin bölgelerinin iktisadi potansiyelinin ve zengin yeraltı kaynaklarının etkin şekilde kullanılması ile tarım alanı başta olmak üzere diğer petrol dışı alanları canlandırmak ve kalkındırmak, böylelikle Azerbaycan'da istihdam seviyesini yükselterek nüfusun gelir seviyesinin ve hayat standartlarının artırılmasını amaçlayan en değerli ve geniş kapsamlı sayılacak adımlardandır. Ülkede petrolün dışındaki alanların kalkındırılmasına yönelik son birkaç yılda çok mühim başarılar elde edilmiştir.

Sonuç olarak Bakü dışındaki petrol haricindeki alanların gelişmesi kayda değer bir artış kaydetmiştir. Özellikle ülkede serbest piyasa ekonomisinin gelişimi diğer sektörlerin inkişafına sebep olmaktadır. Özel sektördeki gelişiminden bahsederken esasen özgürlüğünü kazandıktan sonrası dönemde KOBİ'lerin Azerbaycan ekonomisinde önemini vurgulamak gerekir (Zengin ve Kamalov, 2005: 112).

2.1.2.1 Dış ticaret politikaları

Azerbaycan Cumhuriyeti özgürlüğüne kavuştuktan sonra rotasını batıya doğru çevirmiştir. Ülke, 1992'de BM'e katılmış ve ardından AGİT, AK, İKT, IBRD, EBRD, üyesi olmuştur. Azerbaycan tüm bunların yanı sıra Dünya Bankası, IMF ve NATO'nun Barış için Ortaklık programının üyesi olarak dünya arenasında kendini göstermektedir.

Azerbaycan, KEİT, BDT, EİT, GUAM gibi bölgesel ekonomik boyutta oluşumlara üyedir. Ülke, Kazakistan, Rusya, Gürcistan ve Ukrayna ile yapmış olduğu serbest ticaret anlaşmasına göre bu ülkelerden gelen ürünler için (anlaşmada belirtilmiş bazı ürünler dışında) herhangi bir gümrük vergisi almamaktadır. Petrol ve doğal gaz ihracatından kaynaklı dış ticaret dengesi pozitif olmaktadır. Ama geniş olarak ele alındığında, ekonomisindeki yapısal bazı problemler hala mevcuttur:

- Sanayi kuruluşlarının özelleştirilmesinde karşılaşılan tıkanmaların çözülememesi gibi yapısal problemler sebebiyle üretim yapılamaması ve bundan dolayı ihracatta katma değeri az hammadde ve yarı mamul mallar yönünde yoğun bir artışın yaşanması,
- Yerel para birimi olan Manat'ın ABD Doları karşısında değer kaybetmesi sonucunda ihracatın cazip duruma gelmesi (2017 %127,84 değer kaybetmiştir).

2016 verilerine göre ülkenin ticaret hacminin %41,3'ü Avrupa, %22,5'i Asya ülkelerinin, %22,0'i KEİ %7,3'ü BDT ülkelerinin geride kalan %6,9'luk bir oranı ise diğer ülkelerin payına düşmektedir. Petrol dışı ürünlerin toplam ticaret hacminin %70'i yabancı ülkelerin, %30'u ise BDT ülkelerin payına düşmektedir (Azerbaycan Harici Ticareti, 2017: 35).

Tablo 2.2. Azerbaycan Dış Ticaretinin Genel Görünümü (milyar dolar)

Yıllar	İhracat (\$)	İthalat (\$)	Dış Ticaret Hacmi (\$)	Denge %
1995	0,637	0,668	1,305	95,36
1996	0,631	0,961	1,592	65,66
1997	0,781	0,794	1,576	98,36
1998	0,606	1,076	1,683	56,32
1999	0,929	1,036	1,965	89,67

2000	1,745	1,172	2,917	148,89
2001	2,314	1,431	3,745	161,7
2002	2,167	1,665	3,833	130,15
2003	2,59	2,626	5,216	98,63
2004	3,615	3,516	7,131	102,81
2005	4,347	4,211	8,558	103,23
2006	6,372	5,267	11,639	120,98
2007	6,058	5,713	11,77	106,04
2008	47,756	7,17	54,926	666,05
2009	14,701	6,123	20,824	240,09
2010	21,36	6,601	27,961	323,59
2011	26,571	9,756	36,327	272,35
2012	23,908	9,653	33,561	247,67
2013	23,975	10,712	34,688	223,81
2014	21,829	9,188	31,016	237,58
2015	12,729	9,217	21,946	138,1
2016	13,457	8,489	21,947	158,52
2017	13,812	8,782	22,593	157,28

Kaynak: Azerbaycan Dış Ticareti, Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (www.stat.gov.az), 03.03.2018.

Ülke grupları ile olan ticaret değerlendirildiğinde, BDT ülkelerine olan ihracat bağımlılığında düşüş yaşanırken özellikle AB ülkelerine olan ihracatta önemli artış yaşanmıştır. Rusya ve BDT ülkeleri ile yapılan dış ticarete, ithalattaki yaşanan düşüşün ihracata kıyasla daha yavaş olduğu kaydedilmektedir.

2.1.2.2 Ticaret Anlaşmaları

Azerbaycan, yedi BDT ülkesi ile karşılıklı Serbest Ticaret anlaşmaları yapmıştır. Ama bu mukavelelerin ticarete tamamen serbestlik hükümleri hala tam anlamıyla yürürlüğe konmamıştır. Ülkenin “Serbest Ticaret Anlaşması” yaptığı ülkeler bunlardır: Rusya Federasyonu (30 Eylül 1992), Moldova (26 Mayıs 1995), Ukrayna (28 Temmuz 1995), Türkmenistan (18 Mart 1996), Özbekistan (27 Mayıs 1996), Gürcistan (10 Haziran 1996), Kazakistan (10 Haziran 1997). Azerbaycan’la belirtilen ülkeler arasında yapılan ticaret için gümrük vergileri ve diğer benzeri vergiler uygulanmamaktadır.

Azerbaycan şu an Kazakistan, Gürcistan, Ukrayna ve Rusya’dan ithal ettiği mallardan gümrük vergisi almamaktadır. 1999 Temmuz ayında Azerbaycan Avrupa Birliğiyle “Ortaklık ve İş birliği Anlaşması” yapmıştır. Anlaşmadaki amaçlardan en önemlisi Azerbaycan’ın yönetim mevzuatı Avrupa Birliği yasalarına uyumlu olmasını sağlamaktır. Uyulması gereken

mevzuatlar; fikri mülkiyet, yatırım ve mülkiyet ve haklarının korunmasıdır. Bu anlaşma Azerbaycan'ın Avrupa Birliği nezdinde “En Çok Kayrılan Ülke” olma hakkını da sağlamıştır.

2.1.2.3 Ürünlere Göre Ticaret

Önemli ihraç ürünleri; petrol, kimyasallar, petrol ürünleri ve gıda ürünleridir. İthalattaysa; gıda ürünleri makine ve teçhizat, lüks tüketim malları ve elektronik eşyalardır.

Tablo 2.3. 2017 Yılında Ürün Gruplarına Dış Ticaret

İthalat	Bin \$	İhracat	Bin \$
Canlı Hayvan	49364,1	Sebze ve Meyve kökleri	210089,9
Et ve Gıda Baharatı	63128,1	Meyve Çeşitleri	292736,7
Süt ve Ürünleri, Yumurta, Bal ve Diğer Hayvan Menşei Gıda Ürünleri	124944,6	Petrol ve Türevleri	12358790
Sebze ve Ürünleri	57130,3	Kimya Ürünleri	67262,5
Meyve ve Türevleri	75251,5	Plastik Ürünler	101120,1
Kahve, Çay ve Ürünleri	59861,4	Pamuk	51962,3
Baklagiller	291524,3	Değerli ve Az Değerli Taşlar ve Bijuteri	141565
Hayvan ve Bitki Yağları	148319,8	Alüminyum ve Türevleri	117674,3
Şeker ve Türevleri	202954,7		
Kakao ve Türevleri	55463,7		
Unlu Ürünler ve Bitkilerden Elde Edilen Hazır Gıdalar	77218,3		
Diğer Gıda Ürünleri	67185,3		
Alkollü ve Alkolsüz, Sirke	66812,9		
Tütün ve Tütün Sanayi Ürünleri	166527,9		
Petrol ve Türevleri	380849,9		
Değerli Metaller	88938,6		
Eczacılık Ürünleri	249015,8		
Gübre	54808,5		
Uçucu Yağ, Kozmetik ve Temizlik Ürünleri	104837,3		
Sabun ve Yıkama Ürünleri	99006,9		
Diğer Kimya Ürünleri	112176,8		
Plastik Ürünler	318227,1		
Kauçuk ve Türevleri	109784,3		
Kâğıt ve Karton Ürünleri	118855,4		
Tekstil Ürünleri	98929,3		
Tekstil Üretim Ürünleri	96386,3		
Ayakkabı	67011,6		
İnşaat Sıva Ürünleri	50101,5		
Seramik Ürünler	60948,2		
Cam ve Türevleri	79396,5		
Siyah Metaller	315127,2		
Siya Metal Ürünleri	570639,9		
Alüminyum Ve Ürünleri	71533,5		
Nükleer Reaktörler ve Mekanizması Ürünleri	1302530		
Elektronik Ürünler	564134,8		

Demiryolu Taşıtları	158562		
Taşıtlar Araçları Parçaları	422160,5		
Optik, Ölçü ve Tıbbi Aparatlar	165652,3		
Işıklandırma Ürünleri	158320,2		
Muhtelif Hazır Ürünler	52399,7		
Diğer	1405987	Diğer	470424,1
Toplam	8782008	Toplam	13811624

Kaynak: Azerbaycan Dış Ticareti, Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (www.stat.gov.az), 03.03.2018.

Makine, cihaz ve yedek parçaları, buğday, şeker, çay, demir ve çelikten borular, tüm otomobil çeşitleri, arazi ölçme, meteorolojik, jeofizik cihazları, radyo ve televizyon yayınları aktarım cihazları, bilgi işlem teknolojisi ürünleri, telsiz telefon manyetik ve optik okuyucular, canlı hayvanların ülkede ithalatta talebin çok olduğu ürünler olarak söylenebilir.

Ayrıca sağlık alanında kullanılmak üzere tıbbi ürünler, araçlar ve ilaçlar, telli telefon, elektrik türevi ürünleri ithalatın başlıca ürünleridir.

Tablo 2.3'te de görüldüğü gibi ihracatta büyük pay alan yeraltı ürünlerdir. Bunlar petrol ve doğalgaz ağırlıklıdır.

2.1.2.4 Ülkelere Göre Ticaret

Karabağ savaşından ateşkes ilan edilmesinden sonra ekonomik yatırımlara yönelen Azerbaycan'da dâhili talepte artışın olmasıyla birlikte hızlı ekonomik yükselme dönemine geçmiştir. Aşağıdaki tabloda 2007-2017 yılları arasında ithalatında ve ihracatında önemli paya sahip olan ülkeler verilmiştir.

Tablo 9.4 Azerbaycan Dış Ticaretinde Önemli Paya Sahip Olan Ülkeler (mln. \$, 2007-2017)

Ülke	Yıl	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD		497,052	628,145	201,295	1834,271	2435,13	2316,495	1366,766	1309,246	1185,094	552,2559	781,7835
Almanya		490,929	604,1327	640,9492	616,9739	1368,655	1744,739	2179,76	2629,2	1913,959	1001,323	894,1194
Avusturya		49,1659	73,3757	72,459	88,353	97,5485	264,5828	488,7519	434,3351	525,7913	170,377	199,9177
Birleşik Krallık		414,4124	1311,91	471,7194	309,1988	501,5945	822,8454	1818,351	1104,785	563,7358	575,1325	281,0627
Brezilya		186,7301	278,4302	115,6265	161,8208	176,0344	183,5922	372,0817	221,7535	119,9023	164,8351	172,5903
Çek Cumhuriyeti		19,8769	21,3675	29,4192	38,0145	306,5817	609,9861	305,0234	637,9744	607,8929	280,1761	664,4952
Çin		288,898	977,5565	615,416	926,4692	667,2611	815,625	654,9723	760,9454	565,1115	1085,833	1298,335
Endonezya		396,304	1416,679	664,4929	788,5293	926,3414	1794,591	2800,6	2045,07	497,7335	123,5554	514,4224
Fransa		362,6445	2455,505	1468,326	1992,659	4645,51	1961,479	1556,555	1680,84	1076,352	776,6327	492,0931
Gürcistan		406,7505	542,2028	454,8914	461,3821	624,8101	700,6602	650,4663	623,4379	564,1894	468,1083	545,4975
Hrvatistan		40,8772	573,2938	194,5547	789,0713	356,3501	333,9964	222,5376	322,9719	200,5785	315,1978	175,6972
Hindistan		216,9319	2542,888	321,5646	335,4463	411,5198	1960,357	1148,061	815,1969	305,0366	611,8091	462,5492
Hollanda		108,0887	1433,735	120,6877	175,3192	147,9822	160,9347	199,5935	207,9759	204,5886	113,9377	174,5676

İran	539,9668	452,8748	168,7435	243,2193	305,3152	263,7871	281,0297	186,5979	124,7124	221,2099	257,0676
İspanya	71,3431	1525,741	331,4664	197,5218	319,3802	158,3847	140,8294	49,3797	377,6192	545,3934	319,6417
İsrail	400,6883	3685,879	1317,205	1804,191	855,1317	1728,211	1278,291	1790,908	826,4051	679,7356	671,6123
İtalya	1081,82	19408,52	3916,178	7162,466	9595,566	5809,616	6238,915	5078,261	2842,095	4666,189	4725,095
Kanada	23,7178	584,4248	596,6476	332,3497	16,7427	41,066	14,596	254,7459	240,3547	112,1018	549,92
Kazakistan	349,8885	490,3006	205,7665	338,1443	275,5894	393,4274	370,9976	250,8956	116,8834	124,3913	142,0999
Portekiz	5,0938	265,5581	29,6398	225,3673	327,4548	245,9987	528,2025	558,6388	395,0789	342,2826	457,1206
Romanya	88,4259	201,4507	65,1088	117,1894	67,9378	83,5897	128,8414	142,1001	148,6438	198,1768	335,3543
Rusya	1531,0076	1932,976	1818,499	1918,561	2828,452	2338,255	2583,023	1954,698	5615,488	2050,953	2141,283
Tayvan	3,7817	359,3598	690,4581	313,7822	29,5052	677,9447	485,4838	443,6843	141,665	934,4759	284,7735
Türkiye	1681,015	1433,2	1014,529	942,3361	1758,204	2120,43	1989,791	1789,134	2648,642	2367,242	2640,046
Ukrayna	494,7457	739,3548	695,7839	1354,198	1467,096	625,3181	864,6892	468,0217	333,129	331,2155	810,2803
Yunanistan	145,8409	297,4987	185,426	267,0885	216,7873	849,039	815,1055	318,778	161,9238	216,6932	171,684

Kaynak: Azerbaycan Dış Ticareti, Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, (www.stat.gov.az), 03.03.2018.

Tablo 2.4'te yer alan bilgilere göre Azerbaycan Cumhuriyeti dünya genelinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerle ticaret yapmaktadır. Azerbaycan'ın dış ticaretinde en önemli paya komşu ülkeleri olduğu Rusya ve Türkiye sahiptir. Burada komşu ülke olma çerçevesinden daha çok Rusya ile olan ilişkinin Sovyet etkeni olduğu, Türkiye ile olan ticari ilişkinin ülkelerarası kardeşlik ilişkisine dayandığı söylenebilir. Çünkü Sovyet etkeni ile taşımacılığın önemli bir kısmı Rusya üzerinden yapıldığı gibi, bağımsızlık sonrası politikaların Türkiye ile yakınlaşması sonucu taşımacılığın Türkiye üzerinde yoğunlaştırılması önemli bir faktördür.

2.2 Türkiye Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

Tarihin tozlu geçmişinden ortak değer ve kültüre sahip iki ülke olan Türkiye, Azerbaycan ile özgürlüğünü kazanmasından sonra iktisadi, siyasi, toplumsal, kültürel vb. alanları kapsayan hukuki temelli 150'den çok işbirliği, protokol ve anlaşma yapmıştır. Azerbaycan ile Türkiye arasında ticari, iktisadi çalışmalar 01.11.1992 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" kapsamında devam etmektedir. Öte taraftan, yatırımcılar için çok mühim olan ve 09.02.1994 tarihinde "Azerbaycan ile Türkiye Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması", 09.02.1995 tarihinde "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma" imzalanarak ekonomik ilişkilerde kolaylık sağlanmıştır.

2.2.1 Sanayi Alanında İş birliği

Türkiye Cumhuriyeti "Sanayi ve Ticaret Bakanlığı" nezdinde 'Türk Patent Enstitüsü'nün çalışma sahasına giren 'Sınai Mülkiyet Hakları' çerçevesinde, Türk Cumhuriyetleri, Azerbaycan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Gürcistan, Moğolistan iş birliğini devam ettirmek ve geliştirmek amacıyla bu ülkelerin Patent kuruluşları arasında 12

Kasım 1998'de niyet protokolü yapılmıştır. Azerbaycan'da 2014 yılı sanayi yılı olarak ilan edildikten sonra aynı yıl Türk-Azerbaycan İş Konseyi bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda sanayi alanında yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı şirketlere uygulanacak vergi muafiyetleri, uygun koşullar gereği ortaklık fırsatları değerlendirilmiştir (Baghirova, 2015: 60). 2016 yılı itibari ile 2600'den fazla Türk sermayeli şirket Azerbaycan'da faaliyet göstermektedir. Bu yatırımların önemli kısmı inşaat, telekomünikasyon, gıda, tekstil, kırtasiye malzemeleri ve mobilya üretiminde olmuştur. Sonuç olarak 2016 yılında Türk şirketlerinin Azerbaycan'da yapmış olduğu yatırım miktarı 9 milyar ABD dolarına ulaşmıştır (Aydın, 2018: 42). Öte yandan Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi Hazar İbrahim'in Amasya Üniversitesinde yapılan konferansta belirttiği rakamlar da son derece önem arz etmektedir. İbrahim Azerbaycan'ın Türkiye'nin en büyük yatırımcısı konumunda olduğunu ve 2018 yılı sonunda Türkiye'deki yatırım miktarının 20 milyar ABD dolarına çıkarılacağını belirtmiştir (www.yeniasir.com.tr, erişim tarihi: 20.11.2018).

2.2.2 Enerji Alanında İş birliği

Enerji sektörü stratejik açıdan Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dikkat çeken en önemli ekonomik işbirliğidir. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi iktisadi, strateji yönden enerji sektörü için son derece önemli projelerdir.

2001 yılı mart ayında Türkiye ve Azerbaycan arasında "Türkiye'ye doğalgaz satışı projesinin desteklenmesi" kapsamlı anlaşmasının yapılması da iki devlet arasında stratejik iş birliğinin geliştirilmesi açısından ciddi bir gelişmedir. 700 km uzunluğunda, maliyeti 2,5 milyar Dolar olan bu boru hattı aracılığıyla, Türkiye'ye 15 senelik periyotta 79,7 milyar m³ doğalgaz taşınması planlanmıştır (Veliyev, 2001: 101). BTC ham petrol boru hattı Üçlü İşbirliğinin (Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye) başlangıcı olmuştur. Bu projeyi takiben Şahdeniz sahasında üretilen doğalgazın dünya pazarına çıkarılmasını amaçlayan TANAP projesi ile Azerbaycan enerjisinin dünya pazarına aktarılmasının yanı sıra Gürcistan'ın jeopolitik anlamda önem kazanmasına neden olmuştur. Türkiye ise bu projelerle enerji dağıtım merkezi rolünü üstlenmiş ve ileride Asya ülkeleri enerjisinin Avrupa pazarına çıkarılmasına önyak olmuştur.

Enerji alanında işbirliği Azerbaycan petrol şirketi SOCAR'ın Türkiye enerji piyasasına girişi ile daha da güçlenmiştir. 2008 yılında Turcuas şirketinin %51 hissesini daha sonra ise %25 hissesini satın alarak sermayesini 2,6 milyar dolara çıkarmış ve şirket ismini SOCAR Türkiye Enerji A.Ş. olarak değiştirmiştir. Petkim yarımadasında başlattığı 10 milyon ton ham

petrol kapasiteli Star Rafineri projesi ve Rüzgâr Enerji Santrali ile Türkiye'nin yenilenebilir enerji kapasitesine önemli ölçüde katkıda bulunacaktır (Çelikpala ve d, 2015: 15).

2.2.3 Ulaştırma ve Taşıma Sektöründe İşbirliği

1992 1 Kasım'da Türkiye ve Azerbaycan arasında geniş kapsamı olan "Kara Ulaştırma Anlaşması" yapılmıştır. Nahcivan Özerk Cumhuriyeti karayoluyla dolaysız olarak bağlantı sağlanan bu karayolu güzergâhı Nahcivan dışına uzanamamıştır. Bu sebepten Azerbaycan'ın Türkiye ile karayolu bağlantısı halen Gürcistan ve İran tarafından devam etmektedir. 1993 yılında Ortak Ulaşım Komisyonu'nda Azerbaycan ve Türkiye'yi Gürcistan üzerinden demiryolu ile birleştirme konusunda görüşmeler yapılmıştır. Bu düşünce 2002 yılında güzergâh üzerinde üç ülkenin ulaştırma bakanlarınca projelendirilmiş, 2005 yılında ise devlet başkanlarının Bakü'de görüşmesi ile protokol imzalanmıştır. Nihai anlaşma ise 2007 yılında Tiflis'te dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili arasında Tiflis Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu deklarasyona üç ülke arasında elektrik enerjisi, doğalgaz ve ulaştırma alanlarında karşılıklı bölgesel işbirliği dâhil edilmiştir. Bakü- Tiflis- Ahılkelek- Kars (BTAK) güzergâhında yapılan bu demiryolu projesi ile yıllık 1 milyon yolcu ve 15 milyon ton kargo taşınması planlanmaktadır. Marmaray projesinin de hayata geçmesinden sonra doğu ile batıyı birleştirme açısından daha da önem kazanmıştır. Şöyle ki Avrupa pazarına demiryolu aracılığıyla çıkmayı hedefleyen Kazakistan, Moğolistan ve Çin'in BTAK demiryolu projesine katılması konusunda karşılıklı diplomatik müzakereler yapılmaktadır (Çelikpala ve d. 2015). Sonuç olarak her iki ülkenin ulaştırma sektöründe karayolları büyük bir öneme sahip olsa da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye jeopolitik işbirliği çerçevesinde yapılan demiryolları ve boruyolunun da taşımalar içinde payı kayda değerdir.

2.2.4 Dış Ticaret İlişkileri

Rusya, Azerbaycan'ın ithalatında gümrüksüz mal ihraç etmesinden dolayı önemli bir avantajı elinde bulundurmaktadır. Doğal gaz ve buğday nedeniyle Kazakistan ithalatta konjonktürel olarak öne çıkmaktadır. Azerbaycan'ın ithalatında BP dolayısı ile İngiltere ve petrol yatırımlarına göre ABD ön sıralarda yer alır. Ama Türkiye avantajlı olduğu ürün çeşitliliği sebebiyle önemini muhafaza etmektedir. Sınır ticareti ve bavul ticaretinin istatistiklerde karşılığı olmamasından dolayı net hesaplamalar yapılamasa da iki ülke arasındaki ticarete önümüzdeki birkaç yıl içinde ciddi oranda artış beklenmektedir.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 1997 yılına kıyasla 1998 yılında sadece %2,3 artış sağlamıştır. 1999 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatında 1998 yılına nazaran %24,2 küçülme yaşanmıştır. 2001 yılından itibaren Azerbaycan'da yeni gümrük vergileri yürürlüğe konmuştur. Hükümet yerli üretimi arttırmak için ülkede üretimi mümkün olan birçok ürünün ithalatından alınan ürünün vergilerini yükseltmeye çalışmıştır. Ama bu yönde uluslararası kurumlarla anlaşmazlıklar vergilerin istenen seviyeye yükseltilmesine engel olmuştur (Mehdiyev, 2001: 26).

Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracattaki düşüşün en önemli nedenlerinden biri de Türk müteahhit firmalarının taahhüt ettikleri işlerin birçoğunu tamamlanmamış olması ve yeni projelerin başlatılmamasıdır.

Kafkas ülkeleri içinde en önemli ekonomik ve ticaret ortağı olan Azerbaycan'da Türk şirketlerinin faaliyetlerindeki yoğunluk esasen ticaret, taahhüt, hizmetler ve enerji sektöründe olmuştur. Ama bu faaliyetleri, haksız rekabet, bürokratik işlemlerin çokluğu, mevzuat yetersizliği, gümrük sıkıntıları gibi sorunlar etkilemekte olup, Türkiyeli iş adamları için sıkıntılara yol açmıştır (TASİS, 1999: 41). Türkiye'nin Azerbaycan için birçok açıdan hem coğrafi hem de stratejik yönden öneminin çok yüksek olması sebebi ile Türkiye ile ikili ilişkilerde hiçbir alanda gerileme yaşanmasına müsaade edilmemelidir. Günümüzde giderek bu mevzunun güncelliği daha da önem kazanmıştır (Mesimov, 2001: 28).

2.2.5 Azerbaycan'ın İhracat ve İthalatında Türkiye'nin Yeri

ABD'nin enerji arzında kaynak çeşitlendirmesi yaratmak istemesi ama bunu yaparken de Rusya'yı dışlayan bir politika takınması, Türkiye'yi ön plana çıkarmıştır. Böylece bölge siyasetinde ABD politikalarına yakın bir tutum izleyen Türkiye, ister istemez bu politikalardan nasibini almıştır. Ayrıca Türkiye, Rusya'yı doğal jeopolitik rakip olarak görmekteydi. Amacı, Bakü-Ceyhan petrol ve Trans-Hazar doğalgaz hatlarının inşasını tamamlayarak Rusya'nın bölge üzerinde ve Türkiye üzerinde üstünlüğünü kaldırmak ve kendi etki sahasını genişletmekti (Akgün, 1998: 217).

Rusya'ya göre; Türkiye model ülke rolüyle Rusya'nın "arka bahçesinde" oluşan boşluğu doldurmak amacındadır. Ayrıca Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetlerinde etkisi yadsınamaz. Birleşik Türk Devletleri kurma fikri Rusya'nın bölge üzerinde tekrar sağlamaya çalıştığı etkisini tamamen yok edecekti. Türkiye kanalıyla bölgeye NATO ve Amerikan askerlerinin girebileceği ve Rusya'nın bölgedeki askeri etkisini kaybedeceği gerekçesi ile Türkiye'yi tehdit olarak görmekteydi (Bazoğlu, 1997:13).

Azerbaycan bağımsızlığına ulaştıktan sonra kısa bir süre içerisinde Türkiye ile olan hem ekonomik hem de siyasi ilişkilerini daha iyi düzeylere taşıyabildi. İlişkilerin bu şekilde ilerlemesinin başında ise Azerbaycan'ın 1994 yılından itibaren petrol sektöründe farklı ülkelerle anlaşma sağlaması gelmekteydi. Çünkü petrol sektörüyle ilişkili anlaşma sağlanmış olan ülkeler sırasında Türkiye'de yer almaktaydı. Bütün bunları göz önünde bulundurarak bu bölümde Azerbaycan'ın petrol ihracında Türkiye'nin konumunun belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan tarihi bir kardeşliğe sahiptirler. Aynı soya sahip olan iki devlet, tarihin tüm sayfalarında birbirlerine destek olmuşlardır. Bu nedenledir ki, dış güçler daim bu iki ülkeyi birbirine düşürmek için nifak tohumları sokmak istemişlerdir. Ancak günümüze kadar bunu başaramamışlardır.

Türkiye ile Azerbaycan'ın ticaret hacmi Tablo 2.5'te verilmiştir. 2012-2016 yılları arasına dair verilere bakıldığında Azerbaycan'ın toplam ticaret hacmi ve Türkiye'nin payı görülmektedir.

Tablo 2.5. Azerbaycan Türkiye Ticaret Hacmi Verileri

Yıllar	Ticaret hacmi(Bin dolar)	Türkiye'nin Payı(%)
2005	588960,9	%6,9
2006	773185	%6,6
2007	1681015	%14,3
2008	1433200,3	%2,6
2009	1014529	%4,9
2010	942336,1	%3,4
2011	1758204,1	%4,8
2012	2120430,2	%6,3
2013	1989790,7	%5,7
2014	1789134,2	%5,8
2015	2648642,1	%12,1
2016	2314398,4	%13,1
2017	2640046,2	%11,7

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 20.03.2018

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi 13 yıllık veriler bazında bir değerlendirme yapılmıştır. 2005 yılından 2016 yılına kadarki ticaret rakamları inişli çıkışlı olsa da ticaret hacmi 2015 yılından aşamalı olarak büyüme ivmesi yakalamıştır. İki önemli kriz arası (2001 ve 2008) dönemin en yüksek ticaret hacmi rakamı ise 2007 yılında kaydedilmiş, Türkiye ticaret hacminde en yüksek payı elde etmiştir. En düşük oran %2,6 ile küresel ekonomik krizin

yaşandığı 2008 yılında yaşanmıştır. Bu verilere dayanarak, küresel krizin komşu ve kardeş iki ülke arasındaki ticaret hacmini de derinden etkilediği söylenebilir.

İki ülke arasında ihracat ve ithalat miktarını Tablo 2.6’da yer verilmiştir. Bu tablodaki verilere bakıldığında, Türkiye’ye olan ihracat payı Türkiye’den yapılan ithalat payına kıyasla daha fazla değişiklik göstermektedir. Şöyle ki, Türkiye’den yapılan ihracat payında 2005 yılından 2008 yılına kadar artış yaşanmış, 2008’den 2010 yılına kadar düşüş devam etmiş, 2010 yılından kademeli olarak ihracat payı yükselmiştir. İhracat payı verilerinin aksine ithalat payında yıllara göre verilerde kayda değer bir farklılık yaşanmamış, 2017 yılına kadar kademeli olarak artış devam etmiştir

Tablo 2.6 Azerbaycan’ın Türkiye’ye Olan İhracat-İthalat Verileri ve Azerbaycan’ın Toplam İhracat-İthalatındaki Türkiye’nin Payı

Yıllar	İhracat Payı		İthalat payı	
	TR’ye İhracat (Bin dolar)	(%)	TR’den İthalat (Bin dolar)	(%)
2005	275959,3	%6,3	313001,6	%7,4
2006	388144,8	%6,1	385040,2	%7,3
2007	1056323	%17,4	624692	%10,9
2008	626157,2	%1,3	807043,1	%11,3
2009	107587,6	%0,7	906941,4	%14,8
2010	170893,7	%0,8	771442,4	%11,7
2011	455761	%1,7	1302443,1	%13,4
2012	600025,1	%2,5	1520405,1	%15,8
2013	525985,8	%2,2	1463804,9	%13,7
2014	502492,8	%2,3	1286641,4	%14,0
2015	1477256,7	%11,6	1171385,4	%12,7
2016	1132820	%12,4	1181578,4	%13,8
2017	1366337,1	%9,9	1273709,1	%14,5

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 03.03.2018

Türkiye Azerbaycan’ın ithalat yaptığı ikinci ülke statüsündedir. Birinci sırada gümrüksüz ticaret yapma hakkı olan Rusya yer alır. Türkiye ihracatta da İtalya’dan sonra ikinci sıradadır.

Azerbaycan’ın Türkiye’den ithal ettiği ürünler ve hacmi Tablo 2.7’de verilmiştir. Tablo verilerine dikkat edildiğinde Azerbaycan daha çok tüketim ürünlerini Türkiye’den ithal ettiği görülmektedir. Bunlar içinde taze meyve, sebze, şeker, çikolata, ekmek ve un ürünleri, gazlı içecek, yağ ürünleri, sabun, sentetik yıkayıcı maddeler, ilaç, ayakkabı gibi ürünler ön plana çıkmaktadır.

Tablo 2.7. Azerbaycan'ın Türkiye'den İthal Ettiği Ürünler, 2016

Ürünler	Ölçü	Miktarı	Değeri (bin \$)
Canlı kümes hayvanları	Bin adet	1603,1	523,5
Kanatlı hayvan eti ve diğer ürünleri	Ton	3129,9	1823,1
Taze ve dondurulmuş balık	Ton	203,2	547,6
Süt ve kaymak	Ton	1079,6	1840,4
Tereyağı, diğer süt yağları ve pastaları	Ton	17	102,3
Peynir ve ürünleri	Ton	347,7	1378,4
Kanatlı hayvan yumurtaları	Bin adet	39463,9	5122,7
Patates	Ton	656,7	280,3
Taze sebze	Ton	18337,2	8558,2
Taze meyve	Ton	27178,4	15497,6
Çay	Ton	43,5	312,8
Buğday unu	Ton	15,3	12,4
Bitkisel yağlar	Ton	1087,7	1805,1
Margarin, gıda için diğer karışımlar	Ton	250,5	360,9
Et ve et ürünleri	Ton	118	465,8
Şeker ürünleri	Ton	1101,7	2997
Çikolata ve ürünleri	Ton	1236	5252,7
Makarna ürünleri	Ton	6623,1	4002,8
Ekmek, un ürünleri	Ton	6965	15518,6
Gazlı içecek	Bin dkl.	540,2	3562,9
Bira	Bin dkl	193,8	1878,4
Tütün	Ton	50,6	334,4
Sigara	Mln adet	86	1.871,7
Kum	Ton	833,2	272,4
Kvars	Ton	366,1	131
Barium sülfat	Ton	23339,9	4882,7
Granit ve inşaat için diğer taşlar	Ton	136,9	67,8
İlaç ürünleri	Ton	1601,8	16252,8
Gübre	Ton	1075,7	1258,3
Alçı	Ton	3424,1	538,5
Çimento	Bin ton	2,4	483,1
Taş kömürü	Ton	56	22,4
Yağ (yağlama yağları)	Ton	4436	8830,8
Sabun	Ton	7126	10179,5
Sentetik yıkama ürünleri	Ton	32390	33540,8
Etilen polimer işlenmemiş	Ton	1498,5	1820,4
Propilen polimeri işlenmemiş	Ton	446,5	606
Vinilklorid polimeri işlenmemiş	Ton	2687,6	2690,8
Plastik boru ve ürünleri	Ton	3386,6	7882,7

Lastik	Bin adet	96	6560,7
Talaşlı ısıtıcı	Bin küp m.	8,2	2132,1
Elyafli ısıtıcı	Bin m. Kare	920,1	5379,2
Yapıştırılmış faner	Bin küp m.	22,2	437,3
Gazete kâğıdı	Ton	16,9	15,2
Kâğıt ve kartondan temizlik ürünleri	Ton	2459,5	5115,9
Ayakkabı	Bin çift	8724,7	17786,9
Polat ısıtılmış	Ton	20493	12510,7
Polat soğutulmuş	Ton	1735	1854,7
Metal boru ürünleri	Ton	570,3	2167
Metal ev aletleri	Ton	959,6	2612,6
Klima	Adet	1040	702,4
Dondurucu	Adet	929	384,7
Ağır hafriyat arabaları	Adet	17	175,5
Çamaşır makinesi	Adet	11035	2567,5
Hesaplayıcı makineler	Adet	7833	686,2
Elektrik motorları	Adet	11426	658,2
Elektrik transformatörü	Adet	23326	11243,9
Elektrik aküleri	Adet	75736	2774,4
Telefon aletleri ve diğer	Adet	797	92
Mobil cihazlar	Adet	226	27
Uydu alıcıları	Adet	10212	2519,7
Traktör	Adet	27	1070,5
Otobüs	Adet	36	2828,1
Kamyonet	Adet	139	2850,6
Özel amaçlı araçlar	Adet	4	718,1
Sayaç	Adet	174605	2465,5
Sandalye	Adet	171371	9770,1
Ağaç ofis ve ev mobilyaları	Adet	167259	27986,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 03.03.2018

Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı ise Tablo 2.8'de görülmektedir. İthal ürünlerinin bazıları aynı şekilde ihracatta da yer almaktadır. Ancak ihracat miktarı ithalata göre oldukça düşüktür. Tablodaki verilere göre, Türkiye Azerbaycan'dan petrol, doğalgaz, yakıt ürünleri ithalatı yapmaktadır. Aynı zamanda işlenmemiş kurşun, alüminyum, deri, pamuk lifi, etilen polimeri ithalatı yapmaktadır. Bu durum Türkiye'nin işlenmemiş ürünleri alarak fabrika çıkışına çevirdikten sonra Azerbaycan'a tekrar satışını göstermektedir.

2017 verilerine göre Azerbaycan ile Türkiye arasında ticari ilişkilerde 970600 çeşitli ürün ticarete konu olmuştur (www.stat.gov.az, erişim tarihi: 03.03.2018).

Tablo 2.8. Azerbaycan'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Ürünlerin Verileri, 2016

Ürünler	Ölçü	Miktarı	Değeri (bin \$)
Taze meyve	Ton	263,3	137,8
Çay	Ton	13,7	59,1
Alçı	Ton	24,8	0,8
Ham petrol	Bin ton	24,7	59.439,90
Reaktif motorlar için yakıtı	Ton	866,9	406,6
Ağır destilyatlar için gazoyl	Bin ton	223,1	59.202,10
Sıvı yakıt	Bin ton	21,5	4.592,70
Yap (yağlama yağı)	Ton	3587,1	1.008,00
Gaz	Mln küp m.	5116,3	787.952,80
Elektrik enerjisi	MlnkVt.s.	426,5	18.197,80
Atksiklik alkol ve ürünleri	Ton	80662,8	13.525,70
Etilen polimeri işlenmemiş	Ton	41248,5	38.197,70
İşlenmemiş koyun ve kuzu derisi	Bin adet	1769,7	2.405,90
Pamuk lifi	Ton	4611,8	5.521,30
Pamuk ipliği	Ton	2523,4	5.798,90
Yarı işlenmiş metal	Ton	18721,1	4.483,30
İşlenmemiş kurşun	Ton	4532	4.186,90
İşlenmemiş alüminyum	Ton	39977,3	46.541,40
Elektrik kabloları	Ton	8,3	46,7

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 03.03.2018

2.2.6 Azerbaycan'ın Türkiye'ye Petrol İhracatı

Türkiye'nin Azerbaycan ekonomisindeki yeri bağımsızlık döneminde sonraki dönemleri kapsamaktadır. Çünkü bu dönemden önceler Azerbaycan ekonomisi tamamen Rusya'nın elindeydi. Türkiye'nin Azerbaycan ekonomisine etkisi ilk olarak 1994 yılından sonra Asrın Sözleşmesiyle başlamıştır. Bu anlaşma da Türkiye'nin ve diğer ülkelerle birlikte petrol çıkarılması ve ihracına yönelik olarak imzalanmıştır. Buradan da görüldüğü üzere Türkiye Azerbaycan ihracatında ham petrol ile yer almaya başlamıştır.

Yukarıda belirtilenlerden yola çıkarak Azerbaycan petrol ihracında Türkiye'nin konumunun belirlenmesi amacıyla 2005-2016 yılları içerisinde Türkiye'nin Azerbaycan'dan ne kadar ham petrol ithal ettiği verileri incelenmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye petrol ihracı verilerine ulaşılamadığından Türkiye'nin petrol ithalatı verileri ele alınmıştır. Türkiye'nin 2002 yılından sonraki dönemde petrol ithalatı fiyatlarını yayınlamaması da verilerin daha detaylı şekilde incelenmesine engel oluşturmuştur.

Grafik 2.1'de 2005-2016 yılları içerisinde Türkiye'nin Azerbaycan'dan kaç bin dolarlık petrol ithal ettiği gösterilmiştir. Bu verilere baktığımız zaman Türkiye'nin petrol ithalatı 2008 yılında en yüksek rakama ulaşmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'dan petrol ithalatı 239444,15

bin dolar olmuştur. Bundan sonraki dönemlerde petrol ithalatı keskin şekilde azalmaya başlamıştır. Bu dönem ise 2008 küresel krizine ve Azerbaycan petrolünün fiyatlarındaki artışın yüksek bir dönemine denk gelmiştir. 2009 yılından sonra Türkiye'nin petrol ithalatında Azerbaycan petrolü artmaya başlamıştır. 2010-2013 yılları arasında Azerbaycan petrolü Türkiye ithalatında artış istikrarını devam ettirmiştir. 2014-2015 yılları arasında petrol ithalatında yeniden düşüş başlamış ve bu durum 2016 yılına kadar devam etmiştir. 2016 yılında ise petrol ithalatında tekrar artış yaşanmıştır.

Grafik 2.1. Türkiye'nin Azerbaycan'dan Petrol İthalatı

Kaynak: Dünya Bankası, 20.08.2018

Azerbaycan petrolünün Türkiye'nin petrol ithalatında payına bakarak Azerbaycan petrol ihracatında Türkiye'nin konumunun hangi düzeyde olduğunu görebiliriz. Böylece Grafik 2.2'de 2005-2016 yılları içerisinde Türkiye'nin petrol ithalatında Azerbaycan petrolünün payı verilerine yer verilmiştir.

Grafik 2.2. Türkiye'nin Petrol İthalinde Azerbaycan Petrolünün Payı

Kaynak: Dünya Bankası, 03.03.2018

Bu verilere baktığımız zaman Azerbaycan petrolünün Türkiye'nin ithalatında çok düşük bir paya sahip olduğunu görülebilir. Böyle ki 2005 yılında Azerbaycan petrolünün Türkiye'nin petrol ithalatında %0,9 olduğu halde 2008 yılında bu yüzde 1,6'ya kadar yükselmiştir. Bundan sonraki yıllarda payda düşüş ve yükselişler olmuştur. Bütün bu verilerden yola çıkarak Türkiye'nin Azerbaycan petrol ihracatında istenilen düzeyde olmadığını söyleyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJCAN'IN EKONOMİK BÜYÜMESİ İLE TÜRKİYE'YE PETROL İHRACATI ARASINDAKİ İLİŞKİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

3.1 Çalışmanın Temasına İlişkin Literatür Taraması

Bu bölümün ilk kısmında ekonomik büyüme ile enerji kaynağı olan petrol ihracatı ilişkisini inceleyen çalışmalara, ikinci kısımda ise Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerini ele alan çalışmalara yer verilmektedir.

3.1.1 Ekonomik Büyüme ve Petrol İhracatı İlişisine Dayalı Literatür

Petrol değişkenleri ile ülkelerin makro göstergeleri arasındaki ilişkinin literatür genişliği nedeniyle burada özellikle petrol ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara ve Türkiye, Azerbaycan ve komşu ülkeler üzerinde son yıllarda yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Petrol değişkeni ile ülke ekonomilerinin makro göstergeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bilimsel çalışmaların ortaya çıkışı 1973-1974 yıllarında yaşanan petrol krizi döneminden sonradır. İster gelişmiş isterse de gelişmekte olan ülkelerin birincil enerji kaynağı olan petrolün ticarete konu olması, ihracatı, ithalatı, fiyat değişkenliği ve ekonomik mal olarak kaynak kıtlığı nedeniyle bu enerjiyi kullanan tüm ülkelerin bilimsel çalışmalarında son 40 yıl içerisinde giderek daha fazla analize tabi tutulmasına neden olmuştur. Bilimsel çalışmaların genel özelliği; petrol fiyatları veya petrol ihracat ve ithalatı, petrol fiyat şoklarının ekonomik büyüme ile nedensellik, asimetrik varlığı, ilişkiyel ve etki-tepki durumlarının ortaya konulmasıdır.

Ekonomik gelişmelerinin petrol ticaretine bağlı olduğu ülkeler, hatta enerji ithalatı yapan ülkeler bu konuda daha fazla çalışma ihtiyacı duyarak, özellikle hammadde ihracatının gelişim sürecindeki etkisini analiz etmeye çalışmaktadır. Böylece enerji değişkeni ile makro göstergeler arasındaki çalışmalar literatür zenginliği sağlamıştır.

Petrol ile makro göstergeler ilişkisini analiz eden çalışmaların başında, ABD ekonomisi için ekonomik büyüme ile petrol fiyatları arasındaki çalışmalara öncülük eden Hamilton (1983), Gisser Goodwinn (1986), Burbidge ve Harrison (1984) gelmektedir. Hamilton (1983), ABD ekonomisi için petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi (GCA) yaparak incelemiştir. 1948-1972 ile 1973-1980 yılları arasında üç aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, reel GSMH, işsizlik, üç fiyat değişkeni ve M1 para arzı değişkenleri kullanılmış ve Otoregresif vektör (VAR) modeli oluşturulmuştur. Hamilton (1983) petrol

fiyatları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelerken üç hipotez üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk hipoteze göre; petrol fiyatlarındaki artış ile durgunluk döneminin aynı zamana denk gelmesi tarihi bir tesadüftür. İkinci hipotez, petrol fiyatları ile ekonomik durgunluğun her ikisine de yol açan üçüncü bir içsel değişken setinin var olduğu şeklindedir. Üçüncü hipotez ise; ABD’de 1973 yılı öncesinde meydana gelen durgunlukların bazılarının, petrol fiyatlarının artmasına yol açan dışsal olaylar nedeniyle gerçekleştiği yönünde ortaya konulmuştur. Hamilton kurduğu modellemede, petrol fiyatlarında meydana gelen artışın simetrik bir şekilde reel GSMH’da bir azalmaya yol açtığı sonucuna ulaşmıştır.

Dede (2012) tarafından Türkiye temelinde 1994-2010 verileriyle petrol fiyatları ve ekonomik büyüme üzerine yaptığı çalışmaya göre, petrol fiyatlarındaki düşüşün Türkiye ekonomisine etkisi olmazken, fiyatlardaki artış ekonomik büyümeye istatistiksel olarak anlamlı şekilde etki etmektedir.

Hamdard (2012) tarafından 1965-2007 aralığındaki verileri kullanarak İran’ın petrol fiyatları ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Elde ettiği bulgulara göre uzun dönemde İran’da petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasında ilişki yoktur.

Ahmouda (2014) tarafından 1980-2013 verilerini kullanarak Libya üzerinde yaptığı çalışmaya göre, uzun dönemde ekonomik büyüme ile petrol ihracatı arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

Mohsen (2015) 1975-2010 yılları arasındaki Suriye’nin petrol ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmiştir. Analiz sonucuna göre, kısa dönemde ekonomik büyümeden petrol ihracatına doğru nedensellik ilişkisi vardır. Uzun dönemde ise bu ilişkinin tersi söz konusu olmaktadır. Yani petrol ihracatından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Oluwatoyese, Dewi Applanaidu ve diğerleri (2016) Nijerya’nın 1981-2014 yılları verileri temelinde yaptıkları çalışmaya göre uzun dönemde petrol ihracatı ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

Jahangir’in (2017) Hazar Denizi bölgesinin ham petrol ve doğal gazın ekonomik büyüme üzerinde etkisini ve nedenselliğini test etmek için yaptığı çalışmaya göre, 1997-2015 yılları arasında Hazar Denizi bölgesinde GSYİH’den ham petrol fiyatı ve ihracatına, doğal gaz fiyatı ve ihracatından GSYİH’ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Khalid (2017) tarafından OPEC ülkeleri olan Irak, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt, Cezayir ve Nijerya ülkeleri kapsamında 1995-2014 yılları arasında verileri kullanarak yaptığı petrol fiyatı şokları, ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisi analizine göre, uzun dönemde petrol fiyatı şokları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır.

3.1.2 Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerini İnceleyen Çalışmalara İlişkin Literatür

Bu alt başlıkta, Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin ekonomik boyutunu ele alan çalışmalara yer verilmektedir. Tarihi bağlara ve sıkı komşuluk ilişkisine sahip iki ülkeleri temel alan çalışmaların literatürde zenginliği dikkate alarak sadece ekonomik ilişki boyutu ve güncel çalışmalara yer verilmektedir.

Arıkan (2014) tarafından Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerini enerji politikaları bağlamında TANAP üzerinde değerlendiren çalışmasına göre, Azerbaycan, TANAP projesi ile Türkiye ve Avrupa'nın enerji güvenliği sağlayan ülke konumuna gelme potansiyeline sahiptir. TANAP projesinin Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da güçlenmesine, aynı zamanda bu proje ile Azerbaycan'ın siyasi gücünün artması ve Türkiye ile birlikte uluslararası çıkarlar doğrultusunda birlikte hareket etme imkânı sunmuştur.

İnançlı (2012) Genişletilmiş Çekim modeli ile yaptığı çalışmada Türkiye'nin Türk cumhuriyetleri ile 1992-2010 yıllarını kapsayan ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmini etkileyen kültürel ve ekonomik faktörler ampirik olarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye'nin bu ülkelerle yaptığı dış ticaretin diğer ülkelerle yapılan ticarete benzemediğine rastlanmıştır. Türkiye'nin bu ülkelerden ham ve yarı işlenmiş ürünler ithal edip işlenmiş sanayi ve tarım ürünlerini ihraç ettiği görülmüştür.

Erdoğan ve Yıldırım (2013) 1990-2009 yıllarını kapsayan verilere dayanarak Kao testi ile yaptıkları ekonometrik analizle Türk cumhuriyetlerinde (Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan) ithalat, ihracat, sabit sermaye oluşumu ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, hâsıla ile ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik bulgusuna ulaşmışlardır.

Çıkrık (2016) tarafından yapılan ve Türkiye-Azerbaycan ticari ilişkilerinin taşımacılık üzerinden değerlendirdiği çalışmaya göre, iki ülke arasındaki ilişkinin temeli toplumsal ve kültürel bağın güçlü olmasıdır. Aynı zamanda Azerbaycan'ın Avrupa pazarına çıkışı için Türkiye'ye ihtiyacının olması yanında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri pazarına girişi için Azerbaycan üzerinden taşımacılığa önem vermesi, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin güçlenmesinin temel kaynağıdır.

Ünlü ve Kabak (2016) tarafından Türkiye Azerbaycan ticaret ilişkilerinin sürdürülebilirliğini analiz etmek amacıyla yapısal kırılmalı birim kök testi, eşbütünleşme analizi ve uzun- kısa dönem denklemleri kurgulanarak ekonometrik analiz yapılmıştır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan ihracatta ithalatın her dönemde daha az giderildiği uzun dönem ilişkisi sonucuna ulaşılmıştır.

Baghirova, Oğuzhan, Yıldız (2017) Türkiye ile Azerbaycan dış ticaret ilişkilerinin her iki ülkenin de iktisadi gelişimini nasıl etkilediğini araştırdıkları çalışmada, 1998-2014 arasındaki verileri kullanarak regresyon ve korelasyon analizi yapmışlardır. Araştırma sonucunda her iki ülkenin ekonomisinin büyümesine paralel olarak ikili ticaret ilişkilerinin de büyüdüğü bulgusuna ulaşılmıştır.

Gücüyener (2017) tarafından Azerbaycan ve Türkiye enerji ilişkileri üzerine yaptığı araştırmaya göre, iki ülke arasındaki ilişkinin temelinde birbirlerini tamamlayıcı enerji güvenliği anlayışı, karşılıklı bağımlılık ögesi olan enerji talep ve arzı, aynı zamanda uluslararası çıkarlar bağlamında iki ülkenin çıkar ilişkisinin örtüşmesi vardır.

Aliyev'in (2017) sermaye yatırımları bağlamında Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerini ele alan çalışmasında, petrol ihracatçısı olan Azerbaycan ile sanayi ürünleri alanında dış ticarete ihracatçı konuma gelen Türkiye arasındaki ilişkinin boyutunu incelemiştir. Sonuca göre Azerbaycan, Türkiye'nin gelecek yıllarda Asya'ya açılan kapısı olması nedeniyle sadece ticari amaçlı değil, siyasi, askeri, eğitim ve kültürel alanlarda da önemli bir stratejik ortağı olacaktır.

3.2 Azerbaycan'ın Ekonomik Büyümesi İle Türkiye'ye Petrol İhracatı Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi

Bu alt başlıkta Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi ile Türkiye'ye gerçekleştirdiği petrol ihracatı arasındaki ilişki nedensellik testi ve Vektör Otoregresyon Analizi (VAR) ile ekonometrik olarak analiz edilmiştir. İlk önce veri seti tanımlanmış ve istatistiksel bilgilere yer verilmiştir. Ardından ekonometrik analiz sonuçları ve bulgular kaleme alınmıştır.

3.2.1 Veri Seti

Bu çalışmada Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi ile Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı arasındaki ilişki ekonometrik yöntemle analiz edilmiştir. Ekonometrik analizde kullanılan yöntemler sırasıyla durağanlık testi, eşbütünlük testi, VAR analizi, varyans ayrıştırması, etki tepki analizi, nedensellik testi ve otokorelasyon analizi yapılmış ve çıkan sonuçlar yorumlanmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenler Ekonomik büyüme değişkeni olarak Azerbaycan'a ait kişi başına düşen reel GSYİH (RGDP), petrol ihracatı değişkeni olarak ise Türkiye'ye yapılan ihracat geliri (OILEX) kullanılmıştır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi 2000-2015 dönemine ait yıllık veriler tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler; Dünya Bankası- www.worldbank.org ve Azerbaycan İstatistik Kurumu-www.stat.gov.az verilerinden elde edilmiştir.

Çalışmada EVIEWS 10 ekonometri paket programı kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin temel istatistik göstergeler Tablo 3.1’de sunulmuştur.

Tablo 3.10 Değişkenlere İlişkin Açıklayıcı İstatistikler

	lnRGDP	LnOILEX
Ortalama	24,23488	12,09526
Medyan	24,50323	12,38317
Maksimum	24,80123	13,78736
Minimum	23,29942	10,79059
Standart Sapma	0,565298	0,926401
Çarpıklık	-0,509821	0,002411
Basıklık	1,588384	1,814159
Jarque-Bera	2,021553	0,937495
Olasılık	0,363936	0,625785

Ekonometrik analizlerde değişkenlere ilişkin verilerde farklılaşma ve çeşitlilik sorununu ortadan kaldırmak için verilerin logaritması alınarak analize dâhil edilmektedir. Böylece değişkenlerdeki doğrusal olmayan sorunlar çözülmektedir.

3.2.2 Uygulama Sonuçları

Bu kısımda ampirik analizin sonuçlarına yer verilmiştir. İlk önce serilerdeki birim kök yani durağanlık sağlanmış, ardından eşbütünleşme testi ile uzun dönem birlikte hareketlilik analiz edilmiştir. Son olarak ise değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulgularına yer verilmiştir.

3.2.2.1 Durağanlık Testi Sonucu

Değişkenlerin trend sorununu aradan kaldırmak için durağanlık testi yapılmıştır. Yaygın olarak kullanılan ADF testi tercih edilmiştir. Logaritması alınmış değişkenlerde düzey değerlerinde ADF testi sonucu Tablo 3.2’de verilmiştir.

Tablo 3.2. Durağanlık Testi Sonucu (Düzye Değerleri)

ADF Testi	lnRGDP		LnOILEX	
	t istatistiği	Olasılık	t istatistiği	Olasılık
Test istatistiği	-1,7039	0,6946	-3,1423	0,1350
Kritik değer	%1 düzeyde	-4,8000	-4,8000	
	%5 düzeyde	-3,7911	-3,7911	
	%10 düzeyde	-3,3422	-3,3422	

Not: *** %1, ** %5, * %10 düzeyde anlamlıdır,

Olasılık değeri MacKinnon (1196) tek taraflı p değeridir. Gecikme uzunlu Schwarz bilgi kriteriyle belirlenmiştir.

Tablo 3.2'e göre iki değişken de düzey değerlerinde durağan değildir. Belirli bir trend izlediği görülmektedir. Bu nedenle değişkenlerin birinci dereceden farkı alınmıştır. Değişkenlere ilişkin birinci dereceden farkı ile durağan test sonucu Tablo 3.3'dedir

Tablo 3.3. Durağanlık Testi Sonucu (Birinci Dereceden Farkı)

	$\Delta \ln \text{RGDP}$		$\Delta \ln \text{OILEX}$	
	t istatistiği	Olasılık	t istatistiği	Olasılık
ADF test istatistiği	-6,1132	0,0030***	-3,9391	0,0423**
Kritik değer				
%1 düzeyde	-5,1248		-4,8864	
%5 düzeyde	-3,9333		-3,8289	
%10 düzeyde	-3,4200		-3,3629	

Not: *** %1, ** %5, * %10 düzeyde anlamlıdır,

Olasılık değeri MacKinnon (1196) tek taraflı p değeridir, Gecikme uzunlu Schwarz bilgi kriteriyle belirlenmiştir.

Birinci dereceden farkı alınarak elde edilen durağanlık testi sonuçlarına göre her iki değişken birinci dereceden durağan hale gelmiştir. Bir sonraki aşama olan eşbütünleşme testine değişkenlerin birinci dereceden farkı ile elde edilen değerleri dâhil edilmiştir.

3.2.2.2 Eşbütünleşme Testi Sonucu

Engle ve Granger (1987) eşbütünleşme testinin yapılabilmesi için değişkenlerin kalıntılarının hesaplanması gerekir. Elde edilen kalıntılar düzey değerinde istatistiki olarak durağan ise değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu ifade edilir. SIC yöntemiyle gecikme uzunluğu (iki) belirlendikten ADF yöntemi ile Engle ve Granger eşbütünleşme testi sonucu Tablo 3.4'te verilmiştir.

Tablo 3.4. Eşbütünleşme Testi Sonucu

Hipotez	D.W.	p	ADF-ist.	Olasılık	MacKinnon kritik değeri		
					%1	%5	%10
$H_0 =$ eşbütünleşme yoktur	1,92	2	-4,0176**	0,0376	-4,8864	-3,8289	-3,3629

Not: *** %1, ** %5, * %10 düzeyde anlamlıdır,

p gecikme sayısını göstermekte ve ADF istatistiği Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılarak seçilmiştir.

Tablo 3.4'e göre, eşbütünleşik hata terimleri sayıları için $u_t = -4,8864 < -4,0176 > -3,8289$ olduğu görülmektedir. Engel ve Granger eşbütünleşme testi sonucuna göre Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi ile Türkiye'ye yapılan petrol ihracatı arasında birlikte hareketlilik söz konusudur.

Uzun dönemli birlikte hareketliliğin olduğu sonucunun elde edilmesiyle bir sonraki aşama olan Vektör otoregresyon modelin kurulmasına geçilmiştir.

3.2.2.3 Vektör Otoregresyon Model Sonucu

Azerbaycan'ın reel GSYİH'nı ifade eden RGDP ve Azerbaycan'ın Türkiye'ye petrol ihracatını temsil eden OILEX arasında kurulan VAR modeli sonucu Tablo 3.5'te sunulmuştur.

VAR modelinin kurulması modelin uygun gecikme uzunluğu bulunmalıdır. Akaike Bilgi Kriteri çerçevesinde gecikme uzunluğu iki olarak bulunmuştur.

Tablo 3.5. Var Modeli Sonucu

	$\Delta \ln \text{RGDP}$	$\Delta \ln \text{OILEX}$
$\Delta \ln \text{RGDP}(-1)$	1,0635*** (0,3014) [3,5280]	8,2119*** (2,5469) [3,2241]
$\Delta \ln \text{RGDP}(-2)$	-0,4797 (0,3086) [-1,5542]	-7,9920*** (2,6078) [-3,0646]
$\Delta \ln \text{OILEX}(-1)$	0,0114 (0,0222) [0,5161]	0,1601 (0,1878) [0,8523]
$\Delta \ln \text{OILEX}(-2)$	0,0199 (0,0222) [0,8967]	-0,6239*** (0,1877) [-3,3224]
R^2	0,70	0,73
Adj. R^2	0,55	0,59
F-stat.	4,77	5,44
AIC	-2,39	1,87
St. Hata	0,09	0,84

Not: *** %1, ** %5, * %10 düzeyde anlamlıdır.

Gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri ile iki olarak belirlenmiştir. () standart hatayı, [] t-istatistik değeri ifade etmektedir. Δ birinci dereceden fark, \ln logaritma anlamındadır.

VAR Modeli sonucuna göre bir önceki dönem RGDP kendisi üzerinde 1,06 düzeyinde pozitif etkiye sahiptir. Aynı zamanda bir önceki dönem RGDP OILEX üzerinde 8,21 düzeyinde pozitif etkiye sahiptir. OILEX değişkeni ise bir önceki dönem içerisinde hiçbir etkiye sahip değildir.

İki dönem önceki reel GSYİH ile petrol ihracatı arasındaki ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre reel GSYİH'daki bir birimlik artış petrol ihracatında -7,99 birimlik negatif etki

etmektedir. Aynı zamanda iki dönem önceki petrol ihracatı da kendi üzerinde -0,62 negatif etki etmektedir.

VAR analizi ile seçilmiş iki değişken arasındaki ilişkinin varlığı ve bu ilişkinin negatif veya pozitif olması olduğuna dair bilgiler vermektedir. Bu bilgileri elde ettikten sonra belirli dönem içinde değişkenlerdeki değişimin kendisinden veya diğer değişkenden kaynaklandığını belirlemek için varyans ayrıştırması yapılmaktadır.

3.2.2.3.1 Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırması ile değişkendeki öngörü hatasını içsel değişkene göre ayırmaktadır. Yani analize dâhil edilen değişkenlerden birinde meydana gelecek değişimin yüzde kaçının içsel, yüzde kaçının ise diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir.

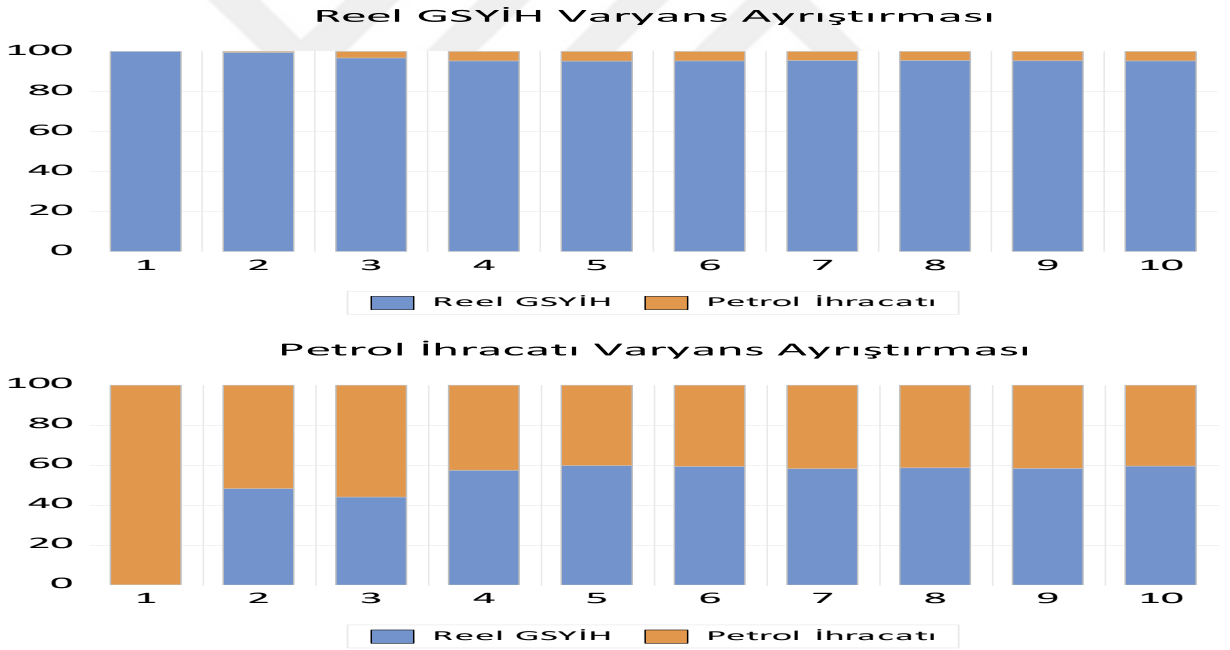
Azerbaycan'ın reel GSYİH ve Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı varyans ayrıştırması bulguları Tablo 3.6'da verilmiştir.

Tablo 3.6. Varyans Ayrıştırması Bulguları

Yıl	Standart Hata	Ekonomik Büyüme	Petrol İhracatı
<i>Ekonomik Büyüme Değişkeninin Varyans Ayrıştırması</i>			
1	0,06	100,0	0,00
2	0,09	99,56	0,44
3	0,10	96,71	3,28
4	0,11	95,19	4,80
5	0,11	95,18	4,81
6	0,11	95,24	4,75
7	0,12	95,49	4,50
8	0,12	95,50	4,49
9	0,12	95,29	4,70
10	0,12	95,24	4,75
<i>Petrol İhracatı Değişkeninin Varyans Ayrıştırması</i>			
1	0,53	0,05	99,95
2	0,75	48,15	51,84
3	0,81	44,02	55,97
4	0,93	57,43	42,56
5	0,98	59,71	40,29
6	0,99	59,39	40,60
7	1,00	58,11	41,88
8	1,00	58,62	41,37
9	1,01	58,39	41,60
10	1,02	59,48	40,51

Tablo 3.6’da ilk önce ekonomik büyüme değişkeni olan reel GSYİH değerinin 10 yıllık varyans ayrıştırması yer almaktadır. Tabloda yer alan bulgulara göre, Azerbaycan ekonomisinin iki değişkene dayalı olarak ekonomik büyümedeki değişimi etkileyen değişkenlerin büyük bir kısmı kendi üzerindedir. Yıllar itibari ile Türkiye’ye gerçekleştirilen petrol ihracatı ekonomik büyüme üzerinde en çok %4,75 düzeyinde etkili olmaktadır. Ancak bu etki giderek arttığı görülmektedir. Tablo 3.6’da ikinci olarak Türkiye’ye gerçekleştirilen petrol ihracatı değerinin varyans ayrıştırması yer almaktadır. Bulgulara göre, ilk yılda petrol ihracatındaki değişimin %99’luk kısmı kendinden kaynaklanırken, ikinci yıldan itibaren yaklaşık yarısı ekonomik büyümeden kaynaklanmaktadır. Yıllar itibari ile bakıldığında dördüncü yıldan itibaren Türkiye’ye gerçekleştirilen petrol ihracatındaki değişimin %50 üzeri kaynağı ekonomik büyümedir. Azerbaycan ekonomisindeki değişimin petrol ihracatını büyük oranda etkilediği görülmektedir.

Varyans ayrıştırması Tablo 3.6’da rakamlarla ifade edilmiştir. Elde edilen bulgular grafik haline getirilerek Grafik 5.1’de sunulmaktadır.

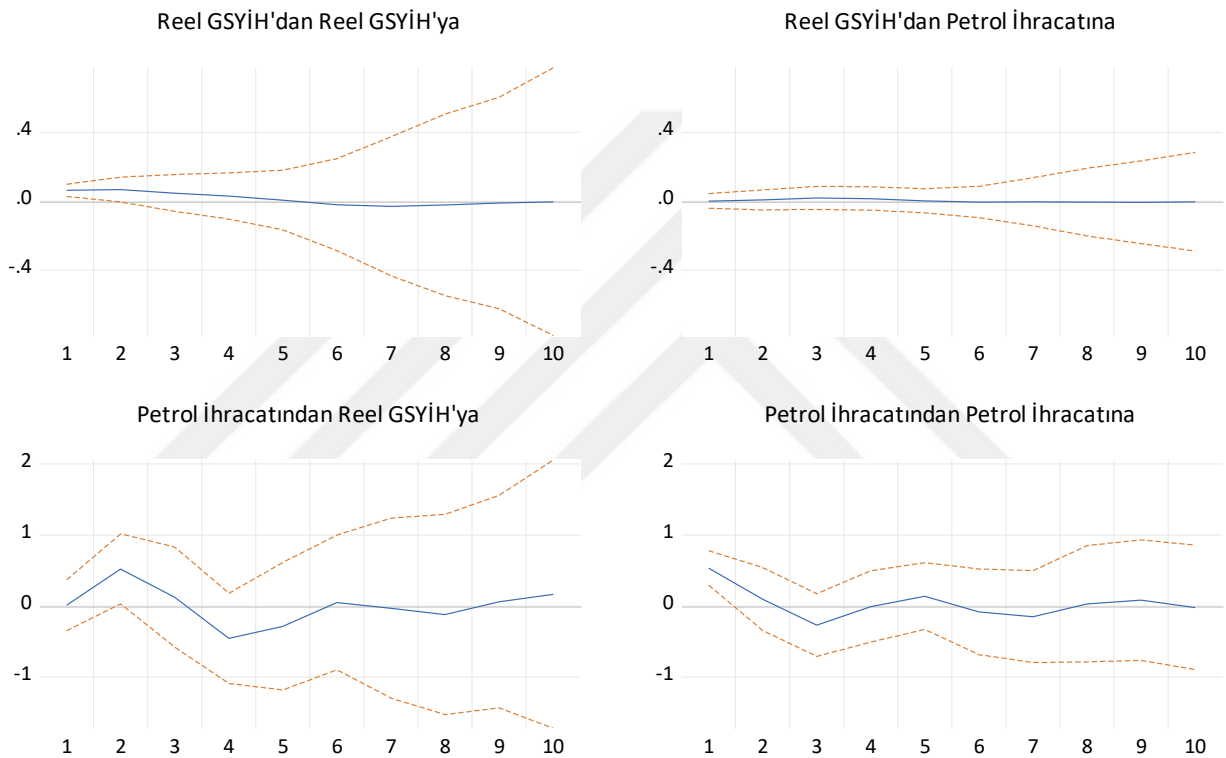
Grafik 9. Varyans Ayrıştırması Sonucu

Reel GSYİH hasıladaki birinci yıldaki değişimin %100’lük kısmı kendinden kaynaklandığı görülmektedir. Dönem içindeki hareketlilik ile birlikte %1-4’lük değişim petrol ihracatına bağlıdır. Buna karşın petrol ihracatında değişimin %50 üzeri kaynağı ekonomik büyümedir.

3.2.2.3.2 Etki Tepki Analizi

Etki-tepki fonksiyonları, analize dâhil edilen değişkenlerden birinde meydana gelen bir standart hatalık şokun diğer değişkenlerdeki tepkisini göstermektedir. Standart hatalar Monte Carlo simülasyon tekniği ile türetilmiş ve 100 iterasyonlu güven sınırı ile hesaplanmıştır.

Analiz kapsamına alınan RGDP ve OILEX değişkenine ilişkin etki-tepki fonksiyonu Grafik 5.2’de verilmiştir. Grafikteki turuncu (kesikli olan) çizgiler bir standart hatalık güven sınırını, mavi (kesiksiz olan) çizgiler ise nokta tahmini ifade etmektedir.

Grafik 10. Etki-tepki Fonksiyonları Sonucu

Reel GSYİH'daki bir standart hatalık şokun kendi üzerinde başlangıçta pozitif iken zaman içerisinde negatif (beşinci dönem sonrası) tepkisine neden olmaktadır. Ancak dönem içerisinde bu etki sifıra yaklaşmaktadır. Buna karşın reel GSYİH değişkenindeki bir standart hatalık şokun petrol ihracatında önemli bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir.

Petrol ihracatındaki bir standart hatalık şok kendi üzerinde zamansal açıdan ilk başlarda pozitif etkiye sahipken orta dönemde dalgalı bir seyir izlemektedir. Buna karşın uzun dönemde kendi üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir. Son grafikte ise petrol ihracatında meydana gelen bir standart hatalık şokun reel GSYİH üzerindeki etkisi görülmektedir. Bu grafiğe göre

petrol ihracatı kendi üzerinde olduğu gibi kısa vadede dalgalı bir etkisi olurken uzun dönemde etkisinin dalga aralığı daralarak düz bir seyir izlemektedir.

3.2.3 Nedensellik Testi Sonucu

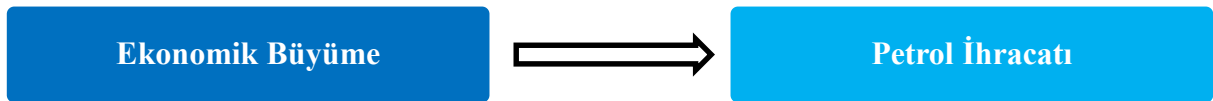
Azerbaycan Ekonomik büyümesi ile Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı arasındaki nedenselliğin tespiti için Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Nedensellik testinde amaç, iki değişken arasındaki ilişkiye göre bir değişkendeki değişimin diğer değişkenin değişimine neden olduğu sonucunu elde etmektir. Nedensellik testi sonucu Tablo 3.7'da verilmiştir.

Tablo 11.7. Nedensellik Testi Sonucu

Hipotez	F-istatistiği	Olasılık
$H_{0.1}$: RGDP, OILEX'in (ekonomik büyüme petrol ihracatının) Granger nedeni değildir	11,5454	0,0031***
$H_{0.2}$: OILEX, RGDP'in (petrol ihracatı ekonomik büyümenin) Granger nedeni değildir	1,1521	0,5621

Not: *** %1, ** %5, * %10 düzeyde anlamlıdır.

Tablo 3.7'de yer alan analiz sonucuna göre, $H_{0.1}$ hipotezi ret edilmiştir ve alternatif hipotez kabul edilmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı ile ekonomik büyümesi arasında nedensellik ilişkisi vardır. Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği petrol ihracatındaki değişimin nedeni Azerbaycan'ın ekonomik büyümesidir. Yani Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği petrol ihracatındaki değişim nedeni olarak Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi sonucu elde edilmiştir. Buna karşın, $H_{0.2}$ ret edilememiştir. Türkiye'ye gerçekleştirilen petrol ihracatı ekonomik büyümedeki değişimin bir nedeni değildir.

Şekil 3.1. Nedensellik Analizi Sonucu

Şekil 3.1'de de görüldüğü üzere ekonomik büyümeden petrol ihracatına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi görülmektedir. Böylece Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği petrol ihracatındaki değişim Azerbaycan'ın ekonomik büyümesindeki değişimin nedeni olmadığı buna karşın ekonomik büyümenin petrol ihracatının nedeni olduğu sonucu elde edilmiştir. Nitekim bu sonuç varyans ayrıştırması bulguları ile örtüşmektedir.

Bu sonuç Ahmouda (2014) ve Mohsen (2015)'in Libya ve Suriye üzerinde petrol ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda ulaşılan tek yönlü pozitif ilişki Oluwatoyese tarafından 2016 yılında Nijerya üzerine yaptığı çalışma sonuçları ile de örtüşmektedir. Fakat 2012 yılında

Hamdard'ın İran üzerinde yaptığı petrol fiyatları ve ekonomik büyüme ilişkisi çalışmasının sonucu ile farklılık göstermektedir. Şöyle ki Hamdard'ın elde ettiği bulguya göre uzun dönemde İran'da petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasında ilişki yoktur. Ayrıca Jahangir 2017 yılında Hazar Denizi bölgesi ham petrol ve doğal gazının ekonomik büyüme üzerinde etkisini ve nedenselliğini test etmiştir. Yaptığı çalışma bulgularıyla tek yönlü bir nedensellik sonucuna ulaşmıştır. Jahangir yaptığı çalışmada GSYİH'dan ham petrol fiyatı ve ihracatına, doğal gaz fiyatı ve ihracatından GSYİH'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşmıştır. GSYİH'dan ham petrol fiyatı ve ihracatına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulgusu bu çalışmadaki sonuçla benzerlik teşkil etmektedir. Baghirova, Oğuzhan ve Yıldız (2017)'ın Türkiye ile Azerbaycan ekonomisinin büyümesine paralel olarak ikili ticaret ilişkilerinin de büyüdüğü sonucu da bu çalışmanın sonuçları örtüşmektedir.

3.2.4 Otokorelasyon Analizi Sonucu

Ekonometrik analiz olan VAR modelinde yapısal sorunların varlığını tespit etmek için otokerlasyon-LM testi yapılmaktadır. Bu amaçla yapısal sorunun olup olmadığını belirlemek için LM testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3.8'de sunulmuştur.

Tablo 3.8. LM Testi Sonucu

Lag	LM-İst.	Olasılık
1	2,6269	0,6221
2	4,007	0,4050
3	4,0294	0,4020

Ekonometrik modelde yer verilen değişkenlerin hata terimleri arasında ilişkinin tespiti için yapılan üç gecikme düzeyli test sonucunda otokerlasyon olmadığı görülmüştür. Bu bulgulara dayalı olarak kurulan VAR modelinin doğru işlediği söylenebilir.

SONUÇ

Temel enerji ve sanayi üretim girdisi kaynağı olan petrol, günlük yaşamda çok önemli bir konumdadır. Hemen hemen tüm sektörler doğrudan ve dolaylı olarak petrolü girdi aynı zamanda çıktı olarak kullanmaktadırlar. Bu ilişkiyel bağıllık sonucu olarak petrol, mikro açıdan bakıldığında ülke bazında makro açıdan ise dünya ekonomisi üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir.

Yapılan araştırma sonucunda Azerbaycan'ın bağımsızlık öncesi son yirmi yıllık periyodunda ekonomisinde kalkınma mekanizmasının hiç istikrar sağlamadığı bilgisine ulaşılmıştır. Örnekle açıklarsak, ülkede 1960-70 yılları arasındaki olan ortalama ekonomik büyüme trendi %5,2 oranında seyir gösterirken, 1970-80 yıllarında bu oran %7,4'e kadar artmıştır. 1980-1990 yıllarındaysa bu rakamlarda hissedilir bir düşüş söz konusu olmuştur. Daha sonra ekonomi 1981-85 periyodunda ortalama olarak %4,9 büyürken, 1986-1990 yılları arasındaysa %5-6 oranında küçüldüğü görülmüştür. Bununla birlikte bağımsızlıktan sonraki dönemde ise dış ticarete ve döviz kurlarında liberalleşmeye gidilmesi, ekonomisinde serbest piyasa koşullarının oluşturulmaya başlanması gibi stratejilerle birlikte enflasyon oranında ciddi ölçüde düşüşler yaşanmış, bütçede oluşmuş açıklarda önemli azalmalar görülmüştür. Açıklamak gerekirse, son beş yıllık sürede GSMH %26,3 artış göstermiş, ülke halkının hayat standartları iki kat gelişmiş, ekonomideki özel sektöre ait pay %29'dan %68'e kadar yükselmiştir.

Araştırma sonucunda Azerbaycan'ın ticaret hacminin %41,3'ü Avrupa, %22,5'i Asya ülkelerinin, %22,0'i KEİ %7,3'ü BDT ülkelerinin, geride kalan %6,9'luk bir oranın ise diğer ülkelerin payına düştüğü görülmüştür.

Veriler incelendiğinde 2005 yılından 2016 yılına kadarki ticaret rakamları inişli çıkışlı olsa da ticaret hacmi 2015 yılından aşamalı olarak büyüme ivmesi yakalamıştır. İki önemli kriz arası (2001 ve 2008) dönemin en yüksek rakamı ise 2007 yılında kaydedilmiş, Türkiye ticaret hacminde birinci sırada yer almıştır. En düşük oran %2,6 ile küresel ekonomik krizin yaşandığı 2008 yılında yaşanmıştır. Bu verilere dayanarak, küresel krizin komşu ve kardeş iki ülke arasındaki ticaret hacmini de derinden etkilediği söylenebilir.

İhracat ve ithalat verileri incelendiğinde ise Türkiye'ye olan ihracat payı Türkiye'den yapılan ithalat payına kıyasla daha fazla değişiklik gösterdiği görülmüştür. Şöyle ki, Türkiye'den yapılan ihracat payında 2005 yılından 2008 yılına kadar artış yaşanmış, 2008'den 2010 yılına kadar düşüş devam etmiş, 2010 yılından kademeli olarak ihracat payı yükselmiştir.

İhracat payı verilerinin aksine ithalat payında yıllara göre verilerde kayda değer bir farklılık yaşanmamış, 2017 yılına kadar kademeli olarak artış devam etmiştir.

Türkiye'nin ithalat verileri incelendiğinde petrol ithalatı 2005 yılında en yüksek rakama ulaştığı görülmüştür. Böyle ki, bu dönemde Azerbaycan'dan petrol ithalatı 207376 ton olmuştur. Bundan sonraki dönemlerde petrol ithalatı keskin bir biçimde azalmaya başlamıştır. Bu dönem ise 2008 küresel krizine ve Azerbaycan petrolünün fiyatlarındaki artışın yüksek bir dönemine denk gelmiştir. 2010 yılından sonra Türkiye'nin petrol ithalatında Azerbaycan petrolü artmaya başlamıştır. 2010-2016 yılları arasında Azerbaycan petrolü Türkiye ithalatında artış istikrarını devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Günümüzde teknolojik gelişmelerin hızla artmasının yanı sıra nüfus artışı ile tüketimdeki artış birincil enerji kaynağı olan petrolün talebinin de artmasına yol açmaktadır. Enerji kaynaklarının coğrafi dağılımı yani ülkelere göre değişiminin eşit olmaması nedeniyle bazı ülkeler petrol ihracatçısı olduğu gibi bazı ülkeler de petrol ithalatçısı konumundadır. Böylece ticarete konu olan petrol ticaretinde hem ihracatçı ülkeler hem de ithalatçı ülkeler açısından bir dışa bağımlılık söz konusudur. Petrol ticaretindeki dalgalanmalar ithalatçı ülkeleri olumsuz etkilediği gibi ihracatçı ülkeleri de olumsuz etkileyebilmektedir. Bunun en güzel örneği 2015 yılında petrol fiyatlarındaki yaşanan düşüşlerdir. Petrol ticaretinin miktarının enerji talebinin birincil kaynağı olması nedeniyle fiyattaki değişimler ticaret hacmini fazla etkileyememektedir. Bunun sonucu olarak dalgalanmalar ülkelerin ekonomik büyümesine etki etmektedir. Yani enflasyon, gelir azalışı veya gelir artışı, dövizin yurtdışına çıkışının artması veya ülkeye girişinin azalması bu etkenlerden bazılarıdır. Bunun yanı sıra petrol fiyatındaki artış ihracatçı ülkeler açısından da negatif etki edebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin sanayi ürünleri talebi açısından dışa bağımlılığı nedeniyle, petrol ithal eden ülkelerdeki fiyat artışı sanayi ürünlerine yansiyarak gelişmekte olan ve petrol ihraç eden ülkelerin yurtdışından talep ettiği sanayi ürünlerini yüksek fiyattan almasına neden olabilmektedir.

Petrol ticaretindeki şoklar nedeniyle petrol ticaret miktarları ve ülkelerin makro göstergeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkarmıştır. Böylece 1970 yılından başlayarak bu değişkenler üzerinden bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanılmıştır. Bu çalışmada da petrol ihracatçısı konumunda olan Azerbaycan'ın makro göstergesi ile petrol değişkeni arasındaki ilişki ele alınmıştır. Makro göstergesi olarak ekonomik büyüme tercih edilmiştir. Alt değişken olarak kişi başına düşen reel GSYİH seçilmiştir. Petrol değişkeni olarak ise Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı seçilmiştir. Türkiye'nin seçilmesinin en büyük nedeni Azerbaycan'ın dünyaya açılan kapısı konumunda olması ve iki kardeş ülkenin tarihsel-sosyal,

ekonomik bağlarının varlığı gösterilebilir. Diğer bir neden ise Azerbaycan'ın Türkiye'ye petrol ihracının yanı sıra Türkiye'den işlenmiş petrol ürünleri ithalatı söylenebilir.

Azerbaycan bağımsızlık sonrası siyasi istikrarsızlık, Karabağ savaşı sonucu ekonomik istikrarsızlık yaşanmıştır. Gelişim hamleleri sonucu ekonomik istikrar sağlayan Azerbaycan'ın ticareti de gelişim göstermiştir. Böylece siyasi istikrar sağlayan Azerbaycan dünya ekonomisi ile entegre olma çalışmalarına girişmiş ve ekonomik gelişim süreci başlamıştır. Ekonomik gelişimi ile ticaret hacmi de gelişim göstermiştir. Ekonomik büyüme sonucu olarak Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı da artış göstermektedir. Şöyle ki petrol ihracatında değişimin %50 üzeri kaynağı ekonomik büyümedir. Bu sonuç daha önce başka ülkeler üzerinde yapılan ve literatürde var olan çalışmalarla da desteklenmektedir.

Seçilen değişkenler ile ekonometrik model kurulmuş ve ampirik olarak analiz edilmiştir. Eşbütünleşme testi sonucu iki değişken arasında birlikte hareketin olduğu sonucu elde edilmiştir. Yani Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi ile Türkiye'ye yaptığı petrol ihracatı arasında ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır. Kurulan VAR modeli sonucunda iki değişkenin negatif veya pozitif olduğunu kendisinden veya bir diğerinden kaynaklandığını anlamak için Varyans ayrıştırması yapılmıştır. %97 oranla Türkiye'ye olan petrol ihracatının ekonomik büyümesine paralel olarak artış gösterdiği anlaşılmıştır. Azerbaycan ekonomisindeki değişimin petrol ihracatını büyük oranda etkilediği görülmektedir. Değişkenlerde etki tepki analizi sonucunda ilk başta petrol ihracatının GSYİH üzerinde pozitifken zaman içerisinde negatif tepkiye neden olmakta, beşinci dönem sonunda tepkiler sıfır düzeyine yakınlaşmaktadır. Bu ilişkinin nedenselliğini test etmek için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger nedensellik testine göre, Azerbaycan'ın ekonomik büyümesinden Türkiye'ye gerçekleştirdiği petrol ihracatına doğru tek yönlü nedensellik sonucu görülmüştür. Yani Azerbaycan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği petrol ihracatının değişiminde diğer değişkenler sabitken ekonomik büyümesi neden olmaktadır.

Bu sonuç Ahmouda (2014) ve Mohsen (2015)'in Libya ve Suriye üzerinde petrol ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda ulaşılan tek yönlü pozitif ilişki Oluwatoyese tarafından 2016 yılında Nijerya üzerine yaptığı çalışma sonuçları ile de örtüşmektedir. Fakat 2012 yılında Hamdard'ın İran üzerinde yaptığı petrol fiyatları ve ekonomik büyüme ilişkisi çalışmasının sonucu ile farklılık göstermektedir. Şöyle ki Hamdard'ın elde ettiği bulguya göre uzun dönemde İran'da petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasında ilişki yoktur. Ayrıca Jahangir 2017 yılında Hazar Denizi bölgesi ham petrol ve doğal gazının ekonomik büyüme üzerinde etkisini ve nedenselliğini test etmiştir. Yaptığı çalışma bulgularıyla tek yönlü bir nedensellik sonucuna

ulaşmıştır. Jahangir yaptığı çalışmada GSYİH'dan ham petrol fiyatı ve ihracatına, doğal gaz fiyatı ve ihracatından GSYİH'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşmıştır. GSYİH'dan ham petrol fiyatı ve ihracatına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulgusu bu çalışmadaki sonuçla benzerlik teşkil etmektedir. Baghirova, Oğuzhan ve Yıldız (2017)'in Türkiye ile Azerbaycan ekonomisinin büyümesine paralel olarak ikili ticaret ilişkilerinin de büyüdüğü sonucu da bu çalışmanın sonuçları örtüşmektedir.

Yapılmış olan bu çalışma konusu ve seçilen örnekler açısından ilk çalışma olmakla beraber gelecekte iki Türk cumhuriyeti arasındaki petrol ihracatıyla ilgili ilişkilerine yön verilmesinde önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bundan sonra bu konuyla ilgili yapılacak olan araştırmalara motivasyon olacağı düşünülmektedir.

Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi ve Türkiye'ye petrol ihracatı arasında ilişkinin ve ekonomik büyümesinden petrol ihracatına doğru pozitif nedenselliğin varlığından yola çıkarak bazı öneriler getirilebilir. Petrol ihracatının artması için ekonomik büyümeye ihtiyacı olan Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlere yatırımı teşvik edilerek ekonomik büyümede istikrar sağlanabilir. Böylece petrol ticaretindeki fiyat değişimlerinden ülke içinde etkilenme olasılığı azaltılabilir. Çünkü sanayi ve tarım ürünleri açısından Azerbaycan dışa bağımlı durumundadır. Bu da petrol ticaretinde yaşanan şokların ülke ekonomisine ciddi etki etmektedir. Özetlenirse, ekonomik büyüme ile petrolden elde edilen gelir petrol dışı alanlara yatırıma yönlendirerek, sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlanır. Ekonomik büyümede sağlanan istikrar dış ticaret hacmini geliştirir. Dış ticaret hacminin gelişimi ile ülkede gelir artışı sağlanarak ekonomik refah elde edilir. Böylece petrol ticaretinden kaynaklı şoklar ülke ekonomisi üzerinde negatif etkisi daha az hissedilir. Öte yandan, Azerbaycan Türkiye'den işlenmiş petrol ürünleri ve sanayi malları ithalatı yapmaktadır. Bu ithalatın hacmini ileride Türkiye'ye daha fazla petrol ihracatı yaparak ikili anlaşmalar gereği daha uygun fiyat politikası ve uygun gümrük muafiyeti ile arttırabilir.

Diğer çalışmalar gibi, bu çalışma da birçok açıdan sınırlandırılmıştır. Daha sonra yapılacak çalışmalar için Azerbaycan'ın diğer ülkelere yaptığı petrol ihracatının ele alınması, Türkiye'ye gerçekleştirdiği petrol dışı ve petrol ihracatının birlikte ele alınarak ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Ahmouda, M. (2014). *The Impact of Oil Exports on Economic Growth- The Case of Libya*, Unpublished Doctoral Dissertation, Czech University of Life Sciences Prague Faculty of Economics and Management Department of Economics, Czech Republic.
- Akgün, M. (1998). *Türkiye'den Bakarak Türk-Rus İlişkileri*, Der. Alaeddin Yalçınkaya, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Aliyev, A. (1987). *Sovet Hakimiyyəti İllərində Azərbaycan Neft Sənayesinin İnkişafı*. Azərneşr, Bakı.
- Aliyev, N. (1999). Dostijenie perstektivı. *Bakinskiy Raboçiy Gazetesi*, Bakü.
- Aliyev, F. (2017). *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Türk Sermaye Yatırımları ve Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Katkıları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi En, Ankara.
- Aras, O., N. (2001). *Hazar Ekonomisi*. Der Yayınevi, İstanbul.
- Aras, O., N.(2003). “Azerbaycan Ekonomisi ve Değişim Süreci”. Qafqaz Üniversitesi. Azerbaycan Müstəqillikdən Sonra Kongresi, Bakü.
- Aras, O., N. (2003a). “Azerbaycan Ekonomisi-Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz”. Qafqaz Üniversitesi. Azerbaycan Müstəqillikdən Sonra Kongresi, Bakü.
- Arıkan, S. (2014). *Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde TANAP Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan, Y. (1997). *Hazar Petrolleri: Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*, Ankara.
- Atalay, M. (2003). “Türkiye'de Petrol Aramacılığının Önemi”. *Avrasya Dosyası Enerji Özel*, c.9, Sayı 1, Bahar.
- Aydın, U. (2018). “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, c.6, Sayı: 19
- Bağirov, S. (2003). *Petrolle İlgili 100 Soru 100 Cevap*. Qanun Neşriyatı, Bakü.
- Baghirova, A., Oğuzhan, A., Yıldız, E. (2017), “Türkiye- Azerbaycan Dış Ticaretini Etkileyen Faktörler: 1998-2014”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.19, Sayı 1 (301-314)
- Barhuradov, M. (2003). *Globallaşma Şəraitində Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasi Əlaqələrin Formalaşması Xüsusiyyətləri və Problemləri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, BDU, Bakü.

- Bazoğlu, S. (1997) “From Hegemony to Pluralism. The Changing Politics of The Black Sea”. *SAIS Review*, Vol. XVII, Nu. 1 (Winter-Spring).
- Burbidge, J., Harrison, A. (1984). “Testing for The Effects of Oil Price Rises Using Vector Autoregression”. *International Economic Review* 25.
- Cafersoy, N. (2001). *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*. ASAM Yayını, Ankara.
- Ceferzade, İ. (2001). *Əsaslı İnkişaf İlləri. İqtisadiyyat*, Bakı.
- Çıkrık, R. (2016). *Uluslararası Ticaret, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Taşımacılık*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelikpala, M., Veliyev, C. (2015). “Azerbaycan- Gürcistan- Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği”. *CIES Policy Brief*, Sayı: 03
- Dede, B. (2012). *Türkiye’de Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Emiraslanov, A. (2001). “Dövlət Müstəqilliyi və Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemləri”. *Məşvərət Bülleteni* No:7(43), Oktyabr.
- Erdoğan, Y., Yıldırım, D, Ç. (2013). “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Dış Ticaret- İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonomik Bir İnceleme”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, c. 50, Sayı: 583.
- Eyyubov, M. (2001). “Bazar İqtisadiyyatına Keçid və Sənaye Kompleksi”. *Məşvərət Bülleteni*, No:7(43).
- Gisser, M., and Goodwin, T., H. (1986). “Crude Oil and The Macroeconomy: Tests of Some Popular Notions”. *Journal of Money, Credit and Banking* 18.
- Guliyev, E. ve Turan, A. (1990). *Azerbaycan Tarihi*, Maarif Neşriyatı, Bakü.
- Guliyev, R. (1997). *Petrol ve Politika*. Ar Matbaacılık, İstanbul.
- Gücüyener, A. (2017). *An Assessment of Changing Dynamics in Turkish-Azerbaijani Energy Relations Since the End of Cold War*. Unpublished Master Dissertation, İstanbul Bilgi University Social Sciences Institute, İstanbul.
- Hamdrad, A. (2012). *Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme: İran Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Hamilton, D., J. (1983). “Oil and The Macroeconomy since World War II”. *The Journal of Political Economy*, Vol. 91, No. 2.
- Hasanov, J. (1997). “The Struggle for Azerbaijani Oil at The End of World War”. *Caspian Cossroads Magazine*, Vol. 2, Mart, Bakü.

- Hasanov, V. (2005). *21. Yüzyıla Doğru Azerbaycan Petrolü, Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I Sempozyumu*. Kurtis Matbaacılık, İstanbul.
- Hjalmarsson, E., Österholm, P., and Fonds Monetary International. (2007). *Testing for cointegration using the Johansen methodology when variables are near-integrated*. Washington, D.C. International Monetary Fund, Western Hemisphere Division.
- İbadoğlu, Q. (2005b). *Black Gold Under Transparency Light*, Baku.
- İbadoğlu, Q. (2005a). *Devlet Bütçesi ve Petrol Gelirleri*. Neqsi-Cahan Yayınevi, Bakü.
- İbrahimov, M. ve İsmailov, M. (1991). *Azərbaycan Neft Sənayesinin İnqilaba Qədərki Tarixi*. Elm, Baku.
- İnançlı, S. (2012). Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Dış Ticaretinin Genişletilmiş Çekim Modeliyle Değerlendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, c. 49, Sayı. 565.
- İsmayılov, İ. (2005). Azerbaycan-Türkiye Ticari İlişkileri. *Azerbaycan Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul.
- Jahangir, S., M., R. (2017). *Crude Oil, Natural Gas, Politics, and Economic Growth: Impact and Causality Analysis in Caspian Sea Region*. Unpublished Master Dissertation, Anadolu University Social Sciences Institute, Eskişehir.
- Johansen, S. (1988). Estimation and Hypothesis Testing of Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, vol.12, No. 2/3.
- Kazdağlı, H. (1996). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın Kuruluş Tarihi ve 1934-1938 Dönemindeki Para Politikasının VAR Yöntemiyle Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.14, Sayı.2: 35-52.
- Khalid, R., K. (2017). *The Impact of Oil Price Shocks on Economic Growth (A Case Study; Selected Six OPEC Countries) During the Period (1995-2014) Panel-Data Model*. Unpublished Master Dissertation, Gaziantep University Social Sciences Institute, Gaziantep.
- Kuleyin, B. ve Cerit, AG. (2011). Ham Petrolün Dünya Pazarlarına Ulaştırılmasında Ceyhan Terminali'nin Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*.
- Love, J. and Chandra, R. (2004). An Index of Openness and its Relationship with Growth in India. *Journal of Developing Areas* 38 735-42.
- Mehdiyev, A. (2001). Azərbaycanın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları. *Ekspert İqtisad Jurnalı*.
- Mesimov, A. (2001). Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri. *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 23 Cilt: 7 Sayı: 1.
- Mirzoev, M. (2003). *Zapiski Geologa-2*. Araz Nesriyatı, Bakü.

- Mohsen, A., S. (2015). Effects of Oil and Non-Oil Exports on the Economic Growth of Syria. *Academic Journal of Economic Studies* Vol. 1, No.2.
- Musayev, A. (2001) Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Strategiyası və Vergi Siyasəti. *İqtisadiyyat və Audit Jurnalı*, No:10, s.12.
- Nesibli, N. (2000). *Azərbaycan'ın Geçmiş ve Geleceğinde Petrol*. Hazar Üniversitesi Yayını, Bakü.
- Nuriyev, S. (2002). *Oil and European Policy*. Mutercim, Baku.
- Oluwatoyse, O., P., DewiApplanaidu, S., Razak, N., A. (2016). Agricultural Export, Oil Export and Economic Growth in Nigeria. *Multivariate Co-integration Approach International Journal of Environmental & Agriculture Research (IJOEAR)* Vol-2, Issue-2.
- Önel, G. (2004). *Türkiye 'de Dış Borçların Sürdürülebilirliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Rizvangızı, H. (2005). *Azərbaycan'ın Maden Sanayisi*. Yeni Nesil Neşriyatı, Bakü.
- Sabit, B. (1996). Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History. *Journal of International Affairs*, Bakü, Haziran.
- Soylu, M., S. (2000) *Doğu Akdeniz'in Stratejik Yapısına, Bakü Ceyhan Petrol Boru Hattı Etkilerinin Değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TASİS (1999). *Azərbaycanın İqtisadi İcmali*. Rübük Bülleten, Avrupa Ekspertiza Xidmeti, Bakı, İyul-Dekabr,
- Ünlü, A., Kabak, S. (2016). Türkiye ve Azerbaycan Ticaretinin Sürdürülebilirliği ve Ampirik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP özel sayısı.
- Vefalı, T. (2003). "Qarabağın İqtisadiyyatımızda İzi", *Hərbi And Qəzeti*, 1-15 Aprel.
- Veliyev, D. (2001). Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektifler. *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 23 Cilt: 7, Sayı: 1.
- Yaqubov, Ş., E. ve Mahmudzade, A., M. (2001) Azərbaycan Respublikasında Aparılan Aqrar İslahatların Qiymətləndirilməsi, Azərbaycanca İqtisadi İslahatların Həyata Keçirilməsi Xüsusiyyətləri və Problemlər. *İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi*, Bakı,
- Yergin, D. (1995). *Petrol-Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, (Çev. D. Tuncay) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Zengin, E. ve Kamalov, N. (2005). *Azerbaycan Ekonomisinin Gelişimi İçerisinde KOBİ'ler, Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Ed., H. Selçuk.) TUSAM Yayını, İstanbul.

İnternet Kaynakları

Azerbaycan Çevrimiçi Tanıtım Portalı: www.azerbaijans.com, Erişim Tarihi: 20.05.2017

Azerbaycan Elektron Hükümet Portalı: www.e-gov.az, Erişim Tarihi: 20.05.2017

Azerbaycan Devlet Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı: <http://economy.gov.az>, Erişim Tarihi: 20.05.2017

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi: www.stat.gov.az, Erişim Tarihi: 20.05.2017

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi: www.socar.gov.az, Erişim Tarihi: 12.12.2017

Bindemann, K. (1999). "Production Sharing Agreements: An Economic Analysis". <http://www.oxfordenergy.org>

BOTAŞ (2008). "Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi – NABUCCO Projesi". <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp>.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (2017).

<http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Petrol/YayinlarRaporlar/Yillik>

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2017). "Türkiye Ham Petrol ve Petrol Ürünleri".

<http://www.enerji.gov.tr/petrolarz talep.htm>

International Monetary Fund. (1993). "Annual Report".

<https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/archive/pdf/ar1993.pdf>

Karaca, A. (2002). "Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 yılı".

<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERRGI/ocakozel2002/ayhan.htm>.

OİB (2006). "2006 Yılı Faaliyet Raporu". <http://www.oib.gov.tr/dokuman/faaliyet-raporlari/2006-yili-faaliyet-raporu.pdf>

PİGM (2007a). "5574 sayılı Türk Petrol Kanunu Tasarısı".

<http://www.pigm.gov.tr/word/5574-turk-petrol-kanun.doc>

PİGM (2007b). "Türkiye'de Petrol". http://www.pigm.gov.tr/turkiyede_petrol.php

T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı: "2006 Faaliyet Raporu".

<http://www.oib.gov.tr/2006faaliyetraporu.pdf>

The ForeignTrade of Azerbaijan. (2017): <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, Erişim Tarihi: 03.03.2018

TPAO (2007). "2006 Yıllık Rapor".

http://www.tpao.gov.tr/v1.4/condocs/tpao_rapor_2006tr.pdf

TUPRAŞ (2007). “Yıllık Rapor”.

http://www.tupras.com.tr/uploads/TUPRAS_YILLIK_RP_07.pdf

<http://abc.az/en/news/10193>, Erişim Tarihi: 31.05.2018

<https://metbuat.az/news/357108/azeri-It-cif-bahalasmaqda-davam-edir.html>, Erişim Tarihi:
21.05.2017

<https://pigm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 30.05.2018

www.yeniasir.com.tr, Erişim tarihi: 20.11.2018

EKLER

Yıl	Kişi Başına GSYH (2010 sabit fiyatlarla \$)	Türkiye'ye Petrol İhracatı (\$)
2000	1633,394	70004,29
2001	1781,246	48561,73
2002	1955,413	56750,34
2003	2158,007	54869,24
2004	2357,396	125416,8
2005	2949,443	202794,95
2006	3923,658	301347,83
2007	4851,177	972244,31
2008	5262,101	504312,14
2009	5639,002	65929,79
2010	5842,806	107857,14
2011	5770,97	352889,95
2012	5820,08	406207,81
2013	6078,321	337011,28
2014	6122,98	281076,07
2015	6117,031	289728,49
Kaynak	Dünya Bankası	Azerbaycan İstatistik Kurumu

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI: Elmin ALİYEV

Doğum Yeri - Tarihi: 14.07.1986, Azerbaycan

Eğitim Durumu

- Mezun Olduğu Lise: Şerur Lisesi, Azerbaycan
- Ön lisans: Anadolu Üniversitesi- Açıköğretim Fakültesi, Marka İletişimi Bölümü
- Lisans Diploması: Anadolu Üniversitesi – İletişim Bilimleri Fakültesi, Reklamcılık ve Halkla İlişkiler Bölümü

Yabancı Dil / Diller:

- İngilizce

İş Deneyimi:

- Anadolu/ Üniversitesi TRT Okul (kurgu ve montaj)
- İstanbul /Superscale LTD (dış ticaret sorumlusu)
- İstanbul /Genna Reklam ajansı-2010-2011 (Reklam yazarı)
- Bakü /Cherry Reklam Ajansı: 2011-2013 (Kreatif direktör)

Bildiriler:

- Aliyev, E.,Göçmen, S. ve Nasibov, D. (2017). “Kobi'lerin Nöro Pazarlama Uygulamalarına Yönelik Farkındalığı”, Lefke Avrupa Üniversitesi 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi,6-8 Temmuz 2017, Lefke/KKTC.